

Светомир Настасијевић
Момчило Настасијевић - човек и уметник

Издавач
Музеј рудничко-таковског краја

За издавача
Милош Николић

Приређивач
Тања Гачић

Коректура
Ирена Ђорђевић

Скенирање и прелом
Радојко Петровић

Корице
Вељко Тројанчевић

Штампа
NBS graf, Горњи Милановац

Тираж
300

ИСБН 978-86-82877-45-5

Светомир Настасијевић

**МОМЧИЛО НАСТАСИЈЕВИЋ
ЧОВЕК И УМЕТНИК**

приредила
Тања Гачић

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА
Горњи Милановац 2012.

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

Када се говори о породици Настасијевић није могуће издвојити једног члана и говорити само о његовом животу и раду. Њихове животне приче су испреплетане и представљају једну компактну целину. Браћа Настасијевић, сваки у свом домену (Живорад сликар, Момчило књижевник, Славомир књижевник и Светомир композитор), оставили су велики траг у нашој уметности у првој половини XX века.

Рођени у Горњем Милановцу, своје школовање, а затим и стварање наставили су у Београду. Породица Настасијевић припадала је највишој интелектуално-уметничкој елити у првој половини XX века. У то време биле су веома ретке породице где је од шесторо деце, њих петоро било факултетски образовано. У Београду и данас постоји кућа (данашња Улица краљице Марије бр. 55) у којој су Настасијевићи живели у међуратном периоду, где је Момчило написао своја најважнија дела и где су се одвијала уметничка окупљања која су по духу и креативности подсећала на париске салоне XVIII и XIX века.

Личност Светомира Настасијевића врло је комплексна: композитор неуобичајених визија, тонски сликар, писац педагошких дела, критичар и естета са префињеним укусом за Лепо. Настасијевић ствара сопствени музички израз подвлачећи уједно аутентичност и лепоту српског музичког језика, па се тиме афирмише као један од најозбиљнијих савремених српских композитора.

Још као четрнаестогодишњак, у јеку Првог светског рата, упознао је музику Рихарда Вагнера. Неки бечки оркестар задржао се у Милановцу краће време, изводећи преко дана блех-музику, а увече у кафани-симфонијску. Једне вечери слушајући оркестар дечак је осетио чудно узбуђење и необјашњиву, пријатну језу. Брат Момчило рекао му је да је то што су слушали био Вагнер.

У то време у кући Настасијевића налазе се музички инструменти: флаута, две виолине, мандолина и хармониум. Колико непроспаваних ноћи проводи Светомир над тим хармониумом који голица његову радозналост и буди његову машту. Студира хорска дела Стевана Мокрањца, руковети и црквену музику, и

Јосифа Маринковића хорску музику и соло песме уз клавирску пратњу. Упућује се затим постепено у дела великих светских неимара музичке уметности и оспособљава се да на хармониуму импровизује са успехом четворогласни хорски став.

Светомирово школовање после рата спојило је музику и градитељство као још једну породичну традицију. Године 1929. Светомир дипломира на Техничком факултету у Београду - архитектонски одсек. У годинама 1931. и 1932. стално похађа музички семинар на Универзитету у Београду, где слуша предавања професора др Милоја Милојевића: науку о хармонији, анализу класичних музичких дела, музичке облике и историју музике. Мада је касније дошло до размимоилажења између Милојевића и Настасијевића, Милојевић је увек истицао да му је Настасијевић био најбољи ученик за све време његове педагошке праксе. Годину дана касније Светомир са успехом завршава студије из оркестарског дириговања, са анализом инструментације, код познатог професора и диригента Ивана Брезовшека, на Београдској музичкој школи.

У времену између 1931. и 1934. године у Београду борави, на дуже или краће време, познати руски музички педагог, композитор и диригент, Николај Черепњин,¹⁾ најбољи ученик славног Римског - Корсакова. Настасијевић се брзо спријатељио са Черепњином, који га је током дугих дискусија упутио у врхунске финесе инструментирања и у логичне принципе постављања класичних и слободних музичких форми.

Светомир је стално узимао учешћа као виолиниста и виолиста у разним оркестрима, гудачким квартетима и клавирском триу. Бавио се концертном и оперском музичком критиком, сарађујући у београдским дневним листовима и часописима („Правда“, „Време“, „Живот и рад“...). Бавио се музичком педагогијом: композиција и инструментација. Године 1962. објављен је његов опсежан трактат „Музички инструменти“ који је нашао своју широку примену у музичким школама и академијама. Књига „Музика као општи феномен

¹⁾ Николај Черепњин (1873-1945) био је директор Конзерваторија у Тифлису и музички сарадник балетске трупе Тагилева. Оставио је значајан број композиција симфонијске, камерне, балетске и вокалне музике (прим. прир.).

у уметностима²⁾ представља заокружен и целовит теоријски поглед на уметничко стварање, својеврсну рекапитулацију вишедеценијског стваралаштва овог архитекте, музичког педагога, критичара, полемичара и једног од најплоднијих српских композитора XX века. Светомир је у овом делу у виду анализе односа музике и архитектуре, сликарства и поезије представио властито и укупно уметничко искуство своје породице чије је основно интересовање била Уметност, а језик споразумевања Музика.

„Музика је врхунац уметности, јер је најнематеријалнија. Уметности су као и све што постоји подложне пропадању, изумирању и најпре ће изумрети оне које имају више материјалног у себи. С друге стране све уметности теже ка своме усавршавању које се састоји у све већем приближавању музици. Има заиста једна граница највећег приближавања, која је златна тачка свих уметности. Међутим, која се год уметност усудила прекорачити ту границу, самим је тим унела у себе један елеменат више који ће јој убрзати смрт.“ То је написао Момчило Настасијевић у својим „Мислима“.

Као чешки Јаначек или италијански Пизети, овај тонски сликар поетских расположења напаја свој дух непресушном и увек благодарном врелу народног мелоса да би на том чудесно дивном пиједесталу изградио велелепне тонске грађевине: аутентичну нашу оперску и симфонијску музику.

Касније ће у својим операма Светомир управо проговорити језиком националног бића. Мада је ушао у готово све области стваралаштва, од дечјих клавирских минијатура до монументалних музичко-сценских форми, своја најбоља дела остварио је у области опера. Густав Брили за Светомира каже: „Настасијевић је успео да остане веран себи, да остане свој, слободан од свих извањских утицаја и да зналачки одбаци увек од себе оно што је могло да угуши његов интимни лични израз.“

Музички критичар Ловет Едвардс је за оперу „Међулушко благо“ рекао да је то „једна од две најоригиналније опере које је Балкан до сада дао, и једне од неколико опера које је читава

²⁾ Објављена 1972. године у Врњачкој Бањи.

Европа дала за последњих неколико година.³⁾ У једном енглеском листу написао је следеће: „Музичка партија је ванредно оригинална и човек се колеба да јој припише икакав утицај ранијих композитора. Понегде музичка садржина подсећа нешто мало на Мусоргског, али је ту стално ускључали балкански фатализам и снага. У сваком случају опера је далеко значајнија него што би се могло истаћи у једној белешци. Као оперско или концертно извођење на радију BBC-а дело би изазвало сензацију у Лондону, што би се једино могло поредити са извођењем дела као што су „Китеж“ или „Gurrelieder“.⁴⁾

Поетичко начело „матерње мелодије“ имаће пресудан значај у стваралаштву Светомира Настасијевића. Тежњу, да се „из матерњег поетског језика оствари матерња мелодија“ тако да „реч и мелос буду нераздвојна целина“, он и Момчило развили су 1927. године током рада на музичкој драми „Међулушко благо“. У овом делу „матерња мелодија“ функционише на три нивоа: као структурални принцип градње, као тематска окосница и као принципијелна новина коју су увели, као „надмотив“.⁵⁾ Шире образложена, она ће свој довршени теоријски облик доживети у Момчиловим есејистичким радовима.⁶⁾

Светомир Настасијевић као ретко ко од наших уметничких стваралаца није остао роб ни једне школе, већ обogaћен искуством великих претходника, ослободио се калуца и утицаја и смело пошао путем самосталног стварања. И што дубље залазимо у његово дело, све се више стиче утисак о његовој оригиналности и о његовом значају као аутентичне велике вредности српске културе. Камерна музика има исти онај значај као и остала дела,

³⁾ Преписка Светомира Настасијевића у склопу Легата браће Настасијевић у Музеју рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, (инв. бр. Л-1239).

⁴⁾ „Скрутатор“, Лондон, 15.VI 1937.

⁵⁾ Надмотив представља разраду Вагнеровског лајтмотива; у питању је музички мотив који се провлачи кроз целу музичку драму у функцији остварења њеног трагичног јединства и са циљем да се „тонски прожима и усмерава биће“; више у: Густав Брили, *Светомир Настасијевић немар балканске музике*, Београд, 1966.

⁶⁾ У питању су два есеја, „За народну мелодију“ (1927) и „За матерњу мелодију“ (1929), кључна за разумевање Момчиловог стваралаштва; више у: *Сабрана дела Момчила Настасијевића*, књига четврта, Горњи Милановац, 1991.

али са једним специфично његовим третирањем клавира као инструмента. То је стил за себе, пун израза и оригиналности.

Повезано са осталим уметностима, свеукупно дело Светомира Настасијевића израз је културе и уметности нашег народа који је у овом уметнику нашао искреног тумача веризма свог живота и духа, са свим карактеристикама и обележјима плодности, разноврсности и елана какви одликују дело његовог великог претходника - Стевана Мокрањца.

Када је 1979. године Светомир Настасијевић преминуо, сахрањен је у исти гроб у коме су већ почивали Момчилови посмртни остаци. Момчило и Светомир су, као рођена браћа, били упућени током свог живота и стваралачког рада, један на другог. Судбина је хтела да оба брата буду сахрањена, са разликом од 41 године, на истом гробном месту.

* * *

Кратки живот Момчила Настасијевића карактерише једноставност и одсуство спољног сјаја, а са друге стране изузетно сложен, истовремено таман и светао унутрашњи свет.

За тадашње прилике у Србији, Момчило расте као „господско“ дете, које не мора да мисли на хлеб, чији први утисци нису социјални. Над њим лебди дух предака неимара, у њему тече крв старе породичне лозе, иза и испред његовог сна је традиција једне старе културе, духовни талог и стил који се временом преносио са генерације на генерацију.

Оспораван, потискиван и прећуткиван од стране јавности, он је ипак умео да на српској лири изазове нове звуке и нове тонове који су обогатили нашу књижевност. За разлику од толиких других уметника био је доследан у трагању за уметношћу која би заиста била национална, а истовремено оригинална и нова, ван традиције и далека од туђих узора. Пошто је дуго, због своје скромности, био непримећен, одједном је изашао на глас када се појавила његова приповетка „О даровима моје рођаке Марије“ која је доносила многе новине и позивала на нове начине уметничког стварања. Тако је он поставио основу свом оригиналном стилу и изразу. Са песмама је почео још као гимназијалац. Већ његови први стихови показују да је он рођени

песник. Уз песме рађале су се и његове суптилне и продубљене мисли које је писао у току целог свог књижевног рада, читаве две деценије.

Права позоришта нису изводила његове оригиналне драме, као што ни издавачи нису штампали ни једно његово дело о свом трошку, него је он морао да их сам издаје или да надокнађује издавачима трошак за њихову штампу, и поред тога што је већина његових дела проглашена за успешне уметничке творевине тог времена.

Момчило Настасијевић је радио у Четвртој мушкој гимназији у Београду, која се налазила у старој згради код Војне болнице на Западном Врачару. Предавао је француски и српски језик. Момчило је био наставник чија су се предавања из књижевности ученицима просто „лепила за срце“. Можда због тога нико није ишао на поправни испит из српског језика и књижевности. Одмерен, тих, велики познавалац онога што предаје, градиво је излагао на оригиналан начин и говорећи врло лагано. На часовима је увек седео на пулту прве клупе, скрштених ногу, са рукама пребаченим преко колена или са левом руком у џепу. Никада није користио забелешке, план излагања или књигу. То показује да је имао невероватну меморију и да на час никада није долазио неспреман и неконцетрисан.

„... Лице му је било кошчато, нос велики. Али из лица су зрачиле очи умиљате, топле, носећи и дубину и благост. Читав тај лик био је уоквирен великом, бујном косом. Његов глас је био мало шуштав... И често му је рука правила покрет, ишла напред, као да хоће из простора да извуче ту реч што му је недостајала. Мада је био професор, није био изнад ђака, него са њима. Спуштао се, прилазио, помагао и очаравао. Српски језик је раније био учење граматике, синтаксе, учење песама напамет, учење датума и година напамет, одједном је постао нешто друго. То више није био предмет досадан и сувопаран, где смо све морали да понављамо, као папагаји, и где ниједна реч није била наша. Ми више нисмо били папагаји који причају лекције, ми смо осетили да смо постали ствараоци: почели смо да мислимо и Момчило је захтевао да то саопштавамо. Учили смо и даље граматiku, синтаксу, песме и године, али смо осећали да је то потребно за оно што мислимо, говоримо и доказујемо. За нас

је час Српског језика постао радост и задовољство...⁷⁾ Поред Момчила Настасијевића, у гимназији су радили као наставници још и Милош Црњански, Васа Чубриловић, Петар Шобајић, Душан Матић, Никола Трајковић.

Мора се имати на уму једна чињеница када се говори о Момчилу Настасијевићу, а то је присна стваралачка сарадња са братом Светомиром. Обојица веома даровити, само што се стваралачки геније првог изразио више у литератури, а другог више у музици, они један другога допуњују у музичким драмама које су заједнички створили: „Међулушком благу“, „Ђурђу Бранковићу“, којима је трећи брат сликар (Живорад) дао свој прилог,⁸⁾ радећи декорације надахнуте нашом прошлошћу. Када су браћа Настасијевић 1923. приступили раду на првој музичкој драми „Међулушко благо“, српска оперска литература била је веома сиромашна, и по броју и по квалитету дела. Ако се томе дода још и неразвијен општи музички живот Београда у то време, онда подухват браће Настасијевић представља културни подвиг своје врсте. Такође, мора се узети у обзир да су тада ова два уметника били веома млади људи (Момчило је имао двадесет девет, а Светомир двадесет једну годину), онда све ово има још већи значај. Ова свестрано надарена породица се посветила изворима националне прошлости и њеној уметности. „Уневши свој лични печат тражила су браћа Настасијевић равнотежу између исконског, архетипа и савремености, националне традиције и духа свога времена.“⁹⁾

„Ђурађ Бранковић“ је рађен на основу најдубљег познавања и осећања наше прошлости. Др Ерих Хецел, редитељ, о опери „Ђурађ Бранковић“ је рекао: „... ја нерадо правим комплименте, али о овом делу говорио бих непрекидно само у суперлативу. Истовремено имате и лепоту српског језика и песништво, згуснуто, тако сконцентрисано, да никада нисам осетио толико драмске лепоте стиха и песништва. Музика у огромној мери

⁷⁾ Миливоје Ристић, *Успомене на Момчила Настасијевића*, Српски књижевни гласник, ЛП, број 5, 1. март 1938, 337.

⁸⁾ Урадио је сцениграфије за опере „*Међулушко благо*“ (1927) и „*Ђурађ Бранковић*“ (1938).

⁹⁾ Зоран М. Јовановић, *Друштво уметника Зограф*, Београд, 1998, 65.

служи речи... Ја бих рекао о музици да је она на линији и у правцу словенског Фицнера, великог немачког композитора. Тиме само хоћу да подвучем најласкавију мисао своју о композитору „Ђурађа Бранковића“ ... Дело је уметничка вредност.“¹⁰⁾

Богдан Бабић, диригент, каже: „Главна карактеристика ове опере је снажна мелодика и изворна снага која из ње избија. Ту се неће чути ни Брамс, ни Штраус ни остали европски великани. Она је композиционо третирана на начин који је нама најближи.“¹¹⁾

Момчилов језик нема карактеристичну агресивност српског језика, па ни његову епску развученост мелодије. Он не говори отворено али наговештава много, и при томе како је негован, не одговара само једном уметничком циљу него изражава и један одређени стваралачки темперамент. Момчило важи за песника тешко разумљивог, те понекад верујемо да га они који су га нападали, најчешће буквално нису разумели.

„Лепота једне ствари,“ каже Момчило, „тајна је те ствари; сјај и величина уметности су у томе што она и у безначајној ствари уме нешто да нађе и тако је учини лепом. У поезији свет није ни црн ни бео, није ни рај ни пакао; поезија му није ни целат ни жртва, ни судија ни кривац. Поезија је прво живљење, а затим и продубљивање живота.“

Светомир Настасијевић говори о Момчиловом ангажману у свим врстама уметности: „...Свирао је флауту, виолину, клавир, виолончело, компоновао, певао (тенор), вајао у иловачи (главе са попрсјима познатих књижевника и музичара - Бетовен, Шопен, Моцарт, Гете, Шилер, Достојевски); цртао...“¹²⁾

Милутин П. Деврња је веровао у могућност обнове античког, али и хришћанског, калокагатијског идеала (јединство Добра, Лепог и Истинитог које се појављује не само у делу, него и у личности уметника). Зато је у Настасијевићу видео својеврсног „интегралног човека“, који у себи обједињује прошлост, садашњост и будућност српске културе.

¹⁰⁾ Часопис „Време“, 11. VI 1940, Београд.

¹¹⁾ „Младост“, бр. 16, год. 1957, Београд.

¹²⁾ Светомир Настасијевић, *Момчило и његово суделовање у свим врстама уметности*, у Браничево, децембар 1958, бр.4, 59-63.

Момчило живот није видео без смрти; у његовом случају они су одувек заједно: живот као линија и смрт као тачка. И куда год кренуо песник је препознавао злосутни белег смрти. Требало је наћи начин да се живот ослободи фаталне прожетости смрћу, домоћи се чудотворног камена или светлости који би успоставили нови ред и хијерархију у којој смрт не би била краљица живота.

Момчило Настасијевић је до краја свог живота непрестано радио у јавности као књижевник, професор и као пријатељ многих српских писаца и младих интелектуалаца. Али за свој веома значајан књижевни рад није ничим бивао почаствован ни награђиван. Он је био од оних величанствених писаца који су са великом пажњом пазили шта ће дати, а нимало нису водили рачуна да ли ће за то примити новац, поругу или мржњу. Он никада није писао из сујете, него гоњен неодољивом снагом духа.

„Видим бескрајна зелена поља и несагледиве цветне ливаде“, говорио је Момчило пред смрт.¹³⁾ Умро је 13. фебруара 1938. године са последњим речима: „Не газим више блато.“ Иако на сахрани није било ниједног знака јавне, државне пажње, сакупио се највећи број књижевника и уметника Београда. Док је хор студената теологије певао, говорници су му одавали пошту као „човеку, наставнику и писцу“. У одласку на онај свет, друштво у коме се осећао као „пустињак“ одало му је признање.

„Момчило Настасијевић ми је пример како је могуће у току живота остварити сва три степена развојка, три фазе које је описао Кјеркегор: као уметник (естетска форма живљења), као религиозно биће и као беспрекорно етичко биће. Целовит, из једног каменог блока створен као Роденова „Божја рука“ или давно пре Родена, као фреска „Божја рука“ у манастирима Србије; целовит, јер је од Целине и зна за Целовитог!“

Владета Јеротић

¹³⁾ М. Деврња, *Земља преварена*, Огледи о књижевности и култури, Задужбина светог манастира Хиландара, Београд, 2007,242.

„Био је то велики песник наш. Велики светски песник нашег језика. Име му је свемогућа смиреност. Име му је песма светлозарног бола, песма преображеног човековог постојања. Јавио се у завичају српског песништва сам (готово би се рекло исувише сам), да уради колико цео један век, један пропуштени век. Прекасно се јавио, прерано је отишао.“

Васко Попа

Када је Момчило Настасијевић умро, само је његова најближа околина знала да је његово писано дело тако обимно. Иначе се мислило да је оно само зацртано, да се састоји из неколико прича, неколико песама и две, три драме. Дело Момчила Настасијевића¹⁴⁾ објављено је са великим напором породице и пријатеља, који су решили да задатак испуне до краја. У томе су и успели.

Тања Гачић

¹⁴⁾ Сабрана дела садрже четири тома: *Поезија, Дrame, Проза и Есеји-Белешке-Мисли*. Први пут су објављена 1938. године у Београду под називом *Издање пријатеља Момчилових целокупних дела* и обухватала су девет књига.

„Уметник је првобитно свештеник, маг, човек који има везе са надстварношћу, са оним што стварност делимично, или, ако хоћето, симболично представља. Али његов је значај и у томе што је он посредник између Бога Универзума и осталих људи; он има моћ израза који открива, те слепи виде, глуви чују, без њега би ход човечанства навише био веома, веома спор, а можда доведен и у питање.“

Момчило Настасијевић

ПОРЕКЛО И ПРЕЦИ

Наш отац је имао одлично памћење и често нам је причао врло интересантне догађаје из свог детињства и свог старијег доба, а нарочито је волео да са узбуђењем и поштовањем говори о својим прецима и о својој породици. Али његов домет у прошлост не иде даље од његовога деде, а нашег прадеде, Лазара Призренца, званог Лака. Овај Лазар је био у Призрену истакнути кујунџија, а занат је изучио од свог оца, такође рођеног у Призрену, али његово име не знамо, нити знамо ма шта из његовог живота. Због честих сукоба са призренским Турцима, Лазар Призренац је морао да побегне у Елбасан.¹⁵ Али ту није било довољно посла за њега, јер се он углавном бавио окивањем икона у сребро, зато се, а можда и из неких других разлога, настанио на Охридском језеру у варошици Подградец. У близини тог места купио је пољско имање и почео је, поред свог кујунџијског заната да се бави и пољопривредном производњом. Тај му је посао тако добро успевао да је могао у још неким селима око Охрида да купи комплексе орахових шума и да орахово дрво продаје за израду намештаја. Његово имање је било велико, добро обрађено и уређено, а његова камена двоспратна кућа била добро грађена, пространа и удобна. Њена пространост је била толика да је она касније, када је породица била принуђена да се растури на све стране, лако претворена у удобну сеоску школу. Лазар Призренац је много волео друштво и друштвени живот. Био је отворен, непосредан, храбар и правичан, због чега је био много цењен и омиљен.

Наш отац је са нарочитим усхићењем и поносом говорио о Лазаревом учествовању у Првом српском устанку. Лазар је био у сталној вези са српским устаницима, а то му је било омогућено нарочито преко друштва „Хетерија“,¹⁶ основаног за ослобођење балканских народа од турског ропства. Познајући добро карактер, менталитет и родољубље својих земљака, Лазар

¹⁵ Град у данашњој Албанији (прим. прим.).

¹⁶ Тајно удружење грчких патриота основано 1814. у Одеси са циљем организовања устанка за ослобођење од турске власти (прим. прим.).

је отишао тајно у Призрен и ту сакупио сто двадесет младих и срчаних људи, наоружао их и снабдео храном и новцем, па са њима прешао у већ побуњену Србију.¹⁷ Од Карађорђа и устаника примљени су као права српска браћа и Карађорђе је одмах наименовао Лазара за заповедника те чете Призренаца, давши му титулу барјактара. Та мала скупина родољуба више пута се тукла са Турцима, самостално, а и у саставу Карађорђевој војске, али њихово главно борбено учествовање било је године 1806. приликом опсаде и заузећа Београда. У тој борби је Лазар погинуо. Изгинули су и многи људи из његове чете. Они који су остали живи продужили су ратовање против Турака и задржали се у Србији све до њене пропасти 1813. године. После тога неки су остали у Србији, а неки се кришом вратили у свој стари вилајет.¹⁸ Ови дивни и заслужни људи чували су у својим сећањима бурне дане борбе за слободу и преносили на своје потомство. Тако су њихови унуци добро обавештени о борбама својих дедова, када су послом прелазили у Србију, увек посећивали мог оца, Лазаревог унука, и указивали му нарочиту пажњу и поштовање. Наш најстарији брат Живорад, добро се сећа ових кршних и стаситих људи са јаким профилима, пуних мушкости и снаге, обучених у старинску и сликовиту народну ношњу свог завичаја.

Лазар Призренац имао је брата Николу који је био надалеко чувен као народни певач, али се не зна шта је био по занимању. Имао је врло леп глас и био је изванредно музикалан. Када је он певао људи су остављали све послове да би га слушали. Никола је једном приликом за изванредно певање добио од битолског паше скупочену пушку, оковану сребром и седефом. Ова пушка је дуго чувана у нашој породици, па је затим тајанствено нестала. Свакако да је по среди била крађа. Николу су из заседе убили арбанаски певачи, јер нису могли да подносе његове успехе као народног певача.

Син Лазара Призренца, Таса Лазаревић, рођен је у Охриду, где је и одрастао и оспособио се за одличног резбара и

¹⁷⁾ Наша баба по оцу Михаила, нам је причала да је Лазар донео Карађорђу двоје бисаге новаца „белих и жутих пара“. Свакако прилог устанку од „Хетерије“.

¹⁸⁾ Завичај (прим. прим.).

грађевинара. Као и његовог оца Лазара, и Тасу је привлачила слободна Србија. Дошао је у Србију Кнеза Милоша Обреновића и настанио се у селу Брусници пре оснивања вароши Горњег Милановца. У то време у селу Брусници живела су још два Охриђанина грађевинара, два брата Настас Ђорђевић и Спасоје Ђорђевић, синови Анђелка Ђорђевића, грађевинара и зографа из Охрида. Анђелко Ђорђевић имао је и ћерку Михаилу, која је у то време живела у Охриду. Из заједничког рада и пријатељства која су се остварила међу овом тројицом грађевинских мајстора у Милошевој Србији, дошло је и до остварења родбинских веза међу њима. Таса Лазаревић се оженио сестром Настасовом и Спасојевом, Михаилом, која је и даље остала да живи у Охриду. Из тог брака родио се Никола, отац Живорада, Момчила, Светомира и Славомира Настасијевића. Михаила је родила још два сина Лазара и Јована.

Таса Лазаревић, као добар грађевинар и врло познат резбар домаћих предмета и минијатура, подигао је изванредан број грађевина и сеоских цркава у Милошевој Србији. Нажалост не зна се које су то грађевине и цркве, јер су тада протوماјстори радили већином као анонимни ствараоци. Наш отац нам је говорио да је Таса на многим конацима, бољим варошким кућама и црквама брвнарама у Србији радио све украсе у дрвету. Када је 1848. године букнула „Мађарска буна“, Таса Лазаревић се међу првима налази у четама војводе Стевана Книћанина. У њему се продужио стари слободарски дух његовог оца Лазара, па је и сличну судбину достигао као његов отац. У једној борби буде тешко рањен из непријатељске пушке оловним метком. Од те запуштене и неизлечене ране, умро је касније у Србији и сахрањен у селу Чумићу у близини Крагујевца. Живот и рад Тасин у Србији прошли су тихо и скоро незапажено, иако је он био врло садржајан и импулсиван човек, а уз то још и храбар и револуционаран. Ово посведочава његово активно и позитивно учествовање у „Мађарској буни“ у четама Стевана Книћанина. Али он је остао прилично незапажен, јер је велики део својих радова изводио у имућнијим селима Србије. Кретао се у средини народа, који је сваку културну и уметничку делатност могао само усмено да фиксира. Карактеристично је и то што је он своје последње и најтеже боловање од загађене ране провео

међу народом у селу Чумићу, где је умро и сахрањен. Он је доста радова извео и по градовима, али његова љубав и тежње ипак су биле окренуте народу и природи. Био је уз то сањалица и песничка природа. Са сељацима је волео ноћу да поседи уз ватру, да испреда дуге приче, па и да запева. Његов син, а наш отац Никола, увек је о њему говорио као човеку, који није био задовољан просечним манифестацијама живота и да је стално тежио неким вишим осећањима и изражајима. Таса, када је погађао и уговарао послове, било грађевинске, било резбарске, никада није за себе регулисавао повољно материјалну страну тога рада, зато је умро као сиромашан човек, али врло омиљен у народу. За Тасом су жалили многи грађани тек основане вароши Горњег Милановца. Карактеристичан је пример у томе чика Риста Петровић, један од првих виших чиновника Кнеза Милоша, који је завршио Доситејев лицеј.¹⁹ Он је више пута говорио нашем оцу: „Штета што умре онај твој отац Таса, сад нема ко да уради резбарију за моју кућу и мој бунар.“ У нашој кући у Горњем Милановцу дуго је чувана једна врло fino изрезбарена преслица, коју је Таса израдио својој жени, а нашој баби Михаили. На тој преслици поред чудних орнамената, било је и фантастичних фигура тица и аждаја. Ова преслица нестала је за време Првог светског рата. Иначе баба Михаила је често говорила да је Таса умео врло лепо и брзо да изрезбаре главу сваког човека у дрвету.

Таса је пролеће и лето проводио на радовима у Србији, највише у Шумадији, а јесен и зиму у Охриду код своје жене, наше бабе Михаиле, и свог таста Анђелка,²⁰ који је углавном живео израђујући иконе на липовим даскама. Међутим, Анђелкови синови Настас и Спасоје нису тако често напуштали своје стално пребивалиште у Србији, село Брусницу код Горњег Милановца.

¹⁹) То је Велика школа коју је Доситеј Обрадовић основао 1808. године у Београду (прим. прир.).

²⁰) Охриђанин Анђелко Ђорђевић био је грађевинар и зограф. О њему више и опширније у биографији Живорада Настасијевића (ова биографија до сада није публикована - прим. прир.).

Када је Таса умро, Михаили ништа друго није остало, него и она да пређе са својом децом код своје браће, Настаса и Спасоја. То је и учинила првом приликом када је једна већа група емиграната Срба, људи, жена и деце прешло из Турске у Србију. На малим коњићима и кришом, ноћу, Михаила је са својим синовима Јованом, Николом и Лазаром, а у друштву других емиграната превалила дуги пут од Охрида до границе Србије и негде код Алексинца прешла на српску земљу, коју је тако дуго и тако жарко прижељкивала. Наш отац нам је овако приказао тај велики и сликовити тренутак: „Мајка је хитро скочила са свог коња, клекла на земљу и три пута је пољубила. Затим се прекрстила и поскидала нас децу са коња, да и ми учинимо исто што и она. Одједном су запраштале пушке старијих емиграната и заиграло је коло. У том су нишли сељаци из околних села и прихватили нас за прво време.“

Михаила је једно време са децом боравила у неком селу Србије, па је затим опет на коњићима дошла браћи у Брусницу. Тако су Настас и Спасоје имали да издржавају сестру, сада Тасину удовицу, и своје сестриће Николу, Јована и Лазара, који је био најмлађи. Настас, као већ истакнути и богати протомајстор у Милошевој Србији, одмах је запазио код сестрића Николе нарочиту интелигенцију и способност за градитељске послове и усвојио га, с тим да код њега учи градитељски занат. Тако је наш отац Никола, место презимена Лазаревић, по свом деди Лазару, званично добио презиме Настасијевић, по своме ујаку Настасу, које презиме и ми носимо.

Протомајстор Настас Ђорђевић био је сушта супротност своме зету Таси Лазаревићу. Он је био човек града и организатор и градитељ великих грађевинских објеката. А пошто је за тај посао био веома обдарен и имао велику спрему, све је остваривао са успехом и на време. Са својим братом Спасојем дошао је из Охрида у Милошеву Србију, колико због рада, толико и из патриотских побуда, да помогне изградњу нове и младе српске државе. Изабрао је село (или варошицу) Брусницу, у којој је започео своју каријеру Милош Обреновић, због тога што је оно било у непосредној близини новоосноване вароши Горњи Милановац, а такође и у близини вароши Чачак и Крагујевац, које су у то време доживљавале своја обнављања.

Настас је уза себе увек имао и одличне мајсторе грађевинаре, које је доводио већином из свог вилајета, са којима је могао да изводи и најкомплованије и највеће грађевинске објекте онога доба. У тим пословима му је помагао и његов много млађи брат Спасоје, који је такође поседовао грађевински таленат и знање, али не у толикој мери као Настас. Али и Настаса је, у погледу анонимности рада, гонила иста судбина као и Тасу Лазаревића. Од већег броја зграда и цркава, које је изградио по варошима Србије, писмене записе имамо за сада само за две: цркву у Горњем Милановцу и стари конак у манастиру Студеници. Затим је обновио цркву у селу Браћевшници, задужбину великог челника Радича Поступовича и цркву Св. Саве у селу Савинцу, задужбину кнеза Милоша. Ове обнове цркава су врло успеле. Црква у Горњем Милановцу је грађена по личној жељи Кнеза Милоша, а он је градњу и финансирао. По казивању једног старог грађанина²¹⁾ Горњег Милановца, који је као врло млад човек присуствовао усменом уговарању и погађању између Кнеза Милоша и протомајстора Настаса за изградњу горњомилановачке цркве: „На велику пољану (која је сада главни трг вароши), прво је стигао Настас у пратњи свог брата Спасоја и још неких житеља варошице Бруснице, као и неколико бољих грађевинских радника из Настасове групе. Касније се од стране Крагујевца појавио Кнез Милош са својом пратњом. Поздрављање је било пријатељско, али врло кратко. Одмах се прешло на преговарање о градњи цркве. Милош је изнео своје жеље и предлоге, а Настас своје услове, и у свему се споразумели. Али на завршетку преговора, Кнез Милош је нагло променио израз лица и повишеним гласом изговорио Настасу следеће: „Мајсторе, примам све твоје услове, али ако црква не буде добро и лепо изграђена за предвиђено време, обесићу те на оно дрво.“ На ове речи Настас се тргао и пребледео у лицу, али се брзо повратио и снашао и кроз извештачен и горак осмех одговорио: „Добро, слажем се Господару.“ Тада је један чиновник из пратње додао Милошу кесу са хиљаду дуката коју је он изручио на пеш²²⁾ доламе Настасове, као аконтацију. Онда

²¹⁾ Јован, по занимању ковач, који је живео 108 година.

²²⁾ Предњи део доламе (прим. прир.).

су се Милош и Настас руковали и изљубили и тако је уговор о градњи извршен.“

Настас је са својим мајсторима и чирацима²³⁾ одмах прионуо на посао и збиља цркву изградио тачно по уговору, добро и лепо, и на време. Она је врло правилно и укусно цела изграђена од тесаног, жутог пешчара, који је вађен из мајдана у оближњем селу Синошевићи.²⁴⁾ Њена чврстина се врло добро показала приликом непријатељског бомбардовања за време Другог светског рата.²⁵⁾ Ево како је Момчило у својој приповетци „Како се сазда наша богомоља“ у три реченице описао ову цркву: „Од темеља до крста саздана је у камену сва, као зрела дуња жути се наша богомоља. Нема на њој уреса осим на прозорима по лук, па је благопоносно насмешена озго. Она је као лађа, однекуд из мора допловила благовесно, занавек усидрена ту међ нама пролазним.“

Црква је завршена 1862. године, о чему постоји натпис изнад главних врата са западне стране. На раму натписа постоји и Настасово име и презиме као градитеља цркве.²⁶⁾

На једном свом предавању на Коларчевом универзитету у Београду, Божидар Ковачевић, књижевник, саопштио је слушаоцима да је у манастиру Студеници пронађен један докуменат из кога се види да је стари манастирски конак градио Настас Ђорђевић. Ковачевић је том приликом изнео своје врло добро мишљење о овом конаку у сваком погледу. Он је тада говорио о Момчиловим књижевним делима, што га је навело да говори и о нашем претку Настасу.

Настас Ђорђевић је живео 55 година, а умро је у Горњем Милановцу 20. новембра 1866. године. У старом делу гробља Горњег Милановца, на самом крају једне падине сахрањен је протомајстор Настас. Више његове главе стоји отесани камени споменик, на чијој једној страни пише:

²³⁾ Шегртима (прим. прир.).

²⁴⁾ Село Синошевићи и данас постоји и у склопу је горњомилановачке општине (прим. прир.).

²⁵⁾ Горњи Милановац је бомбардован неколико пута током 1941. године. Апсида цркве страдала је 27. новембра 1941. (прим. прир.).

²⁶⁾ Сада је тај натпис премазан масном бојом.

Овде почива Настас А. Ђорђевић
родом из Орида кои цркву
направи у овој вароши и
кои поживи 55г. а умре
20.нов.1866.г

Настас Ђорђевић је био врло позната и уважена личност у Шумадији. Он је ту и као човек и као градитељ стекао многе поштоваоце и пријатеље. На тај начин је долазио до многих и разноврсних послова из своје струке. Тако је он, уз помоћ свог брата Спасоја, изградио и већи број приватних зграда за становање у Горњем Милановцу, Чачку и Крагујевцу. Такође је познато, да је Настас и у Београду сарађивао са неким тадашњим познатим предузимачима,²⁷⁾ нарочито са познатим Стефаном Живковићем.

Настас је био човек озбиљног и достојанственог изгледа. Носио је плаво грађанско одело, старо-балканске форме, беле чарапе и плитке ципеле, а фес на глави. Увек је јахао коња и био наоружан у силу са два пиштоља и јатаганом. Настасовог брата Спасоја, који је био доста млађи од њега и који га је за много година надживео, добро памти наш најстарији брат Живорад и описује га као стаситог човека, али нежног састава и врло благих црта лица. И он је се облачио и био наоружан исто као и Настас. Спасоје је после смрти Настасове продужио подизање приватних зграда у Горњем Милановцу и Чачку.

Тако је наш отац Никола у релативно кратком временском растојању остао и без свог оца Тасе и без свога ујака, староца и учитеља Настаса, код кога је темељно изучио протомајсторску струку. Тада је Никола имао око 16 година и већ је подржаван другим ујаком Спасојем, почео да делује као млади грађевинар у Горњем Милановцу. Врло брзо се у томе раду осамосталио и почео добро да привређује, тако да је могао добро да издржава своју мајку Михаилу, Настасову сестру. Поред Тасе, Настаса и Спасоја, Никола је сада већ четврти члан ових двеју породица,

²⁷⁾ У току последњих неколико година Настасов грађевински рад истражује и проучава врло стручно и талентовано Радомир Станић, историчар ликовних уметности и директор Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.

који као грађевинар ради на обнављању нове Србије. Николин брат Јован, такође је био грађевинар, али пошто је био човек мањих способности и радио мање и безначајније грађевинске објекте, остао је мање запажен. А његов најмлађи брат Лазар, умро је као младић од великих богиња.

Наши преци по мајци су старином из једног села код Горњег Милановца, али се не зна тачно да ли је то село Клатичево, Синошевић или Таково.²⁸⁾ То је стара породица Јовановић од које се један део пре Првог устанка преселио у Карановац, сада Краљево. Један од тих Јовановића, деда наше мајке Милице, био је по занимању терзија. Он се оженио богатом девојком Маријом из Краљева, па је тако поред терзилука бавио се трговином и извозом, и добро се обогатио. Он није дуго живео, а и деца су му умирала. Због тога је Марија, као удовица ишла у Јерусалим на хаџилук²⁹⁾ и тамо провела годину дана. Када се вратила у Краљево, прозвали су је „Хаџика-Марија“. Умрла је у Краљеву и сахрањена је у порти краљевачке цркве.

Маријин син Коста-Коча Јовановић, наследио је од својих родитеља две разрађене трговачке радње, велику терзијску радионицу и доста готовог новца. Био је врло способан човек, па је те радње у сваком погледу унапредио, а терзијску радионоцу проширио, употпунио особљем и разрадио. Коча је уз то још и био врло питоме нарави, а нарочито и врло дарежљив, што код те врсте занатлија (трговаца) није био баш тако чест случај. Он је много помагао сиромашне грађанске породице из Краљева, па је због тога прозван „сиротињска мајка“. Робу за своје радње набављао је лично из Беча, Пеште, Трста, Венеције и Београда. Наша мајка нам је причала да је Коча, када је ишао за робу у Београд, морао да води читав караван наоружаних момака на добрим и јаким коњима, ради сигурности у путу, који је стално био угрожен отимачинама. Такав караван кад је стигао на домак Краљеву оглашавао се громким певањем и пуцањем из пушака.

Чешћим долажењем у Београд, Коча је запазио лепу и богату девојку Јелену, ћерку богате удовице Анке Николић, која је живела у својој кући на Дорћолу у близини Малог Калемегдана.

²⁸⁾ По свему судећи то је село Клатичево.

²⁹⁾ Ходочашће.

О Анкином мужу, а Јеленином оцу не знамо ништа, али знамо да је Анка имала четири брата трговца, који су имали четири трговачке радње у Београду. За ову Анкину браћу знамо да су се школовали у Бечу и да су са успехом водили своје трговине, али само двојици знамо имена, то су Светозар и Ђорђе. Коча се свакако преко њих упознао са њиховом сестричином Јеленом и запресио је од њене мајке Анке. Јелена је била врло лепа и одлично васпитана девојка, али доста горда, па је поред свега тога пристала да иде у унутрашњост земље у малу варош Краљево, где је пренела београдски начин живота, понашање и одевање.

Из овог брака Косте-Коче Јовановића и Јелене Николић, родила се у Краљеву Милица Јовановић, која је у родитељској кући добила прво солидно васпитање, а касније је послата у Београд код њене бабе Анке Николић ради даљег школовања. Ту је Милица завршила институт Катарине Миловук.³⁰⁾ У то време је за женску омладину то био висок домет школовања у нашој средини. На жалост само мали број имаућнијих девојака могао је да у овом институту добије своје образовање. По завршеном институту Милица се вратила својим родитељима у Краљево, где је по ондашњем обичају, као лепа, млада и васпитана девојка имала да чека на удају.

Породица Настасијевић знала је за породицу Јовановић врло добро, а и породица Јовановић била је врло добро обавештена о породици Настасијевић, иако су по ондашњим мерилима Горњи Милановац и Краљево били доста међусобно удаљени. То је било довољно да се млади грађевинар Никола Настасијевић заинтересује за врло младу девојку Милицу и да је запроси за жену. Тај је брак остварен на обострано задовољство и Никола је остао у Краљеву неколико година где је подигао више приватних зграда за становање. Са зарађеним новцем од тих зграда и са миразом који је добио приликом венчања, Никола са Милицом напушта Краљево и долази у Горњи Милановац и тек тада започиње да остварује своје главне замисли и радове,

³⁰⁾ Виша женска школа у Београду, највиши степен образовања који су у то време жене могле завршити (прим. прир.)

а ту му буду рођена и сва деца од којих су остала жива четири сина и три ћерке: Живорад, Момчило, Светомир, Славомир, Наталија,³¹⁾ Даринка и Славка.

Наша мајка Милица, иако је била из тако познате и богате породице, била је врло скромна и блага жена и живела је доста повучено посветивши све своје снаге кући, деци и мужу. Она се није устручавала да ради и многе кућне послове иако је имала доста послуге, а примала је жене и децу радника нашег оца као себи равне. Зато је била врло цењена и омиљена. Али она је умела да буде добра потпора и саветник нашем оцу када је требало предузети и остварити неки компликованији и замашнији посао. А таквих послова било је тада на претек. Поред многих грађевинских радова отац је подигао и свој парни млин на великом плацу поред куће коју је наследио од Настаса Ђорђевића, а која је била врло пространа и изграђена у старобалканском стилу. Због овог млина морао је о свом трошку да калдрмише целу улицу која је везивала пијацу са млином. А касније је поред млина подигао и парно купатило за своју породицу и за грађанство. Такође је подигао и своју воденицу на реци Деспотовици испод планине Вујна. У пуној снази свог стваралаштва он је изградио по Србији многе јавне и приватне зграде, железничке пруге, путеве, мостове и цркве у Јагодини, Трстенику, селу Бресници³²⁾ и рестаурирао стару чачанску цркву, задужбину кнеза Страцимира, Немањиног брата. Такође је за своју породицу подигао и кућу у улици Танаска Рајића, која је трајала све до Другог светског рата, када су је окупаторски војници запалили у знак одмазде.

Никола, поред рада на грађевинарству и млинарству, успева и да много чита литературу разне садржине и да се бави музиком, јер је доста добро свирао на флаути. Био је врло озбиљан, строг и правичан, како према својој породици, тако и према људима са којима је имао радне односе. Увек је говорио: „Туђ рад треба ценити као свој, а раднике треба поштовати и добро наградити“. Ове принципе је спроводио и у свом раду,

³¹⁾ Касније су умрли: Наталија (1924), Момчило (1938) и Живорад (1966).

³²⁾ Село између Краљева и Чачка.

зато су код њега радили најбољи грађевински радници, а зато су му и послови увек успевали и на време били завршени. Он је оспособио многе младе људе, које је већином доводио из околине Новог Пазара, за грађевинске раднике и грађевинске главне мајсторе. Многима је поклонио плацеве у близини свог млина, помогао им да подигну своје куће и кумовао им приликом венчања и крштења деце. Са својом женом Милицом провео је у врло хармоничном браку скоро шездесет година. Својим радом издржавао је поред жене Милице, своју мајку Михаилу, женину мајку Јелену, седморо деце и послугу. Учествовао је као четовођа у оба турска рата, а у бугарском рату под краљем Миланом и био одликован за храброст медаљама: 1. за војничке врлине; 2. рат за ослобођење и независност, 1876-1878. године; 3. Таковски крст 1885-86. године. За храброст је добио и сабљу.

РОЂЕЊЕ И ДЕТИЊСТВО

Момчило Настасијевић је рођен 23. септембра (5. октобра) 1894. године у Горњем Милановцу у улици Танаска Рајића број 7 (сада број 15). То је кућа коју је наш отац подигао после изградње парног млина, да би целу породицу, а нарочито децу одвојио од млина, магацина са житом и брашном и од дрвљаника, јер је све ово могло да доведе у опасност децје здравље, па и животе. У овој истој кући у Рајићевој улици, рођена су и остала три брата Момчилова: Живорад, академски сликар, 1893; Светомир, композитор, 1902. и Славомир, комедиограф и романописац, 1904. године. Сва четири брата су у истој кући одрасла и добила солидно домаће васпитање. На велику жалост породице ову су кућу запалили немачки војници 1941. године заједно са многим другим кућама у Горњем Милановцу, али кућа није сасвим изгорела, већ само кров и један део столарије. На том месту и у тој згради сада се налази радионица за оправку аутобуса. Наша породица је имала још једну стару кућу у Горњем Милановцу у непосредној близини нашег парног млина. Али је отац подигао и ову у Рајићевој улици, како би нашу мајку са малом децом одвојио од великог промета радника и потрошача и непрестане буке из млина. Иначе ова стара кућа је имала приземље и спрат и била интересантан пример балканске архитектуре, као што се види на слици. Касније је она порушена, после једног пожара, који је и њу задесио.

О Момчиловом детињству може се говорити тек од његове пете године, јер раније није показивао неке нарочите особености, осим тога што је много волео све укућане и послугу подједнаком љубављу и што се најприродније и најсигурније осећао и кретао у кругу породице, поред мајке и оца, сестре Наталије и брата Живорада. Али он је у својој петој години већ знао добро да пише и да чита, а то је научио само распитивањем од старије сестре Наталије, и од мајке и оца. Само он је то чинио врло неосетно и незапажљиво, тако да је целу породицу изненадио када је прво почео да чита занатлијске и трговачке фирме по вароши и наслове чланака у новинама. Затим је брзо дошло и писање штампаним и писаним словима и најзад учење дечјих

песмица напамет из читанчица за основну школу. То му је касније користило да у основној школи буде један од најбољих рецитатора песмица, тако да су га у том погледу учитељи чак и много експлоатисали. То је њему морало у суштини тешко да пада, јер је по природи био веома повучен, скроман и ненаметљив. Али учитеље је слушао и подвргавао се њиховим жељама, јер је био врло дисциплинован и захвалан за све оно што је од њих научио.

Момчило је већ у својој петој години прижељкивао да иде у школу и са завишћу је посматрао како његови старији другови са ђачким торбама журно промичу поред наше куће у школу. Ту своју жељу је једног дана категорички саопштио нашем оцу, који се у прво време томе противио, али је најзад морао да пристане и уписао га у први разред основне школе пре времена. Тада су деца полазила у школу у својој седмој години, а Момчило је имао једва шест година, па су га због тога учитељи подвргли једном малом пријемном испиту, који је био ван школских прописа. Када су се уверили да Момчило одлично чита и пише и да зна дечје песмице и народне приче напамет, одмах су га примили у први разред. Због тога се нису покајали, јер је Момчило свакодневно први у школу долазио, а последњи из ње излазио.

Момчило је у школи увек био повучен и у сваком погледу скромно се понашао иако је био најбољи ђак. За време одмора између часова, а и ван школе, дечје несташне игре више је волео да посматра него да суделује у њима. Већ у том добу његова природа је више тежила размишљању и расуђивању и повлачењу у себе, па су га због тога његови другови вршњаци у другом разреду основне школе прозвали Сократ. Он је то вешто крио, чак и у својим старијим годинама, а ми смо сазнали тек пре шест година, када нам је то саопштио његов школски друг Драган Маринковић, машинбравар из Горњег Милановца. Том приликом нам је Маринковић предао фотографију ученика основне школе у Горњем Милановцу на којој се Момчило лепо види са замотуљком неке хартије у руци.

Неколико интересантнијих догађаја из Момчиловог детињства биће довољно да расветле његову дечју душу, а можда и да припомогну тумачењу његових каснијих ставова у животу и

његових тражења и истраживање у песништву и књижевности.

У Горњем Милановцу у то време сваке недеље по подне је концертирала војна блех-музика на главном тргу. Тада би измилели из својих кућа и дворишта грађани и грађанке свих могућих занимања и година старости, а нарочито млађи чиновници, занатлије, трговачки помоћници, девојке за удају и служавке са малом децом. Неки би поседали испред оближњих кафана, неки би се поређали на камени банак црквене ограде, врло погодан за седење, а многи би, нарочито млађи свет, организовали променаду.³³⁾ Тако су слушали музику а у исто време ћаскали, задиркивали један другог и оговарали оне који нису били присутни. Тако је и млада девојка Анђа (Анђица), која је у нашој кући имала дужност да чува и негује Живорада и Момчила, једне недеље пошла са њима на концерт. Оба брата држала су Анђицу чврсто за руке из страха да се не изгубе у гомили света. Нарочито је био узбуђен мали Момчило кога су сада први пут довели на концерт. Све је било добро до момента доласка музиканата. Али када су се они распоредили за свирање и узели у руке своје жуте и блиставе трубе чудних облика, бубњеве и санове, а понеки и пробе ради дунуо у трубу, Момчило се нагло отргао од Анђице и панично почео да бежи право ка нашој кући. Она је пожурила за њим и стигла га баш пред кућом, смирила га и убедила да ће оне чике сада лепо да свирају и да то није ништа страшно и опасно. Пошто је Анђицу много волео и имао у њу велико поверење, Момчило је пристао да се врати на концерт. Сада је био сасвим смирен и слушао је музику са задовољством и пажњом. Када је концерт био завршен и музиканти почели да стављају своје инструменте у футроле и да пакују ноте, Момчило се тешко растужио и у таквом расположењу отишао са Живорадом и Анђицом кући. Од тог дана петогодишњи Момчило био је најозбиљнији и најприврженији љубитељ музике међу горњомилановачком децом. Више га нису плашиле фантастичне трубе, огромни бубњеве и бркати музиканти, буљавих очију и великих носева.

Река Деспотовица, која протиче поред Горњег Милановца, била је у то време пуна лепих и дубоких вирова, бистрих, тајан-

³³⁾ Шетњу (прим. прир.).

ствених и хитрих, жуборећих брзака. Риба је у њима било много од свих речних врста, а нарочито кленова и кркуша. Све је то привлачило дечачиће из основне школе на пецање. А набавити удицу, накопати глисте или нахватати скакаваца, није за њих био никакав проблем. Обично би полазили у групама, са унапред припремљеним риболовним плановима и тачно одређеним количинама поделе улова за сваког појединца. Момчило, по свом схватању живота и природе, није одобравао њему врло гнусне и немиле ловачке походе. Деца су то знала, па га због тога нису узимала у обзир, чак ни приликом договора, који се обично обављао с вечери уочи дана риболова, на каменом банку наше дворишне ограде. Момчило се тада држао подаље од риболоваца, али је пажљиво прислушкивао сваку њихову реч. Сутрадан мали риболовци већ су били стручно распоређени по ловачком терену и у мртвачкој тишини зурили у пловкове својих бачених удица и у тиху провидну воду. Наједанпут су хитро и жустро полетеле каменице као громови из ведрога неба, заталасале воду и разјуриле рибе на све стране. То се поновило неколико пута и од лова није могло ништа да се оствари. Момчило, добро сакривен у густом врбаку, тријумфално је посматрао успех своје брзе паљбе каменицама. Риболовци су негодовали и дречали на сав глас, али забадава, рибе су се разбегле. Онда су отишли покуњени, да траже срећу на другом месту. Али узалуд, бацач каменица поћи ће за њима у стопу. Сада је потпуно усамљен, Момчило стајао над утишаним виром и посматрао кроз провидну воду хитра и чудесна кретања риба; удисао мирисе влажне земље, зелених врба и тајанствене воде. Његова рука је сада бацала у воду припремљене мрвице из малих дечјих џепова. Рибе су у малим јатима испливале на површину воде и гутале мрвице са неким необјашњивим поверењем. Да! У тим мрвицама није било злокобних удица!

Када је Момчило био у другом разреду основне школе, умрла је његова учитељица, Христина Марић. Сви ђаци школе отпустили су је до гробља са малим и скромним китама цвећа у згрченим рукама и скамењених уста. Али по повратку с гробља деца су брзо заменила тугу веселим чаврљањем и несташним играма. Момчило је последњи изашао с гробља и непрестано плакао све до куће, где га је мајка једва умирила.

У непосредној близини наше куће становао је сиромашни обућар Мића, са надимком Табалица, због тога што је имао равне табане, и некако смешно табао ногама у ходу. Деца су једва чекала да он наиђе, да би га задиркивала, гађала трулим воћем и засипала прашином. Момчило се оваквим поступцима својих другова супротстављао колико је могао. Али када су деца врло гласно у хору почињала да рецитују песмицу:

Пада киша лапавица,
Иде Мића-Табалица.
Таба, таба, таба,
Ко зелена жаба.

Стари Мића је немоћно и доброћудно протестовао, а Момчило је у глас плакао, викао и тукао се са децом на страни Миће-Табалице, обућара.

Своју чуватељицу Анђу, плаву и симпатичну девојку, Момчило је много волео, и прозвао је Анђица-Пунђица, јер је имала малу пунђу на глави. Међутим Анђица је била верена за једног чиновника из млина нашег оца. Тако је морао доћи дан њиховог венчања и растанак Анђице са нашом кућом и са Момчилком. Када је на дан свадбе Момчило увидео да Анђица заувек иде из наше куће, изненада се залетео и сложио две добре буботке младожењи у ребра уз врло гласно плакање, а Анђицу ухватио за руку не пуштајући је да се удаљи из наше куће. Требало је доста убеђивања и силе да би се Анђица од њега ослободила и пошла са својим младожењом. Тада је настао проблем, која друга девојка може да замени Анђицу, јер се Момчилу није допадала ниједна од нових предложених кандидаткиња. Све су му биле или смешне, или досадне, или грубе и непријатне. Тада се наш отац досетио и послао свог најмлађег момка, спадала и шаливчину Рајка који је био родом из неког села близу Горњег Милановца. Тај Рајко је умео да лаје, мауче, рже, рокће, какоће, гаче, гуче, кукуриче итд. Затим је могао да имитира у говору сваког човека и сваку жену, које чује, и најзад знао је многе шаливе народне песме и страшне народне приче. Овим својим знањем, вештинама и квалитетима Рајко је брзо Момчила победио и задобио, тако да је Анђица била брзо заборављена. А

пошто је Рајко волео да лута по околним ливадама и шумама око Горњег Милановца и да прави деци фрулице од зове, он је увек са собом водио Живорада и Момчила, наравно уз сагласност наших родитеља. Те честе и дуге шетње у чаробној природи нашег краја оставиле су на оба брата трајне и дубоке утиске, који су се касније у њиховим уметничким остварењима видно манифестовали као нешто њима сасвим присно и природно.

Једнога дана дечаци из наше улице отишли су са Живо-радом и Момчилом на излет у воденицу нашег оца, која је била на реци Деспотовици испод планине Вујна. Вођа излета био је момак Рајко. Дечаци су се весело играли око воденице и брчкали се по води на јазу. Одједанпут је један угледао у води испод саме воденице како змија гута рибу. Дрекнуо је из петних жила: “Овамо, змија гута рибу!” Сви су појурили у правцу воденице, само је Момчило остао на месту као укопан и блед у лицу као восак. Деца су грајала и урликала гледајући како риба полако нестаје и улази у утробу змије. Момчило се тада нагло повратио и свом јачином гласа подвикнуо друговима: “То се не гледа! То је страшно!”

Живорад је био много слободнији и несташнији од Момчила. Али Момчило, пошто је био млађи и слабији, није могао у многим несташлуцима да га спречи и онемогући. Није могао да га истера из воде после дугог купања у реци Деспотовици, није могао да му забрани да вади јаја из птичијих гнезда, нити да бере и једе зелено воће. Тек када је Живорад набавио праћку од јаког ластиша и почео да гађа врапце и голубове, Момчило му се осветио. Једно јутро устао је много раније од Живорада, извукао праћку из његовог џепа од панталона, изашао у двориште и праћку бацио у олук главне куће. Ујутро када је Живорад устао одмах је приметио да му нема праћке у џепу. Ништа му нису помогле ни жалопојке ни претње. Момчило је остао упоран и праћка је остала у олуку. Тако је Момчило спасао своје добре пријатеље врапце и голубове.

Момчило је поред свега, највише волео по повратку из школе да остане код куће. Ту, међу својима најбоље се и најсигурније сналазио и осећао. А ту је најлакше и неопажено могао да се у неком кућном куту или скривеном делу дворишта усами и упусти у своја дечја фантазирања и измишљања дечјих

игара, које је увек самостално изводио, добро пазећи да га неко не примети. Тиме је надокнађивао свој неповерљиви и критичарски став који је стално одржавао приликом скупних дечјих игара и више их посматрао него што је у њима учествовао. Те су му игре изгледале без садржајне и бесмислене. У кући је такође имао и велики избор друштва. Ако му је било потребно дечје друштво ту је био Живорад, свега годину дана старији од њега, који му је врло често импоновао својим смелим иступима и несташлуцима. У старијој сестри Наталији налазио је увек најлепшу и најтоплију сестринску љубав и нежност, добре савете и поуке из васпитања. Све је то имао и од оца и мајке, само у строжијој форми, нарочито од стране озбиљног оца. Од баба, Михаеле и Јелене, могао је до у бесконачност да слуша незаборавне народне приче свих врста и народне песме са чудним архаичним мелодијама. У доброј и искреној пратиљи Анђици увек је имао заштиту и добар ослонац ма које врсте. А момак Рајко му је импоновао својим годинама и снагом, чиме га је увек могао поуздано заштитити од многих непријатности које се могу деци догодити од стране друге деце. Волео је Рајкове шале и имитирања људи и животиња, а нарочито Рајкову способност да својеручно производи фрулице од зовиног дрвета. И сам Рајко изванредно је свирао у фрулицу, па су Момчило и Живорад од те уметности много од њега научили. Поред свега овога Рајко је умео да свира помоћу листа неког дрвета, који је стављао у уста и тако производио јасне и продорне тонове. Али круна његових вештина, било је звиждање у два гласа. Да ли је он успевао, пошто је имао велика уста и танке усне, да оствари два отвора између усана за протеривање ваздуха, или је у великој брзини прво изводио тон првог гласа песме, па одмах за њим тон другог гласа на једној истој рупици, то се не зна. Али се зна, да је све што је он изводио било оригинално, занимљиво, пријатно и смешно. А то је, нарочито за децу, права благодет.

ШКОЛОВАЊЕ У ГИМНАЗИЈИ

Када је завршио четири разреда основне школе Момчило је морао да напусти родно место, кућу и чланове породице, јер Горњи Милановац тада није имао гимназију. Морао је да иде у оближњу варош Чачак, двадесет километара удаљену од Горњег Милановца. Он, скроман и тих дечак, пун љубави за родитеље, браћу, сестре и родну кућу, морао је да у својој десетој години све то напусти. У чачанској гимназији завршио је шест разреда, а за тих шест година становао је на четири места: прво код једне наше рођаке, затим у селу Прељини, пет километара удаљеном од Чачка, онда код једног свештеника у Чачку, коме смо име заборавили и најзад код друге наше рођаке у Чачку. Тако је Момчило још као дечак могао да проникне у најтананије нити карактера и живота готово свих слојева наших људи који су сачињавали основу нашег тадашњег друштва. За време похађања првог и другог разреда гимназије он је становао код једне наше рођаке чији је муж био терзија и држао прилично разрађену радњу у близини центра Чачка. Имао је неколико радника-калфи и неколико шегрта, који су сви били родом из оближњих села, као и он сам. Момчило је још као ђак основне школе у Горњем Милановцу сваки дан имао прилике да види како изгледа производња брашна у парном млину нашег оца, а тако исто и у нашој примитивној воденици на реци Деспотовици испод планине Вујна. У парном млину: довлачење великих количина горивог дрвета за парну машину и слагање у дуге камаре, поворке воловских кола натоварене џаковима пуним пшенице, праћених виком сељака жилавих вратова, опаљених и знојавих лица, вику магационера засутих брашном од главе до пете, мрзовољност замашћеног и знојавог машинисте, гаравог и увек помало напитог ложача, достојанствене млинаре увек помало наглуве и добро засуте паспаљем, жене крпачице џакова и најзад чиновнике из администрације млина, увек спремне за компромисе, пријем мита и подвале и једној и другој страни. У воденици поточари на Деспотовици, сушта супротност: у позадини дивна и питома планина Вујан, плаво-зеленкаста река Деспотовица вијуга се као велика змија, шуми

и ромори непрекидно, дању и ноћу, из јазово неумољиво се сурвава бистра вода у бадањ, па кроз ципун снажно удара у дрвене прераје воденичног точка, хиљаде водених капљица распршује се на све стране уз хуку и жубор водених млазева, доброћудни воденичар-чичица, дебелих обрва и великих бркова са масном шубарицом на глави стоји на вратима воденице и храни кукурузом достојанственог петла и његове жене-кокице, низ вијугави и врлетан сеоски пут тера сељак два цака кукуруза на два предња точка воловских кола довикујући пријатељски воловима: „Ајс Брале, ајс Драго!“ - Момчило је упознао на грађевинским радовима нашег оца и у нашој кући све врсте грађевинских радника: кубикаше, који раде само земљане радове, зидаре, каменоресце, дрводеље, лимаре, браваре и молере. Такође је врло често долазио у додир са њиховом децом и њиховим женама. Сав овај свет и њихов живот и рад у млину, воденици и грађевинским радовима оставио је на Момчила, тада десетогодишњег дечака врло дубок утисак, који ће кроз цео живот трајно носити.

Када је прешао у Чачак, ради похађања гимназије и одсео код наше рођаке и њеног мужа терзије, који је јако нагињао народном предању, он је могао да упозна један нов занат и један нов начин живота који је био много различитији од онога у његовој родној кући, а такође и нове људе, раднике, терзије и њихове шегрте, који су радили један напоран и нездрав посао у тесним и непрветреним просторијама. Ту је могао до миле воље у слободним часовима да се шали и забавља са шегртима, питомим сељачићима из околних села, а калфама да преноси и препричава све оно што је учио у гимназији, али и оно што је сам у својој глави смишљао. А његова медитативна природа запажена још у раном детињству, сада се све више ширила и продубљивала. Нарочито му је било пријатно да у радионици посматра веште терзијске калфе, када везу свиленим гајтанима, или срмом орнаменталне украсе на мушким антеријама и јелецима и на женским либадетима. Та фантазирања у шари и преплету годила су његовој дечачкој машти. Подсећало га је то и на причања наше мајке о терзијској радњи њеног оца Коче Јовановића у Краљеву, када је она као девојчица на сличан начин улазила у радионицу и дивила се сличним шарам на

доламама и јелецима које су везле калфе нашег деда Коче. Али била је ту и једна тешка супротност која је Момчила стално мучила и стварала му непрекидне nelaгодности и сету. Он је тешко подносио равничарску климу и равничарски штимунг Чачка и околине. Срођен са ведром и распеваном планинском атмосфером Горњег Милановца који је насупрот Чачку грађен по савременим принципима урбанизма, са великим главним тргом и широким правилним улицама, Момчило је осећао неки притисак и стегу од кривих, узаних и слабо калдрмисаних улица турског типа. Једини му је спас била дивна река Морава и њени бујни и сеновити врбаџи. Врло често је тудa усамљен шетао и одмарао се уз своје омиљено свирање на флаути. Издржао је тако око две године, у току похађања прве и друге године гимназије. Тада се разболео од маларије, па је по савету лекара прешао у село Прељину, овамо преко реке Мораве, где је наш отац градио неке државне зграде. У том селу Момчило је провео око осамнаест месеци поред свог оца у директном додиру са народом и са грађевинским радницима, а такође је највећим делом био у природи и на чистом ваздуху. Село Прељина је удаљено од Чачка пет километара и лекари су му препоручили да то растојање што више прелази пешке. Он је то у великој мери испуњавао па је тако готово свакодневно прелазио десет километара врло пријатног пута. Тако је врло брзо уз добру исхрану савладао маларију. Овај начин живота створио му је врло отпорну телесну и духовну конституцију, да је у свом каснијем и зрелијем добу лако подносио све физичке и душевне тегобе и врло ретко се разболевао, само од лакших и пролазних болести. У то време он је био у трећем разреду гимназије и код њега се већ формирао врло чврст карактер и самосталан дух, као и сигурно самопоуздање у себе. Један моменат из тога доба његовог живота потврђује нам његову храброст и потпуну сигурност у себе.

После једне велике олује и дуготрајног пљуска нагло је надошла река Чемерница која протиче кроз село Прељину. Вода је толико надошла да је већ прелазила под дрвеног моста на путу Чачак-Прељина. Конструкција моста већ је почела да се повија, шкрипи и пуца под силовитом навалом набујале воде. У том моменту је наишао из Чачка Момчило, који је само преко тог

моста могао да пређе на другу страну реке, где се налазила кућа у којој је становао Стојан Војиновић, радник са Косова, веома одан нашем оцу. Волео је много Момчила и када га је спазио на другој страни реке поред угроженог моста, почео је панично да му виче да не прелази преко моста, већ да сачека да вода опадне. Мост је већ почео да се љуља. Момчило је размишљао само још један трен и јурнуо свом брзином преко моста. Стојан је пребледео, покрио је очи рукама и стао као укопан. Момчило је срећно стигао на супротну страну дрхтећи целим телом и грозничавог погледа. У том моменту мост се срушио уз велики тресак и ломњаву и захваћен снажном бујицом у деловима кренуо низ реку. Момчило и Стојан магновено су се погледали и пали један другом у загрљај. И у каснијим годинама живота у отсудним часовима, Момчило је показивао велику храброст и одлучност.

Када је потпуно прездравио од маларије и сасвим се опоравио, Момчило поново прелази у Чачак и уписује се у четврти разред гимназије. Овога пута он станује код једног питомог и љубазног свештеника чачанске цркве, који са Момчилом води дуге разговоре о многим питањима живота, морала, уметности и науке. Из тих разговора свештеник је закључио да ће Момчило бити велики човек и то саопштавао нашем оцу и осталим нашим рођацима. Овога свештеника је нарочито зачуђавала Момчилова разноврсна даровитост, а највише то, што је он код куће врло мало учио гимназијске предмете и већином читао високу литературу и историјска дела, па затим свирао у флауту. А то му ништа није сметало да кроз све разреде гимназије постиже одличне успехе. У овој средини Момчило је осетио ону тиху и пријатну домаћу атмосферу, где све животне манифестације теку уједначено, без трзавица, као по неком унапред утврђеном плану, који ничим не може бити поремећен. Ту су стално присутни поп и попадија, два сигурна регулатора мира и тишине, које је Момчило умео да искористи за свој рад и своја сањарења.

За време петог и шестог разреда гимназије Момчило станује код друге наше рођаке, која је удата за једног чачанског трговца, човека сасвим друге природе и другог карактера него што је био терзија, код кога је Момчило становао на почетку свог школовања у Чачку. А овај трговац, последњи станодавац

Момчилов у Чачку, био је човек јаке и сурове природе, који је своје трговачко подручје често мењао, а саму трговину спроводио силином своје снаге и морала своје врсте. Није се много обогатио, али је ипак сву своју имовину оставио чачанској просвети, дакле држави.

Тако је Момчило за шест година похађања гимназије у Чачку променио четири амбијента становања и на тај начин упознао нашу паланку и наше људе до крајњих граница и крајњих дубина њихових „тамних вилајета“.

Први његов станодавац-терзија, родом из једног села близу Чачка, питома добричина и мекушац-мистичар, пун народног и сеоских схватања живота и рада, задојен примитивном фолклорном филозофијом, препуштао је све проблеме живота току судбине и људима јаче, наметљивије воље и колебљивог морала. Сушта слика поштеног и радног човека, неспособног да се брани од свих зала која га окружују. Човек који је целог свог живота препричавао подвиге других, дрскијих, продорнијих и наметљивијих људи. Није имао никакавог интересовања за Момчила и његов рад и успехе у школи. Можда му је било чудно зашто је тај дечак у својој десетој години напустио своју удобну кућу, своје родитеље, браћу и сестре у Горњем Милановцу и дошао у чачанску гимназију да се бакће и мучи са математиком, страним језицима и разним другим наукама. Тај се, дакле, добри човек уопште није интересовао за Момчила и његове изузетне дечачке способности, али Момчило се интересовао за њега и његову околину, његов „тамни вилајет“, па тако богатио у младим годинама своја животна искуства и своју душу.

Други станодавац, управо надзиратељ и старатељ Момчилов у селу Прељини, био је Стојан Војиновић, вешт и интеллигентан зидарски радник код нашег оца, био је родом из неког села у близини Косова Поља. Овај човек јаког здравља, сигурног карактера и здравог морала, пожртвовано и одано је био на услузи младом Момчилу. Он није у Момчилу видео сина свог главног мајстора и послодавца, већ једног потпуно формираног и зрелог дечака, који је освајао својом питомином, добротом, озбиљношћу, понашањем и знањем свега онога што је њему недостајало. Поред свега овога Стојан Војиновић је инстинктивно осетио да Момчило поседује и неке више

способности, него остали његови другови из гимназије, па је према њему био изузетно искрен и поверљив, што није тако чест случај са људима нашег југа. Тако је Стојан у дугим јесењим и зимским вечерима причао Момчилу народне приче и певао песме из свог косовског краја, и откривао му мучне и дубоке тајне свога „тамног вилајета“. За узврат, њему је Момчило говорио о другим странама света и свирао му у флауту. Недељом и о празницима одлазили су заједно, водећи са собом групице млађих радника на сеоске игранке и саборе.

Трећи Момчилов станоодавац, чачански свештеник био је сушта супротност првој двојници. Овај интересантни поп умео је лепо да живи у свом скромном и пријатном дому са својом питомом и љубазном попадијом. Момчила су они волели и пазили као свог сина и са интересовањем пратили његов рад и његов интелектуални развој; иако су имали и своје деце. Сматрали су да ће Момчилово присуство у њиховој кући бити врло корисно њиховој деци у сваком погледу, а нарочито за учење школских предмета. Што је у ствари и било, јер Момчило није себе штедео када је другом требало помоћи, било у чему и било како, и то кроз цео свој живот. Свештеник, искусан и проницљив човек, био је врло поносан тиме што Момчило станује код њега и што се дружи са његовом децом. У таквој ситуацији и таквим односима он је могао добро Момчила да простудира и процени његове способности. Стално је говорио и по Чачку и члановима наше породице о Момчилу са највећим симпатијама и прорицао му велику будућност. Увек је њега стављао за пример и свом сину и осталој чачанској омладини. Момчило је, међутим, иако поп није имао неке нарочито скривене лавиринте свог „тамног вилајета“, многе стазе и стазице његовог живота открио. Њему је врло добро дошла ова тиха, маловарошка атмосфера поповског дома, после терзијске радионице мужа наше рођаке и радничке колоније нашега оца у селу Прељини. Ипак је Момчило у свим кутовима овог света где обитавају, битишу и делују људи, првенствено и лако продирао у најтајанственије њихове мисли и осећања и у најзамршеније њихове односе.

Четврти Момчилов станоодавац, муж наше друге рођаке, чачански трговац, затим кафеџија и најзад баштован, био је изузетно упадљив човек по свом карактеру и по својим разли-

читим занимањима, па и по свом животу. Тај се ничега није бојао, нити је од ма чега презао. Људе је посматрао смо са њихових рђавих страна, али се није устручавао да их искористи у своје сврхе баш у том смислу. Био је висок и стасит човек, јаких костију и снажних мишића. Имао је горштакчко лице са испупченим јагодицама и снажним вилицама. Умео је да буде врло тих, али и врло раздражљив, а када би затребало и опасно нападан. Све ове особине нису тако „лоше и непотребне“ за трговца или кафецију у оним старим нашим временима и у оној примитивној средини са много грубих и неотесаних људи. Док се бавио мануфактурном трговином, био је смешно углађен и гротесно неспретан у својим љубазностима према муштеријама. Али као сеоски кафеција постао је страх и трепет за сеоске пијандуре, кавгације и лопове. Својом хитрином и снагом могао је по тројицу одједанпут да избаци из кафане. Када га је судбина најзад претворила у баштована, већ је увелико био зрео човек са проседим власима и дугим хајдучким брковима. Тек је тада био потпуно формиран у сваком погледу и вичан свему и свачему. Иако је тада живео у окупираној Србији, за време Првог светског рата, он ни мало није изменио начин свог рада ни опхођења са људима, нити је се много бојао окупационих власти и њихових шпијуна. Стално се рогушио на окупаторске војнике, а на службенике грађанских власти потезао тегове са пијачних кантара и претио им мочугама дебелим као рука. Према свему овоме могло би се помислити да овакав човек не може имати никаквих склоности и разумевања за Момчила, скромног, тихог, мисаоног и врло лепо васпитаног дечака, који је похађао пети разред гимназије, а био зрео и понашао се као студент. Привидно тако је и било, а суштина је била сасвим другачија. Овај човек од драгачевских страна, посматрао је Момчила са једне примитивне висине, коју прави интелектуалци нису у стању ни да доживе ни да је схвате. Али у потаји он је Момчила и поштовао и бојао га се, нарочито када га је сатима виђао са књигом у руци, и то не школском књигом, и када му је овај из тих књига у упрошћеном облику саопштавао извесне ствари, њему до тада непојмљиве и недокучиве. Ови чудни односи и још чуднији разговори између једног врло зрелог дечака, у коме су већ бујале клице оригиналног песника и једног окорелог и

виолентног балканског горштака у цивилном оделу, уродили су још чуднијим плодом. Тај трговац, кафеџија и баштован пред своју смрт све своје имање завештао је просвети нашег народа. Ето како је тиха, али продорна светлост једног дечака разбила поноре и мрак „тамног вилајета“ једног неукротивог нашег примитивца.

Овим Момчиловим станодавцима треба придодати и њихове жене и децу, начин њиховог живота, породичну атмосферу, па тек онда унеколико моћи дочарати прилике у којима је Момчило растао и развијао се. Затим све ово ставити у амбијент балканске паланке, какав је у оно време био Чачак: у равници, мала, стешњена варошица, узаних и кривих улица са излоканом турском калдрмом, препуна кафаница и ашчиница,³⁴⁾ увек загушена воњом ракије, свињаца и свињских ђубришта, са кућицама наерених кровова, подбулих и влажних зидова. Све ово никако није могло бити место за пријатна фантазирања и развијање песничких талената, иако су скромне и брижне чачанске домаћице и њихове ћерке, вредне и амбициозне, покушавале да цвећем и дворишним вртићима све то забашуре. А људи ове варошице склони крканлуцима и пићу, сви до једног били су вични марифетлуцима³⁵⁾ свих врста и исмевањима до бесвести. Све што није било по њиховом схватању и начину живота - у њиховом „стилу“ - подвргавано је исмевању и немесним шалама. То је она несрећна црта, тако тешко укореењена и разбуктана у великом делу нашег народа, која је осакатила нашу уметност, културу и науку. Такав дух деловао је на вредне и способне људе као тешка мора и смртоносан отров. Такве су у то време биле готово све наше паланке и њини људи, а дух те прошлости још и данас дави многе наше прегаоце који раде искрено на подизању наше уметности, науке и културе.

Али петком када је пазарни дан у Чачку све се измени. Тада нагрну сељаци са свих страна на пијацу, доносећи са собом све што мајка земља изрођује. Прострује снажно мириси сена, воћа, поврћа, сира, кајмака, намазаних опанака, вунених гуњева

³⁴⁾ Врста кафане где се служе готова традиционална јела, а могу се и понети кући. Оне постоје и данас (прим. прим.).

³⁵⁾ Марифетлик (тур.) довитљивост, мајсторија.

и ознојених вратова. Трговци су тада за својим тезгама, кафеције за келнерајима, јер треба и они нешто тога дана да зараде. Улице изгледају као препорођене. По њима врве зајапурене и знојаве домаћице носећи препуне корпе са пијаце, за мужа, за сина и ћерку, па и за себе, а мало и за сиротињу. Момчило је једва чекао ову петковску промену у Чачку. У ту тесну паланачку атмосферу сељаци су доносили ведрину и ширину наших гора и поља. Момчило је волео сељаке. Волео је да удише мирисе наше земље које су сељаци доносили на својим опаленим лицима, на својим рукама, на својој души. Куповао је понешто да би могао поразговарати са ведрим чичицом у шиљатој шубарици, чија је бела кошуља мирисала на пераћи сапун, или са умном бакицом смежураног лица и спрчених уста, дубоко забрађеној у шамију³⁶⁾ тамне боје, или са младом набубрелом снашом која је јако мирисала на своје и кравље млеко. Свашта је ту Момчило могао да чује и да дозна. А како су паметно ти људи говорили, како је језгровит и поетичан њихов говор. То је Момчила заносило и опијало: народно мудро расуђивање и народни певани говор.

Али било је још неких места где је Момчило налазио спасоносне могућности да избегне монотонију и чамотињу паланачког амбијента, и где је налазио скровита места за усамљеничке шетње и размишљање. То је био бедем поред реке Мораве, који је штитио варош од поплава када би река надлазила; то су били густе и сочно зелене врбаце поред Мораве; то су биле дивне природне плаже на Морави. На та места он је одлазио скоро сваки дан. Постоји на том бедему још и данас³⁷⁾ један пањ на коме је Момчило седео и свирао на флаути. На извесним удаљеностима распоређивали су се по зеленој трави његове другарице и другови, и утапали се у плаве тонове његове флауте - његове вечне фруле.

Али и поред свега овога он је у Горњи Милановац долазио кадгод би му се указала прилика. Често је по лепом времену долазио и пешке, јер за њега растојање од двадесет километара није било никаква препрека. Он, који се свим својим бићем утапао у природу и њене тајне чари, умео је са страшћу и насладом да

³⁶⁾ Женска марама за главу, повезача (прим.прир).

³⁷⁾ Ово се односи на 1955. годину.

прелази пешице тај чудесни пут, и увек му је изгледао кратак и ненапоран.

Али за пријемчиву песничку душу сваки амбијент и сви путеви су благотворни и плодносни. За Момчила су Горњи Милановац и Чачак били пећина са дијамантима - пећина из „тамног вилајета“. А његови станари из тог вилајета: мекушни и мистични терзија, чврсти и карактерни зидарски радник Стојан Војиновић, питом и јешан поп и силовит трговац, све су то клице за личности Момчилове прозе и његов књижевни „Тамни вилајет“.

У оваквој средини Момчило је успевао да се у приличној мери бави и музиком. Он је већ у својој једанаестој години свирао у флауту. Сада као ученик петог и шестог разреда гимназије био је, у својим границама, скоро виртуоз на том инструменту. Био је дубоко музикалан, а техничке проблеме свирања савлађивао је чудесном лакоћом. Свирање у флауту је условљено повољном дебљином и кројем усана и вештином дусања, што зависи од капацитета и издржљивости плућа. Момчило је све ово поседовао. Узор за свирање у флауту он је имао у нашем оцу Николи, који је такође добро свирао у овај инструмент. После самоуког свирања Момчило је добио добре стручне наставнике. Брзо је научио ноте, а тако исто брзо савлађивао и технику свирања у флауту. У томе му је помогао наш старији брат Живорад, који је поред сликарске школе у Београду похађао и музичку школу, где је редовно учио свирање у флауту и био такође добар музичар и инструменталист. Пошто је потпуно савладао свирање у флауту и тиме у многим ушао и у тајне музичког стваралаштва, он почиње као ученик петог и шестог разреда и да компонује за свој инструмент. Те његове композиције за флауту соло биле су писане врло добро, чак и виртуозно, јер је међу њима био и приличан број вежби за овај инструмент. Он је све ове своје композиције с времена на време свирао, али их је најалост касније све уништио због своје скромности и своје самокритике. Међу његовим композицијама била је једна нарочито запажена, која је писана за две флауте и имала је програмски карактер, јер је представљала једно пре подне у чачанској гимназији: карактеризације разних професора, затим разне згоде и незгоде ученика на часовима и за време

одмора. Изгледа да је ова композиција, дужег трајања, била написана у облику *варијација*. А самим тим што је компоновао за две флауте, може се закључити да је Момчило поред добре музичке писмености располагао и извесном композиционом техником. Ову композицију прегледао је и његов професор музике у чачанској гимназији Карло Мађејко и изразио се о њој врло похвално, у погледу њене садржине и техничке обраде. Поред флауте Момчило је прилично свирао и на виолини. Први професор виолине био му је симпатични и музикални професор музике у Чачку Ђорђе Стојчевић. Али Момчило на виолини није достигао ни приближно онај виртуозитет који је поседовао на флаути.

Момчило је имао врло леп и пријатно обојен глас тенорског регистра. Тако је као гимназиста шестог разреда гимназије (1910/1911.) певао у Чачку на једној ђачкој представи прву тенорску партију у комаду „*Не укради*“, који је био нека врста *зингипила* или оперете из нашег народног живота. Овај комад спремао је и дириговао Карло Мађејко, а компоновао га је Августин Александар Валента (Чех). Момчило је, свакако од овог Мађејка научио и технику хорског спремања и хорског дириговања, па је касније као студент повремено радио са хоровима и јавно дириговао на концертима тим хоровима са лепим успехом.³⁸⁾ Већином је спремао и изводио хорска дела Даворина Јенка, Јосифа Маринковића и Стевана Мокрањца.

Неким чудом или случајношћу, сачувана су оригинална сведочанства о Момчиловим успесима на крају школских година, у којима су оцене за поједине предмете скоро све одличне /5/. У неким сведочанствима нађу се и по две врло добре оцене /4/, али оне нису утицале на крајњи резултат одличног успеха. Оправданих изостанака имао је само када је повремено био болестан, а неоправданих ни један, за све време похађања шест разреда гимназије у Чачку. Ови резултати су утолико интересантнији и значајнији, што је Момчило све школске предмете углавном савлађивао за време часова у школи. Код куће је више радио писмене саставе из језика и решавао задатке из математике.

³⁸⁾ Изгледа да је Момчило код овог Карла Мађејка учио приватно и науку о хармонији, које је знање пренео и на мене године 1916, када сам имао 14 година.

Остало време проводио је у читању литерарних дела, у свирању на флаути и шетању поред реке Мораве. Пада у очи да он за време ових свих шест година није имао ни један неоправдан изостанак, иако је идеалан смештај и становање имао само у оно краће време када је становао код варошког свештеника.

Ево како изгледају Момчилове оцене у његовом сведочанству када је завршио четврти разред основне школе у Горњем Милановцу године 1905.:

Наука хришћанска	одличан
Српски језик са словенским читањем	одличан
Српска историја	одличан
Земљопис	одличан
Основи природних наука	одличан
Рачуница и геометријски облици	одличан
Цртање	одличан
Краснопис	одличан
Певање	одличан
Гимнастика	одличан
Владање	примерно
Вредноћа	похвална
Изостанака оправданих	нема
Изостанака неоправданих	нема

А ево како изгледају у сведочанству о његовој положеној малој матури у чачанској гимназији 1909. године:

Веронаука	одличан (5)
Српски језик	одличан (5)
Немачки језик	врло добар (4)
Латински језик	врло добар (4)
Земљопис	одличан (5)
Историја	одличан (5)
Хемија	одличан (5)
Математика	одличан (5)
Цртање	одличан (5)

За ових шест година проведених у Чачку због школовања, Момчило је се у сваком погледу изменио. Када је завршио шести разред гимназије није то више био онај паметни, осећајни и бојажљиви дечачић кога знамо из основне школе у Горњем Милановцу. Постепено је се он развио у озбиљног, привлачног и врло ауторитативног младића, пуног љубави за своју земљу, за народ, за своје ближње, за науку и за све врсте уметности.³⁹⁾ Пред њим су била отворена многа врата, али он је још тада потајно и прикривено нагињао ка вратима храма уметности. Али оно што је врло загонетно и врло значајно за његову личност и за његов став кроз цео живот, формирало се у њему још тада, као врло младом човеку. То су она његова бесконачна доброта и магична привлачност које је спонтано испољавао према свим људима, без разлике, са којима је у ма ком смислу долазио у додир. Већ у то време око њега су се окупљали његови другови из гимназије у Чачку ради дискутовања, музицирања, па и младалачких несташлука. Он је успео да друштво својих другова из гимназије доводи чак и у кућу оног тврдокорног трговца, код кога је становао за време похађања петог и шестог разреда гимназије. Успевали су чак трговца и да оштеђују и да му по мало подваљују. Ноћу при дужем седењу, када је трговац дуго спавао и снажно хркао као авионски мотор, немилосрдно су му трошили лојане и „миликерц“ свеће, а често петролеум за лампе. Трговац им је галантно понудио да пију расо из великих каца са укишељеним купусом, а они су немилосрдно пили пријатну и разонодну водњику из буради са потпаљеним крушкама и такишама.⁴⁰⁾ А у трговчевом магацину било је и сланине, сувог меса, ораха, јабука и сувих шљива. Све су то Момчилови другови пронашли и користили ноћу на недозвољен начин. Неки пут када би их случајно затекао трговац за столом у разговору и пићу, јуначки би их поздравио:

- Здраво децо, јунаци!.. Шта то пијете?

- Расо, драги чико!.. А у ствари водњику.

³⁹⁾ У ово време почео је да пише своје прве песме, од којих су неке сачуване.

⁴⁰⁾ Врста крушке (прим. прир.)

- Ако, ако!.. То је здраво пиће за младиће!

У овим операцијама Момчила и његове другове помагала је кришом и са страхом трговчева жена, наша рођака, скромна, повучена, бојажљива и утучена од громовничког кућног режима ипак изиграног трговца.

Другим приликама, када би Момчило полазио пешке суботом својој кући у Горњи Милановац, пошли би за њим и његови другови. После отресања прашине и умивања поседали би за сто у нашем врту под разгранатом јабуком и уз ужину претресали, па и жучно дискутовали о филозофским и литерарним проблемима оног времена. А када се све то постепено стишавало и зачуо се сетни глас Момчилове флауте, с друге стране улице прошла би понека девојка као послон, али јако искривљеног врата у правцу гласа флауте и хитрих погледа кроз филарете наше баште.

Момчило је шести разред гимназије завршио у Чачку 1911. године. Пошто је у то време постојало у Чачку само шест разреда у гимназији он је исте године у јесен отишао у Крагујевац и ту се уписао у седми разред гимназије. У крагујевачкој гимназији задржао се свега четири месеца и већ јануара месеца 1912. године прелази у Београд где наставља школовање и завршава крајем године седми разред у првој београдској гимназији. У тој гимназији у школској години 1912/13. он завршава и осми разред са одличним успехом, а Велику матуру полаже тек у августу 1913. године због балканског рата. Сачувано је сведочанство и о његовој положеној Великој матури, или испиту зрелости које изгледа овако; у погледу оцена појединих предмета:

Српски језик	одличан
Немачки језик	врло добар
Француски језик	одличан
Латински језик	одличан
Руски језик	одличан
Математика	врло добар
Историја народна и општа	одличан
Физика	одличан
Јестаственица	одличан
Филозофска пропедевтика	одличан
Владао се	примерно

25. августа 1913. год.
У Београду
Подпредседник
Ђ. Димић, с.р.

Председник испитног одбора,
А Станојевић, с.р.

Чланови:

Мих. Ј. Ђорђевић, с.р.
Владан Јовановић, с.р.
Светислав Петровић, с.р.
Милан Недић, с.р.
Влад. Малина, с.р.

Јасно је да је са оваквим успесима у гимназији и својом општом привлачношћу Момчило одмах на себе скренуо пажњу код својих другова у Београду. Али овог пута свакако због свог врло чврстог и постојаног патриотизма који је се у нашој кући стално неговао и одржавао. Он је на себе највише скренуо пажњу омладинаца емиграната из Аустрије који су сви били југословенски оријентисани.

МОМЧИЛО И ЈУГОСЛОВЕНСКА ОМЛАДИНА ИЗ АУСТРИЈЕ

По доласку у Београд, крајем 1911. године Момчило је ту затекао брата Живорада, који је у сликарској школи од 1905. учио сликарство. Тако су се два брата нашли најзад заједно на истом терену, у Београду, који је у то време привлачио напредну омладину из унутрашњости Србије, али и омладинце који су напуштали Аустрију из патриотских побуда и ради школовања. Живорад је још од свога доласка у Београд склопио трајно пријатељство са Костом Миличевићем. Доласком Момчила у Београд ово пријатељство је много проширено и појачано, па се претворило у привлачан и природан културни кружок. Како је у то време Коста Миличевић био у врло пријатељским односима и са Владиславом Петковићем-Дисом, Момчило и Живорад су чешће долазили у додир са овим талентованим песником. Иначе ову двојицу високо надарених уметника, Косту Миличевића и Владислава Петковића, нико од надлежних никад и ничим није помогао. Тако су они у тадашњем нашем друштву уживали исти животни „стандард“ и исти животни „ранг“. Ваљда зато што су били прави уметници и велики сиротани. Обојица су тотално били остављени сами себи, а често багателисани и називани чудацима. У школској 1913/14. години долазе из Горњег Милановца у Београд сестре Наталија и Даринка, због Даринкиног школовања у гимназији. Она је тад уписана у трећи разред, а Наталија као старија сестра дошла је с њом да води кућу, којој се прикључио и Момчило. Живорад је већ био отпутовао у Минхен ради продужења студирања сликарства на сликарској академији. Сада су имали много већи и угоднији стан, па је Момчило могао своје другове и пријатеље да прима у повољнијем амбијенту, не више по кафанама и мензама. Главни и свакодневни гост био им је Коста Миличевић. Он се код њих одомаћио, жељан топле породичне атмосфере, пријатељског опхођења и најзад уважања и признања, да је он човек и уметник.⁴¹⁾ Нарочито му је импоновало Момчилово

⁴¹⁾ Коста Миличевић је под утицајем Живорада, а касније и Момчила, напустио академски начин сликања и прешао на импресионизам. Познато је да је Живорад тај стил започео 1905. а Коста Миличевић 1915. године је дефинитивно примио тај стил.

пријатељство и признање као уметника. То му је давало много воље за живот и много полета за рад на сликарству.

Сада су код Момчила почели често да долазе на седељке, разговоре, дискусије и музицирање многи омладинци емигранти из Аустрије. Из Лике: Милан Вујаклија и Филип Медић, обојица Момчилови другови из Прве београдске гимназије, затим Милан и Дане Драгојевић, рођаци Милана Вујаклије; из Босне: Гаврило Принцип, Хасан Миљковић и један млади бег из Сарајева, коме је име заборављено; из Далмације: Петар Мештровић, брат вајара Ивана Мештровића, Цвијето Јоб, ученик сликарске школе, Нико Маскарић, Конте Гоце-Гучетић и Антун Бедалов; из Херцеговине: Предраг Митриновић, брат филозофа и естетичара Димитрија Митриновића, као и из Црне Горе: Мило Љепава, Марко Каваја и Милутин Бабовић, који је такође био Момчилов друг из Прве београдске гимназије.

Поред Косте Миличевића свакодневни гости код Момчила били су Гаврило Принцип и Милан Вујаклија, обојица врло интелигентни младићи, али због нередовног школовања обојици је била потребна помоћ за брже и лакше савлађивање школских предмета. У том смислу Момчило је повремено помагао Милану Вујаклији за више предмета, а Гаврилу Принципу давао је свакодневно редовне часове из математике и француског језика што му је било потребно за полагање приватно седмог разреда гимназије. Принцип да би се на неки начин одужио Момчилу за ове часове, давао је часове нашој сестри Даринки из немачког језика. Тако је њему било омогућено да сваки дан долази у додир са Момчилом, па је тако међу њима остварено и пријатељство, које се често испољавало у дугим разговорима и дискусијама, као и честим шетњама на Калемегдану. Момчило никад није волео да прича о својим интимним мислима и осећањима, нити да износи шта разговара и полемише са својим друговима, па су тако и ови његови разговори са Гаврилом приликом шетњи по Калемегдану за нас остали непознати.

Иначе, када би се код Момчила окупљало веће друштво ових младих емиграната, Гаврило Принцип кога су у том друштву звали Гага, обично би повучено седео у неком куту собе и ћутао. По причању наше сестре Даринке, он је био врло пристојан и лепо васпитан младић, скроман и уздржљив

у изразима. Када јој је давао часове из немачког језика био је доста ауторитативан и праведан у процењивању њеног знања. Писмене задатке пажљиво је прегледао и оцењивао и увек потписивао целим именом и презименом, затим их давао Момчилу на проверавање. У часовима одмора волео је да се усами и предаје размишљањима. На Калемегдану постојала је једна усамљена и забачена клупа на којој је Принцип често сатима седео, сам, удубљен у своје мисли. Ту су га затицали другови и одводили у друштво или шетњу. Волео је да слуша или ужива у музици. Даринка је одлично певала и свирала на мандолини, старија наша сестра Наталија такође је била врло музикална и лепо певала, Момчило је свирао у флауту, а млади бег из Сарајева пратио их на гитари. Тако су они приликом састанка могли да остваре интересантно и занимљиво музицирање, које је одушевљавало и Принципа и остале присутне омладинце. Занимљиво је поменути, да је из целог овог друштва једино духовити и праскави Коста Миличевић могао да засмеје Гаврила Принципа. Тако је то потрајало за време целе школске 1913/14. године, а онда је се Гаврило Принцип крајем месеца маја сасвим нечујно и неопажено повукао из овог друштва. Нико није ништа знао о његовим даљим намерама.

Онда се на Видовдан 1914. године догодио Сарајевски атентат, затим је уследио Први светски рат. Момчило и сестре Наталија и Даринка напустили су Београд и долазе у Горњи Милановац. Онда наступа за нападну Србију трагична јесен 1915. године. Момчило се повлачи са војском на југ. Живорад је на фронту у првим борбеним редовима из чувеног ђачког скопског батаљона 1300 каплара. Непријатељска војска је пред Горњим Милановцем. У последњем моменту сестра Наталија досећа се да су из Београда у нашу кућу донете и свеске из математике Гаврила Принципа са његовим оригиналним потписима и свеска сестре Даринке из немачког језика као и нека писма са Принциповим потписима. Наталија брзо прикупља све те свеске и писма и са узбуђењем ставља их у заложену пећ. Затим у пећ одлази и Принципова фотографија са посветом сестрама Наталији, Даринки и Момчилу, потписана читким пуним именом и презименом Гаврила Принципа. Ова болна предсрочноност наше најстарије сестре била је врло умесна и

спасоносна за целу нашу породицу, јер су одмах по доласку непријатељске војске уследили озбиљни и детаљни претреси наше куће од стране непријатељске војске и њених агената.

Интересантно је напоменути да је исту предострожност учинио и Живорад у Минхену, када је по извршењу атентата у Сарајеву истог дана дознао за тај догађај. Он је спалио сва писма и све карте које је добијао из Београд, а у којима је Принцип дописивао по који ред и потписивао се. И он је добро урадио, јер је сутрадан минхенска полиција изненада упала у његов стан и врло детаљно га претресла. Треба напоменути да је се и Живорад дружио са напред поменутиим омладинцима из Аустрије, а једно време и са Гаврилом Принципом.

У јесен 1913. године Момчило се уписао на Филозофски факултет Београдског универзитета. Изабрао је групу француског језика са књижевношћу, упоредну књижевност с теоријом и класичну књижевност. Исте ове године Министарство војно расписало је конкурс за пријем стипендиста медикара, и Момчило је скоро био решен да поднесе своја документа на овај конкурс, али се на самим вратима предомислио и отишао на Филозофски факултет. Није нам никад говорио зашто је имао намеру да студира медицину, али се може претпоставити да су тада у њему преовлађивали хумани пориви за заштиту и неговање народног здравља, које тада није било на некој завидној висини. Пошто је имао обезбеђене материјалне могућности од куће, он је по нагону и по свом књижевном таленту, ипак отишао на књижевност. И није погрешно. Тако је у тој години (1913.), као студент почетник редовно похађао часове на универзитету и у исто време давао часове Гаврилу Принципу за полагање завршних испита у гимназији. А били су и по годинама скоро вршњаци.

МОМЧИЛО У ВРЕМЕНУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Први светски рат већ је почео и иде својим грозним незадрживим током. Наша цела породица сада је код куће у Горњем Милановцу: мајка и отац, сестре Наталија, Даринка и Славка и браћа Момчило, Светомир и Славомир. Живорад је на први глас мобилизације хитно напустио сликарске студије у Минхену и много заобилазним путевима, с тешком муком стигао у отаџбину. Као раније регрутован одмах је послан у Скопље на скраћену двомесечну војну обуку у ђачки батаљон познат под именом Хиљаду и триста каплара. По завршетку ове кратке обуке распоређен је у Други гвоздени пук моравске дивизије и одмах ступио у први борбени ред на фронту код Лазаревца - Врапчево Брдо у чувеној колубарској битци. Тако су се бриге и неспокојство у породици све више и више гомилале. А фронт код Лазаревца тако је био близу Горњег Милановца, тако близу наше куће. А тамо је гинула наша војска, тамо је био и наш најстарији брат. Мајка и отац су ћутали као заливени, а ми млађи дубоко узбуђени и узнемирени очекивали смо велике догађаје.⁴²⁾

Момчило сав уронуо у ратне догађаје са нестрпљењем је очекивао дан своје регрутације. То се догодило почетком 1915. године, али регрутна комисија га је прогласила за привремено неспособног због недовољне ширине груди. Исход овог прегледа и решење комисије он је примио врло тешко и са разочарењем. Зажалио је што није могао са својим друговима да се стави у службу отаџбини, која је преживљавала тешке и врло критичне часове, а у крајњој линији мислио је да би се на тај начин могао приближити на фронту брату Живораду, да заједнички лакше подносе све опасности и страхоте рата. Једини му је излаз из ове ситуације остао да се пријави војним властима као добровољац. Као такав буде одмах примљен, али због решења регрутне комисије, само за позадинску службу. Тако га одреде на рад

⁴²⁾ Живорад је оставио своје мемоаре у којима је поред осталог описао све битке у којима је учествовао.

у војној станици у Горњем Милановцу.⁴³⁾ Сачувано је једно уверење из кога се види Момчилов рад и кретање за време рата као војног обвезника у горњо-милановачкој војној станици:

Таксена марка од 5 дин.
Печат начелства округа
Рудничког у Г. Милановцу

У В Е Р Е Њ Е

Потписати били смо Начелници главне Гор. Милановачке војне станице и то први у првој половини 1915.г. до окупације Србије и од јануара 1919.г. до 1. априла исте године. Као такви, на захтев г. Момчила Настасијевића, диплом. филозофа, родом из Горњег Милановца, а сада живећег у Београду издајемо му ово

У в е р е њ е :

Да је г. Момчило Настасијевић родом из Гор. Милановца, диплом. филозоф из Београда, почетком фебруара 1915. год. узет на рад као писар Главне Гор. Милановачке војне станице, као привремено неспособни војни обвезник; да је г. Момчило, под тим, решењем Команд.Шумад.Дивиз.Области, утврђен као обвезник чиновничког реда при истој станици у марту месецу 1915. године; да је г. Момчило остао на тој служби и дужности све до окупације Србије; да је у Митровици а/К у првој десетини месеца новембра 1915. године пуштен на слободно кретање у позадини на основу одлуке Команд.Шумад. Дивиз.Области од 3. новембра 1915. године, Пов.Ђ. Бр.2385,

⁴³⁾ У исто време ступа у добровољце и наш отац, Никола, као грађевинар, градећи пољске војничке пекарнице у близини фронта и поправљајући разривене друмове и мостове. Затим наша најстарија сестра, Наталија, ступа добровољно у војну болницу као милосрдна болничарка пошто је такав курс завршила у друштву „Црвеног крста“, најзад и ја ступам као дечак од 13 година у добровољне болничаре војне болнице.

донесена по одлуци начелника штаба врховне команде од 2. новембра 1915.г. Обр.24200, које се односе на укидање војних станица; даље: да је исти г. Момчило, после ослобођења, 28. новембра 1918.г. по новом, опет изнова ступио на службу код начелника исте војне станице, као ранији обвезник њен, и на истој остао до 7. фебруара 1919. год. по новом, а тада пуштен ради продужења студија на нашем Универзитету у Београду.

За истинитост навода у овом уверењу јамчимо морално и материјално.

31. децембра 1920.г.

Г. Милановац

Издаваоци овог уверења:

1. Иван Станимировић, с.р.
трговац из Гор. Милановца
2. Милорад П. Смиљанић, с.р.
из Гор. Милановца

Таксена марка од 2 дин.
Печат Начелства Округа
Рудничког у Гор. Милановцу

Да су г. Иван Станимировић трг. и г.Милорад П. Смиљанић, срески начелник у пензији, оба овд., Начелству лично познати, ово уверење Начелству на потврду поднели и у прочитању га у свему за своје признали, а које издају г.Момчилу Настасијевићу, диплом.филозофу у Београду, Начелство округа Рудничког тврди с тим, да је такса по Т.Бр.1 бр,2. 4 и 43 Зак. о таксама у 11.20 дин. наплаћена у таксеним маркама , где треба утиснути и поништити.

Бр.21

3. јануара 1921.

Гор. Милановац

По наредби

Начелника округа

Јов. Којадиновић, с.р.

Печат Начелства
Округа Рудничког
у Гор. Милановцу

Касније је одређена Момчилу још једна дужност. Када је Србијом завладао тифус, трбушни и пегави, мисије француских лекара послате су да вакцинишу нашу војску и грађанство. Момчило, као одличан познавалац француског језика одмах је одређен за тумача једној екипи француских лекара, која је обишла цео руднички округ, ради вакцинације варошког и сеоског живља. Сачуван је акт по коме се Момчило упућује на рад у лекарску мисију:

Начелство округа Рудничког
П.Бр.3039
12. јуна 1915. године
Гор. Милановац

Г. Лекарима француске Мисије

Место.

Министарство унутрашњих Дела, актом својим С.Бр.7578 од 7. ов.мес. доставило је начелству следеће:

„Господин Министар унутрашњих Дела одлуком од данашњег С.Бр.7578 одобрио је да се Момчило Настасијевић, прими за тумача код лекара француске мисије у Г. Милановцу са платом од (5.00) пет динара дневно и по 0.50 динара од километра, на име путног трошка, кад путује колима са лекаром послом.

Исплата пада на терет кредита од 395.000 динара.

О овоме се извештава начелство ради знања, с препоруком да именованом следује плата од дана када је на дужност ступио, о чему известити Окр. благајну ради исплаћивања.

Предње вам се доставља ради знања и управљања.

Начелник округа
Д. М. Симић, с.р.

Ову дужност је Момчило радо примио и обављао је савесно и пожртвовано. Али она је била скопчана са врло великим тешкоћама и ризиком по здравље. Тешко је тада било путовање у удаљена и забачена села, тешко и за исхрану. Врло често се

путовало на сеоским коњићима, а често и пешице. Али и том приликом Момчилу се указала прилика да дође у контакт са народом рудничког краја, у моменту нашег великог страдања и начувечанских напора.

Када су у јесен те исте године уједињене аустријске и немачке армије најзад успеле да продру у Србију, настало је повлачење српске војске преко Албаније. Војна станица такође је кренула у повлачење, а са њом и Момчило. Али пут им је био пресечен код Косовске Митровице и даље се није могло. Пошто су тада по наређењу врховне команде укинуте војне станице Момчило је добио објаву за слободно кретање у позадини. Та објава је сачувана:⁴⁴⁾

Главна војна станица
Бр. 5690
Новембра 1915. год.
Митровица

О б ј а в а

За г. Момчила Настасијевића студента философије писара управе магацина Горњо-милановачке и Ушћанске Војне станице, који се упућује на слободно кретање у позадини, по наредби Врховне команде А.Ђ.Бр.56.890 од 28. октобра 1915. год. и Команданта Шумадијске дивизијске области Ђ.Бр.59.531 од 1. новембра 1915. год. пошто је ова станица укинута по наредби Врховне команде О.Бр.24.200 од 2. новембра 1915. год. и команданта Шумадијске Дивизијске области пов. Ђ.Бр.2385 од 3. новембра 1915. год. *пошто је стално неспособан.*

Печат
Главне Војне Станице
Гор. Милановац

Начелник станице
М.П. Смиљанић, с.р.

⁴⁴⁾ Овде је дат препис објаве, а оригинал је вероватно код наследника породице Настасијевић, или је изгубљен. У време када је Светомир ово писао (1964), оригинал је постојао (прим. прир.).

Као што се види из ове објаве, по наређењу врховне команде укинута су војне станице крајем октобра 1915. године, као и то да је Момчило поново прегледан од неке војне комисије и оглашен за *стално неспособног*. Ово погоршање његове физичке кондиције дошло је због телесне изнурености приликом повлачења, које је било врло тешко и крајње заморно.

У оваквој ситуацији Момчилу ништа друго није остало, него да на свој велики ризик крене натраг, у Горњи Милановац. Успут је се придружио једној већој групи избеглица које су се такође враћале својим кућама. До Ушћа су ишли неометано, али ту их примети једна непријатељска патрола која крене у потеру за њима. Неки ту буду побијени, неки заробљени, а Момчило успе да се спасе. Кренуо је пут Краљева. Требало му је скоро месец дана лутања и бежања од непријатељских патрола, да праћен зимом, глађу и премором, стигне до ове замрле вароши. Али на самом домаку Краљева буде ухваћен и спроведен са великом групом изгладнелих избеглица за Крагујевац. Ту, у самој вароши, усред бела дана Момчило побегне из строја. Стражари припуцају на њега, али га ни један метак не погоди. Он хитро скрене у неке споредне улице и утрчи у кућу наше старе пријатељице Драге Бошковић, мајке Гојка Бошковића Момчиловог друга, који је погинуо у овом рату. Ту Момчило остане скривен до ноћи. Овај Момчилов врло одважни и ризикантни подухват у многоне нас подсећа на његово дечачко претрчавање преко моста на надошлој реци Чемерници, када се иза њега мост срушио и био однешен снажном воденом стихијом. Он је умео у одлучујућим моментима свог живота да донесе крајње одважне одлуке.

У дубокој ноћи изашао је сам из Крагујевца преко разграђених дворишта и периферијских сокачића на друм који води за Горњи Милановац. Мало одморен, умивен и укрепљен у кући Бошковића ишао је скоро радостан, хрлећи својима и својој кући. Али и овде му се десила изненадна и непредвиђена незгода. Момчила је срела војна друмска патрола у саставу два млада полунапита немачка војника. Грубо су га зауставили и изненада његово лице осветлили електричном лампом. Изненадили су се када су пред собом видели измученог младог човека интелигентног лица, са замршеном и густом брадом и брковима, са олињалом шубаром на глави и у одрпаном војничком шињелу.

Ословили су га такође грубо и дрско. Он им је одговорио благим и тихим гласом на чистом немачком језику, ко је и шта је. Онда су му на мало тиши и љубазнији начин поставили неколико питања о Гетеу и Бетовену, на која је Момчило одмах одговорио. Ови одговори и Момчилово знање немачког језика, а нарочито његов тежак и узбуђујући изглед ублажили су строгост ова два немачка војника, који су по свему судећи и сами били студенти, и предложили му да одмах скрене са главног друма и да иде кроз шуме и потоке, јер друга патрола која иде за њима неће са њим бити ни мало љубазна. Онда је један од њих, да би му то илустровао изненада поред самог Момчиловог ува испалио пушку. Тиме је ваљда хтео да покаже да ће га идућа патрола стрељати. Онда су они нагло отишли пут Крагујевца, а Момчило пут Горњег Милановца, али преко брда, кроз шуме и потоке. Тегобан и врло рискантан пут, али у оваквим приликама много сигурнији од државног друма. Када је најзад стигао у једно село у непосредној близини Горњег Милановца, Момчило је сазнао да је варош на свим улазима поседнута непријатељским стражама. Онда се сетио да у том селу живи један добар домаћин, иначе пријатељ нашег оца. Баш тог дана тај домаћин спремао се да својим колима тера сено у Горњи Милановац. Он је Момчила обукао у сељачко одело и дао му виле у шаке. Тако је Момчило као пољопривредни радник ушао у своје родно место, придржавајући вилама сено на претовареним колима. Када су стигли до улице Танаска Рајића, у којој се налази наша кућа, Момчило је са вилама на рамену брзо стрчао низ стрму улицу и нашао се у родној кући, међу својима. Био је страшно изгладнео, ослабио и малаксао, а напољу је падао снег и увелико владала зима.

Овај подухват са Момчилове стране био је врло смео, јер су непријатељске власти овакве бегунце хватали и одмах слали у заробљеничке логоре у Аустрију, где су се људи смрзавали, гладовали и очајавали. Момчило је одмах легао у кревет и полако се, прикривен од власти, опорављао. Али тако није могло дуго да остане. Непријатељске власти су дознале за његов повратак, заинтересовале се за начин његовог доласка и за његово здравље и после дугог натезања и одуговлачења дозволиле му да остане у Горњем Милановцу годину дана, али у кућном затвору.

Момчило после једномесечног опорављања почиње у кућном затвору много да чита, али и да пише. Он је још раније писао песме, приче и мисли. Али ми имамо сачуване његове важније рукописе најраније од 1915. године, дакле када је имао 21 годину живота. Међутим, поуздано знамо да је он писао песме и приче још као гимназист у Чачку. Врло је вероватно да је те рукописе, као најраније првенце у највећем броју сам уништио, приликом преласка у Београд на продужење школовања.⁴⁵⁾

Навешћу овде неколико стихова из 1915. године које сматрам да спадају у Момчилова најстарија песничка стварања за које знамо, али који могу бити и из ранијег гимназијског доба:

Све некуд креће,
Све пева, нариче, диже се и пада,
У мојој души без крика ни јада
Непомично ћути скамењена туга.

Или ове стихове, свакако из његовог гимназијског доба у Чачку:

Док дивни кут наш замире и тоне,
Вечерња тица док над нама кружи
И крилом заспале тиче мрке гране
Почуј како звоне
Задње речи наше песме отпеване.

Наишла је неумитна година 1916., ледена гладна, година прогона, стрељања и вешања. А морало се живети. Момчило је тешко преживљавао злокобне и тмурне дане те године. Није смео ни да помисли на то, шта се све могло Живораду догодити на фронту и при повлачењу кроз црну Албанију. А вести нема никаквих. Како је он с тугом и очајањем посматрао оца и мајку, а како нас браћу и сестре. Како је саосећао са нашим напаћеним народом! Бледео би и занемео када би угледао рушну сељанку или старог погуреног сељака, натмуреног чела и упалих образа,

⁴⁵⁾ Ипак, претпостављам да су неке сачуване Момчилове песме написане у времену када је био ученик гимназије у Чачку.

препуног горчине и јада. Али Момчило се није дао ни за један тренутак посумњао у снагу нашег народа, у остварење великих нада, у долазак слободе. У овом времену писао је и песме родољубља:

Очврсли су нас многи векови
Тешког ропства и великих беда;
У слободи сваки бол живота
Сносимо, знајући шта су окови.
Не води нас нада бескварна и бледа.

Будите спокојни наши стари,
Лежите мирно сваки у свом гробу,
Јер нема сила које би знале
Разорити оне свете ствари
Што су нам ваше сени завештале.

Да без слободе живот тужно кути
Ко дрво у гори, где сунца нема
Кад чами, умире и немоћно ћути
Гледајући како лист за листом жути
И смирено пада.

Будите спокојни наши стари...

У години 1917. престала је глад, а и окупаторске власти постају човечније, јер почињу да спроводе подношљивији режим. Али и поред тога Момчила узимају баш тада за таоца, као најистакнутијег омладинца и интелектуалца, а у исто време принудно га упућују у једну месну канцеларију на рад, да би га стално имали пред очима и пратили сваки његов корак.

Тако пролазе тешки и неподношљиви дани пуни слутњи и очајања. Али у другој половини 1918. године појављују се постепени знаци који јасно говоре, да ће нам слобода доћи одоздо, са југа, на бајонетима наше и савезничке војске. Онда сељаци из околних села Горњег Милановца, наоружани рани-

је сакривеним пушкама и бајонетима, опкољавају варош, испалјујући с времена на време плотуне пушака у потпуно празне улице. Варош се тада чисти од окупаторских војника и постепено постаје безвлашће. Грађани Горњег Милановца организују нову врсту градске управе и Момчила одређују за помоћника начелника те привремене грађанске власти. На овом положају Момчило и по трећи пут доживљава искушење да свој живот стави на коцку. У околним селима Горњег Милановца за време овог безвлашћа, вршио је пљачке и спроводио разна насиља један италијански војник - заробљеник, који је још раније побегао из једног заробљеничког логора. Био је страх и трепет за сеоско становништво и није бирао средства да дође до новца, накита и милосница, али је убијао и окупаторске војнике. Звао се Ђелпино, а сељаци су га прекрстили у Џепина. Слаба власт у Горњем Милановцу морала је да се послужи лукавством и некако су Ђелпина домамили потпуно наоружаног, пушком, ножем и бомбама, у једну варошку кафану. Када се Ђелпино појавио на кафанским вратима, сви присутни су панично излетели у двориште очекујући исход ове чудне и немиле посете. Ђелпино је дохватио флашу са ракијом, сео за сто на сред кафане, пио и чекао. У градској управи нико није смео да се прими врло ризикантне улоге, да саслуша и разоружа Ђелпина. Тада се Момчило добровољно пријавио да он то обави у пратњи једног старог пандура, наоружаног дрвеном батином. Момчило је, врло блед у лицу, али насмешен, тихо ушао у кафану, стао слободно пред Ђелпина, ставио му руку на раме и благо му проговорио, да је рат скоро окончан, да он више није заробљеник и да као слободан италијански грађанин треба да иде у своју земљу. Момчилов начин опхођења и говора утицали су врло повољно и умирујуће на Ђелпина, а можда и стога што је Момчило у то време већ прилично владао италијанским језиком. Ђелпино је устао достојанствено, позвао је руком врло тремираног старог пандура и предао му своје оружје. Момчило је тада дошао на још једну спасоносну идеју. Предложио је Градској управи да се Ђелпино не ухапси и не саслушава у Горњем Милановцу, већ да се преда постојећим српским властима у Чачку. Међутим, нико није смео да се прими спровођења Ђелпина у Чачак, јер се сумњало да он има још скривеног оружја код себе, а никако

није дозвољавао да му вежу руке. Момчило се примио и ове улоге, али с тим да му се да на располагање једини милановачки фијакер. И Ђелпино је пристао на овакво решење. У фијакер позади сео је прво Ђелпино с десне стране, а Момчило с леве стране, док су на бок сели кочијаш и онај стари пандур, али сада без треме и без дрвене батине. Тако су скоро парадно ушли у Чачак и предали Ђелпина властима. Шта је даље с њим било, нико се о томе више није интересовао.

Момчило је у то време у слободним дневним часовима и ноћу много радио: писао је своја књижевна дела, усавршавао знање језика, француског, немачког и италијанског, читао разну литературу и преводио Ла Бријерове „Карактере“ са француског језика. Средином октобра месеца на једној страници оригинала ове књиге написао је:

„14. октобар 1918., недеља пред вече,
последњи аустријски војник излази
из Милановца; комите су по околним
шумама, примичу се мачјим кораком.
Треба оставити рад, изаћи им у сусрет
и прославити прве часове слободе.

Једна његова родољубива песма са датумом 2. XI 1918. Гор. Милановац у ствари је огорчено посматрано слово старој Аустрији.⁴⁶⁾ Песма у скраћеном облику гласи:

ПОГРЕБНО СЛОВО

Почивај мирно, црно-жута⁴⁷⁾ бабо,
у златној круни, чиј где паде сјај,
Проклетство се роди!
У скупу плашту црвена велура

⁴⁶⁾ Овде се мисли на Аустро-угарску монархију (прим. прим.).

⁴⁷⁾ Аустријска државна застава је црно-жуте боје.

Бојеном крвљу народа многих
Кошених твојом руком, вештице,
Од искона свога.
Нема те, читави крајеви се буде,
И ко после страшна сна тару очи,
Не могућ одмах свикнути на дан
Твојега нестанка.
На дан што се диже иза видика,
Спасава и лечи и живот сеје,-
Тај лекар чудотворни,
Под чијим погледом листавају шуме,
И чиле трази пустоши и јада
Иза боравка дуготрајне чуме.

Дани после ослобођења били су врло узбудљиви и потрајали су дуже време у слављу, веселу, разоноди и одмарању. Тада је Момчило формирао хор од милановачких омладинаца, стрпљиво радио са њима и половином јануара месеца 1919. године приредио јавни концерт пред препуном двораном гимназије. Концерт је примљен са одушевљењем, јер су на програму биле највише заступљене родољубиве песме. То је у ствари био Момчилов опроштај са својим родним местом, јер смо он и ја већ почетком фебруара кренули у Београд, ради продужења школовања. Морали смо пут од Горњег Милановца до Београда, дуг 125 километара да пређемо пешице јер није у том моменту и у том правцу било никаквих превозних средстава. Већ после месец дана ствари у том погледу стајале су много боље. Тако смо за два и по дана хода, преко Тополе и Раље стигли у Београд, прелазећи по 50 километара дневно. О овом врло интересантном путу писао сам у једној својој књизи која носи наслов „Пут у музику“.⁴⁸⁾

Момчило је још у времену свога врло младог доба, почев од 1916. године, почео, поред осталих књижевних радова да стално пише своје опаске и мисли. Ту је праксу продужио све до 1935.

⁴⁸⁾ Ова књига није штампана.

године. Дакле, он је у ствари готово у целом току свога разноврсног књижевног стварања писао и *Мисли*. Самим тим ову врсту његове стваралачке делатности треба схватити као важну компоненту за продубљивање, осветљавање и разумевање његовог укупног књижевног дела. То исто важи и за његове *Есеје*.

Ради илустрације овог његовог рада цитираћу овде неколико одломака из његових *Мисли*, које су писане око 1919. године и које се већином односе на уметничко стварање:

Форма је израз бића - савршенство је форме у исто време савршенство бића.

Прави таленат не пада никад у опасност да узима туђе а још мање да казује што је пре њега казано... Он има ту способност која није дата сваком, да заузме никада дотле незаузети положај према свом предмету и да му да новог израза... У томе и лежи тајна да се велики таленти не могу лако исцрпсти.

Лакше је решавати многе метафизичке проблеме него говорити о човеку и о покретима његове душе.

Кад би се при ма каквом стварању било свесно свих слабих страна, погрешака и заблуда у делу, никад се ништа не би створило.

Музика је врхунац уметности јер је најнематеријалнија.

Нижом музиком зовем ону код које је мелодија само боја више или мање сложеног ритма.

Модерна уметност не тражи лепо, нити ствара хипотезе лепога; она идући кроз живот наилази га, осети га, и непосредно дато изрази кроз своја чула - без норми, без рецепта.

Треба имати на уму да је ово писао младић од својих непуних 22 године.

У БЕОГРАДУ ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА

У Београд смо стигли једног лепог и сунчаног фебруарског дана 1919. године око два часа по подне. То је био мој први контакт са овим привлачним градом, коме смо сви хрлили и за њим још од детињства жудели. Ишли смо полако, преморени од пешачења, са торбама на леђима, узбрдицом поред Карађорђевог парка. Ја сам са интересовањем све посматрао: разроване и блатњаве улице, запуштене и оронуте куће, изнурене и слабо одевене људе. По свему се видело да је туда прошао један страشان рат и једна дуга и тешка окупација. Али људи су се полако враћали на нормалан рад и миран живот. Момчило је све то гледао другим очима, сећајући се са тугом својих дивно проведених дана у Београду, као гимназиста и студент филозофије прве године. Он је овде познавао сваку улицу и сваки кутак, тада још очуваног, малог, скромног и чедног Београда.

Истог дана увече нашли смо се са братом Живорадом, који је као официр српске војске још био на службеној дужности. Тако је започето поновно оснивање наше куће у Београду. Она је кроз десетак дана била употпуњена доласком наших сестара, Наталије, Даринке и Славке. Оне су биле у бољој околности него Момчило и ја, јер су допутовале у Београд на великим и чврстим коњским колима, препуњеним меканим ћебадима и укуским шумадијским производима за јело и пиће. Стан за нас, шест особа, тешко је било у то време наћи у разрушеном Београду, па смо се морали задовољити у прво време становањем код наших пријатеља. Али већ почетком месеца априла пронашли смо сасвим простран и удобан стан у тадашњој Ратарској улици број 131, сада улица 27. марта број 131, преко пута парка код Студентског дома. Стан је садржао предсобље, три собе, споредни улаз, кујну, собу за млађе и остале потребне просторије. Та приземна зграда још и данас постоји,⁴⁹⁾ а фотографије њене фасаде штампане су у двама збиркама Момчилових песама: „Седам лирских кругова“, издање „Просвете“ 1962. год. Бео-

⁴⁹⁾ Ове редове пишем почетком месеца октобра 1964. године.

град и у едицији *Живи песници*, „Момчило Настасијевић“, издање „Нолит“-а 1963. године, Београд.

Момчило сада продужује студијераније уписаних предмета у 1913. години на Филозофском факултету: француски језик са књижевношћу, упоредна књижевност са теоријом и класична књижевност. Из сачуваног Момчиловог *индекса* издатог још 1. октобра 1913. године, који је важио и за продужење његовог школовања у 1919. години видимо да је врло уредно похађао предавања следећих професора: др Војислава Јовановића, др Уроша Петровића, Гастона Гравије, Богдана Поповића, др Милоја Васића, др Бранислава Петронијевића, др Веселина Чајкановића, Анри Боеко-а, др М. Тривунца и Т. Шатењо-а. Уверење о његовом положеном дипломском испиту носи датум 23. октобра 1920. године. Значи да је он за петнаест месеци похађања предавања у годинама 1919. и 1920. и непрекидним радом код куће савладао врло велики наставни материјал, који је био потребан за дипломски испит Филозофског факултета у Београду. И поред свега овога Момчило је постигао врло завидан успех на овом испиту, што се може видети из цитата поменутог уверења:

УНИВЕРЗИТЕТ
Филозофски факултет
Број 1732
23. октобра 1920. год.
Београд

У В Е Р Е Њ Е

Кандидат Господин Момчило Настасијевић

Група предмета XII

- А француски језик са књижевношћу
- Б упоредна књижевност са теоријом
- В класична књижевност

Писмени испит из француског полагао је:

Тема: О француској књижевности

Оцена: 8 (осам)

Писмени испит из упоредне књижевности полагао је:

Тема: Десет писаца из светске књижевности

Оцена: 7 (седам)

На усменом испиту добио је оцене:

из француског језика са књиж.: 8 (осам)

из упоредне књижевности са теор.: 9 (девет)

из класичне књижевности: 9 (девет)

Укупна оцена⁵⁰⁾ усменог испита 26.

Према томе комисија констатује да је кандидат испит положио.

Декан Филозофског
факултета

Н. Вулић с.р.

Ректор
С. Јовановић,
с.р.

Печат
Универзитета

Треба напоменути да се баш у овом времену полагања свог дипломског испита, Момчило нашао у тешким и непријатним проблемима због искрслих догађаја око изненадне удаје једне врло интересантне, интелигентне и лепе девојке. Између Момчила и те девојке, студенткиње Филозофског факултета постојале су дугогодишње симпатије и пријатељство, па је ова њена одлука о удаји за другог човека, који није имао никакве везе са уметношћу, свакако деловала на њега поражавајуће. Али он је својом одлучношћу и својом чврстином карактера овај свој лични проблем решио за кратко време, човечно и постојано, ради свог смирења, које му је било неопходно за даљи књижевни рад и остварење својих нових идеја и планова за унапређење наше књижевности, књижевног језика и оригиналности наше књижевности. Та девојка се удала, али Момчило више није никада у толикој мери поклањао пажње женама. Сви даљи његови односи са женама имали су карактер краћих и пролазних флертовања, која су касније претварана у дужа пријатељства. У осталом Момчилова

⁵⁰⁾ Највећа укупна оцена била је тада 30.

осећања и мишљења о женама најбоље се могу видети из његових песама, приповедака, драма и музичких драма. А галерија тих жена у његовим делима је врло велика и врло разноврсна. У главном жене су га симпатисале и стално с њим одржавале контакте.

После завршетка студија, Момчило добија место суплента⁵¹⁾ у Првој мушкој београдској гимназији, где је радио око две године. Затим прелази у Четврту мушку гимназију где остаје све до своје смрти.

За време школског распуста 1921. године поново буде позван и прегледан од регрутне комисије, која овог пута нађе да је способан за одслужење војног рока. Али му војне власти признају све време проведено у рату као војном обвезнику, добровољцу, те он само дослужи у војсци још три месеца и тако заврши и ту обавезу према држави.

Тада Момчило почиње да развија своју врло разноврсну и плодну књижевну делатност. Поред професорског рада у гимназији, он ради као стални сарадник у књижевној рубрици у једном дневном листу. Ту штампа неке од својих раних прича, и превод неких приповедака Едгара Поа. Поред превода Ла Бријерових „Караактера“, он је превео још и циклус сонета Ж. М. Бредиа, „Каина“ од Виктора Игоа, роман „Клерамбо“ од Ромена Ролана и кантату „Краљ Давид“ од Рене Моракса, за коју је написао музику Артур Хонегер, а која је извођена у Београду између два рата. Извесни данашњи (1964. год.) естетичари и књижевни критичари имају врло високо мишљење о овим преводима. Треба напоменути да је овај препев „Краља Давида“ рађен у вези са музичким текстом, за певање, што у овом књижевном раду представља непремостиве тешкоће, нарочито у подударности акцената и броја слогова речи. Постићи при томе још и поетичну мисао, осећајност и штимунг, то претпоставља изузетан успех у овом раду. Сетимо се само баналних и непоетичних превода либрета опера на наш језик, које се изводе на сценама наших оперских кућа. Или текстова многобројних кантата, ораторијума и соло песама, које се изводе на нашим концертним подијумима и у радио емисијама, такође површно преведених и неуко скрпљених са страних на наш језик.

⁵¹⁾ Supplens (лат.) наставнички приправник у средњој школи (прим.прир.)

У јесен 1920. године пресељавају целокупан наш кућевни намештај из Горњег Милановца и долазе у Београд остали чланови наше породице: мајка, отац и најмлађи брат Славомир, који је тада био у четвртном разреду гимназије. Тако је тада целокупна наша породица била на окупу у Београду. Отац је повремено напуштао Београд због грађевинских послова, које је извршавао у унутрашњости Србије. Момчило је у то време неуморно радио на својим књижевним делима, на преводима са страних језика, на усавршавању страних језика и на музици. У гимназији је одлично савладао француски и немачки језик, а у ово време већ је могао солидно да се служи енглеским, руским и италијанским језиком. Касније ће ова три језика још више утврдити и усавршити, а у гимназији је у сасвим довољној мери савладао и латински, тако да је и на овом језику могао да чита оригинале старе римске књижевности. Такође је и у музици напредовао. Поред флауте и виолине, сада систематски вежба свирање на виолончелу и ужим границама клавир. Врло често посећује оперске и драмске представе, па и концерте који тада у Београду нису били баш чести. Интересује се много за ликовне уметности, вајарство и сликарство, посећујући изложбе и похађајући атељеа тадашњих истакнутих наших вајара и сликара. Дружи се у великој мери са нашим ликовним уметницима, нарочито са сликаром Костом Миличевићем и то у годинама 1919. и 1920. Такође много чита историјска и есејистичка дела на страним језицима, која излажу и третирају проблеме ликовних уметности од свог почетка.⁵²⁾ У часовима предаха и одмора стално прелистава и чита своје раније списе, приче, мисли и песме. Извесне уништава, а остало оставља и срећује. У овом расположењу и у овом добу уништио је и све своје музичке композиције које је писао за флауту још као старији ученик гимназије у Чачку. Тако их је тотално уништио да нам ни један рад од њих није остао. А за дубље и целовитије студирање његове личности и његових књижевних дела ове композиције би добро дошле.

⁵²⁾ Из овог домена културе он је много ствари врло критички и оригинално посматрао, па сам у дијалогу с њим о овим проблемима имао много користи.

ПРЕЛАЗ НА НОВИ ЈЕЗИК И НОВИ СТИЛ

Године 1922. Момчило је написао есеј „Неколико рефлекс-ија из уметности“, који је у ствари открио његов тихи прелазак на тежак и напоран пут истраживања нових могућности за препород већ убајаћеног и укалупљеног нашег књижевног језика, а преко тако подмлађеног и обogaћеног језика да обогати и освежи форме и стил наше књижевности. Резиме тог есеја у нешто скраћеном облику гласи:

„Уметност нема за сврху неку апстрактну лепоту засновану на законима разума, дакле геометрије... Она тежи да скине вео са непробојне стварности, те открије истину постојања. Открива истину постојања значи у свему остати једно и у једном све, и у свему самог себе. Надстварност се не да појмити, али се да осетити... Дакле, лепота лежи у најинтимнијој природи свега, као начело спајања, као мост између коначног и бесконачног, појмљивог и непојмљивог. У суштини она припада свету тајни, те највише што се може учинити јесте бити једино свестан оног осећања које она оставља у нама, и још даље, истоветности осећања од најскромније до највеличанственије лепоте. Стога су све теорије о значају или циљу уметности или непотпуне или нетачне. Рећи уметност ради уметности значи изоловати је изван човека и живота и затворити је у један *circulus vitiosus*,⁵³⁾ уметност ради истине, ради лепоте, морала, ради користи, све узето укупно ипак даје само једну страну ствари, управо због тога што би те теорије хтеле да буду тачне и непогрешне као наука, а међутим заборављају да се овде ради о нечем што је разумом немерљиво и неизмерно. Ако се баш осећа велика потреба за формулом, зашто онда не ризиковати с једном која ће бити далеко неодређенија но ипак далеко сугестивнија од свих горњих, зашто не рећи:

Уметност ради људске душе?

Ако из овог текста издвојимо само три реченице, оне ће нам бити довољне да лакше и сигурније осетимо и разумемо

⁵³⁾ *Circulus vitiosus* (лат.) зачаран круг (прим.прим.).

многе проблеме, тајне и лепоте новог Момчоловог језика и новог књижевног стила. Те реченице гласе:

1. Надстварност се не да појмити али се да осетити...

2. Лепота лежи у најинтимнијој природи свега, као начело спајања, као мост између коначног и бесконачног, појмљивог и непојмљивог...

3. У суштини она (лепота) припада свету тајни, те највише што се може учинити јесте бити једино свестан оног осећања које она оставља у нама...

Момчило је још у почетку 1919. године приликом студирања књижевности на Београдском универзитету и похађања предавања из књижевности, нарочито предавања Богдана Поповића, постепено долазио до сазнања, да се наш књижевни језик и наша књижевност морају повести новим путевима. Али он је увидео, да се на темељима књижевних теорија и осталих естетских поставки Богдана Поповића, на поетским остварењима Јована Дучића и Милана Ракића, и на дотрајалом и плитком реализму наше тадашње поезије, не може ништа ново, оригинално и снажно остварити у нашој књижевности. Осим тога њему је тада било сасвим јасно, да би свако пресађивање ма које књижевне теорије и ма ког књижевног правца из иностранства било јалово и штетно за обнову нашег књижевног стваралаштва, као што је то био случај са претходном генерацијом, коју је теоријски и естетски предводио Богдан Поповић са својим песницима штићеницима Јованом Дучићем и Миланом Ракићем, који су буквално све атрибуте књижевног стваралаштва пренели у нашу књижевност из Француске.

Момчило је такође остао само као посматрач свих могућих нових књижевних покрета и манифеста који су у нашу земљу убачени одмах после Првог светског рата из иностранства, нарочито из Француске. Њега нису могли да загреју и задобију никакви ефемерни увезени књижевни „изми“, нити је одобравао ставове неких наших књижевника који су све те књижевне новине из Европе безглаво имитирали и преносили у нашу средину. У том светском вртлогу и књижевном хаосу он је се окренуо прво себи, па онда нашој народној књижевности, поезији и прози, и нашем народном говору. Било му је сасвим јасно, да без новог, снажног и оригиналног језика не може остварити

своје оригиналне замисли, ни у домену поезије, ни у домену прозе. Зато је озбиљно прионуо на рад. Године 1921. 1922. и 1923. биле су те у којима је он практично остварио прве почетке својих нових поетских и прозних састава, које је касније почео да објављује. У овом периоду постали су први позитивни резултати његове поезије, први поетски циклус који је он остварио под заједничким називом „На народни глас“, а касније их у издању збирке песама „Пет лирских кругова“ из 1932. године прекрстио у „Јутарње песме“. Овом циклусу песама одговарају оба ова наслова. Оне су у извесном говорно-музичком смислу збиља испеване „на народни глас“, а и јутарње су по томе што представљају јутро, рађање, почетак Момчиловог новог стила.

Прва песма из овог циклуса је у ствари и прва песма коју је Момчило написао после свог есеја „Неколико рефлексја из уметности“, према томе, то је прво књижевно остварење које означава почетак његовог новог стила. Та песма носи назив „Фрула“, назив народног инструмента, који је Момчило изузетно волео и на њему врло добро свирао. Такође је добро свирао и на дуплој народној фрули такозваним *двојницама*. То му је лако ишло од руке пошто је био флаутиста. Сачуване су две његове народне фруле⁵⁴⁾ и две двојнице. Момчилова песма „Фрула“, на први поглед оставља утисак једне сасвим једноставне лирске песме више буколичког карактера и садржаја, остварене у духу народне ритмике и народне мелодике. Али ако се садржина те песме мало дубље испита, увидеће се да она у ствари представља будући програм и смер Момчиловог књижевног стваралаштва, који се поклапају и са естетским поставкама у његовом есеју „Неколико рефлексја из уметности“. Та песма гласи:

ФРУЛА

Фруло, што дах мој радосни
Жално у даљи разлеже?
Да л што пастири помрли

⁵⁴⁾ Данас се оне налазе у склопу Легата браће Настасијевић у Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу (инв. бр. Л-905 и Л-906) - прим. прир.

Тобом призиваху драгу?
Ил жал се стани у мени:
с неба ме стрела ранила,
тамна ме земља печила,
те песма ми је сузицом
и капљом крви кићена?
Ил дах мој кад протече,
Жал те за одбеглом тајном?

Фрула, дувачки инструмент нашег народа, у овој песми је симбол музике, управо она указује на то да ће будућа поезија Момчилова бити прожета феноменима музике нашег језика.

Цела песма је замишљена и написана под знацима питања. Песник ово питање није поставио себи, јер је у свим тим стварима већ био потпуно сигуран. Питање је поставио читаоцима, а вероватно и критичарима.

У другом стиху наилазимо на појам *жално*, а у петом и десетом на појам *жал*. Ово осећање провлачиће се стално кроз Момчилову поезију и прозу. Неки пут ће оно бити замењено појмом *бол* или још јаче *бол без пребола, јад јадани* или *туга*. Шести и седми стих гласе:

С неба ме стрела ранила
тамна ме земља печила.

Ова два стиха наговештавају да ће Момчилова поезија и проза бити разапете између земље и неба, у ствари између *коначног* и *бесконачног*, у ствари између *појмљивог* и *непојмљивог*. Негде у средини између ова два пола налазе се мисли и осећања његова. Тек ту се може скинути вео са непробојне стварности и открити истина постојања, а надстварност се може осетити. И лепота припада том медиу и тој сфери, будимо задовољни ако је само осетимо. *Коначно* то је код Момчила *реализам* писан са великим Р, а *бесконачно* код њега нас води преко прага свести. Убод *тамне земље* остварио је чудни реализам у његовим приповеткама „Из тамног вилајета“, које су врло често упућене у ток ка бесконачном.

Осми и девети стих песме „Фрула“ гласе:

Те песма ми је сузицом
И капљом крви кићена?

Ова два реда указују на сву трагедију коју ће Момчило доживети међу људима, због своје урођене хуманости и бескрајне доброте. Збиља све што је доживео и све што је написао натопљено је његовим сузама и његовом крвљу. Био је свестан да је жртва. Па ипак је у једној својој песми узвикнуо:

Удрите нисам крив!

Многи савременици су се чудили и нису могли да схвате како је Момчило стоички подносио све неправде које су му чињене за живота. Нико није могао ни помислити да је тај скромни и повучени човек унапред био спреман да отрпи све што га снађе. Па ипак, последња два стиха песме „Фрула“ звуче загонетно. Они гласе:

Ил дах мој кад протече
Жал те за одбеглом тајном?

Обично тумачење ових стихова било би: ја, пастир, кад престанем са свирањем, ти ћеш фруло зажалити за одбеглом тајном коју носим у себи. Али ми морамо овде узети фрулу и као симбол Момчиловог песништва, чији „дах радосни жално у дољи разлеже“, тј. сву радост коју је испевао песник жално је одјекнула овде, међу људима. А стих „Ил дах мој кад протече“ морамо схватити као будући престанак песниковог поетског стварања за којим ће свакако неко зажалити, али никако фрула, као посредник. Чак и да прихватимо поставку да само фрула жали „за одбеглом тајном“ кад песников „дах протече“, она ту тајну ипак на неки начин мора саопштити људима.

Тако су настали циклуси његових песама: „Јутарње“, „Вечерње“, „Бдења“, „Глухоте“, „Речи у камену“, „Магновења“ и „Одјечи“.

РАД НА МУЗИЧКОЈ ДРАМИ „МЕЂУЛУШКО БЛАГО“

У пролеће године 1923. поред рада на својим приповеткама, Момчило је написао либрето за музичку драму „Међулушко благо“. Овај текст је написао специјално за мене и ја сам истог тог пролећа почео рад на компоновању. Али пре него што сам почео дело да компонујем, а нарочито за време компоновања, као и раније за време писања либрета, ми смо у заједници саставили један текст који је у ствари теоретска, идејна и естетска поставка нашег заједничког рада, на музичким драмама. Момчило је текст драме написао за два месеца, а ја сам дело компоновао око четири године, тако да сам га завршио 1927. године. Тада је Момчило дошао на идеју да либрето штампамо о свом трошку, у издању књижаре С.Б. Цвијановића, па смо на завршетку дела одштампали и поменути текст као поговор, пошто у њему има доста нових гледишта и схватања и у погледу чисто композиционо-музичких елемената и остварења формалних и естетских. Овде ћу изнети тај поговор у нешто скраћеном облику, јер он за наш оригинални музичко-драмски израз и стил има изузетан значај.

ПОГОВОР

Чини нам се неће бити излишно саопштити овде неколико мисли до којих смо дошли састављајући ову ни оперу, ни музичку драму у Вагнеровском смислу, већ просто драму намењену да се певањем и никако другачије изведе. Музичком је названа једино из недостатка спретнијег израза: јер се пре свега гледало да из саме радње и казивања лица нужно избије музички израз, да реч и мелос буду једно и недељиво /што у ствари и јесу/, те подвлачећи називом једно чинила би се неправда другом.

Пошло се од основе да је говорни израз, као цео и неделимим хитац из духа, у суштини мелодија, и да, ко се нужно изрази у ритму, тај ако несвесно, оно сигурно подсвесно у правом смислу *отпевава* свој израз... *Поетски израз тек је потпун кад се отпева у степену своје мелодиозности.*

Тон, дакле, којим се што саопшти битнији је од речи... чиме се из подсвести продире у подсвест.

Тежиште проблема је, међутим, обелоданити из речи мелодију и тачно до степена њене силе, јер и за длаку даље лаж је и пука шара. Кључ нам, да се продре у тајну, дају народне попевке, и што примитивније то с већом сигурношћу /примитивност им јесте у томе што код њих реч и мелос чине нераздвојну целину/... и зар се, не само у поезији већ и у обичном говору из дизања и падања гласа не причују недокрсталисане секунде и кварте, који пут и саме октаве? Није, дакле, без основе тврдити да је народна мелодика у ствари тонски, али кроз језик настали и њиме модификовани израз духа.

Народ народу несравњено пре мелодијски него језиком доструји. Кад нам страни језик први пут допре до ува, чујемо му јасно мелодију, али, учећи га, и што нам се више устаљује у свест, тим нас мање дира у слух. Следствено и по парадоксу који није редак у појавама ове врсте, *матерње мелодије*⁵⁵⁾ баш зато што њом дишемо, најмање смо свесни.

Говорни изрази појединих лица у овој драми, из чисто музичких дакле разлога крећу се било десетерачки, било у дикцији женске народне песме. Тиме је сарадник музичар неопходно упућен у атмосферу матерње мелодије, обележен му једини истинити и даљи исход у музички израз.

Али се особито тежило поставити музику у стожер ствари, да тако идентификована са самим извором радње буде унутрашњи покретач лица ка трагичном сукобу; да се дакле њоме до опипљивости оствари антички фатум, који у овом случају тонски прожима и усмерава бића, не више као Вагнеровски *Лајт*, већ као фатални *надмотив*, под чијим све јачим притиском настају појединачне мотивске еволуције ка својој чистини или уништењу. Фатум се овде чује и, још више, налази трагичног одзива у већој или мањој мери из свих лица и зборова. Јер се музика изједначава с подсвесном подлогом речи, и глас који из једног лица пође, није искључено да у другом не нађе дубљег

⁵⁵⁾ Матерња мелодија је у ствари, по схватању оба писца, мелодија матерњег језика. Овај појам налази се први пут у овом поговору. Његова каснија употреба у нашој средини узета је из овог поговора.

те тиме трагичнијег одјека. Нема дакле мотивске издвојености, него са све већом дубином себе све се више прожимају. Те и трагични надмотив можда је последњи, недокучни извор страдања. Зато га, ко више ко мање, сви тамно назру у себи; и само својим присуством нехотице му дају све већу моћ, док самог себе у главним лицима најзад не уништи.

1923. године
Београд

Момчило Настасијевић
Светомир Настасијевић

Момчилов текст „Међулушког блага“ је у ствари једно оригинално и изразито драмско-поетско дело. У њему нема баналности, површности, лажне патетике и наметљиве шароликости, којима обилују многи и многи текстови постојећих опера. „Међулушко благо“ је дело пуно драмских сукоба и светлих лирских излива оригиналних и карактерних личности у драми. Оно је испуњено од почетка до краја узбудљивим, сликовитим и несвакидашњим драмским сценама, а остварено музичким, модерним и сочним стиховима, често и у духу наше најбоље народне поезије. Момчило је овим текстом хтео да опроба свој нови стил и нови језик у склопу велике оперске сценске форме, у необичним драмским сукобима и у лирским изливима, који се чврсто укорењени у „тамну земљу“ издижу и испаравају до виших сфера, остварујући принцип универзалности поетског израза од коначног до бесконачног, са скидањем непробојне реалистичке коре са стварности. А да би своје замисли остварио до краја, он је текст наменио да се „певањем и некако другачије изведе“. Али није имао среће, јер дело није могао чути музички остварено, пошто није сценски ни за време његовог живота, па ни до данас изведено, иако сам ја музику дефинитивно завршио 1927. године. Ово је био један од првих тешких удара који је нанет Момчилу од нашег друштва. Наравно да смо тај удар и неправду заједнички поднели.

Музичка драма „Међулушко благо“ предата је први пут дирекцији Београдске опере на извођење 1927. године.⁵⁶⁾ Одбијена

⁵⁶⁾ Тадашњи директор опере био је Стеван Христић.

је под чудним околностима и без писмених реферата. Други пут је истој дирекцији предата на извођење године 1932., због повољније атмосфере у оперској кући. Опера је тада примљена за извођење, али вештим позоришним махинацијама и сталним одлагањем и одуговлачењем дело није изведено.

И по трећи пут је „Међулушко благо“ предато Београдској опери на извођење, сада новодошавшем заменику директора опере⁵⁷⁾, који се делом одушевио и одмах га примио за извођење. И овог пута дело није изведено⁵⁸⁾ због негативних утицаја споља и из саме позоришне куће. О случају „Међулушког блага“ много опширније ће се моћи прочитати када буде штампана моја књига „Пут у музику“.⁵⁹⁾

Месец јули и август 1923. године Момчило проводи у Паризу, као феријални стипендиста француске владе. За њега је ово био врло повољан случај и повољан моменат да се у центру француске културе, а посебно француске књижевности, упозна са тежњама и достигнућима нових француских писаца. На првом месту заинтересовао се за њихов књижевни језик. Али ту је наишао на сасвим другачије проблеме и решења од оних које је он решавао у својој домовини. А то је сасвим природна ствар, јер су ту у питању два сасвим различита језика, две различите културе и различита достигнућа у степену развитка књижевног језика и изражавања. Зато је он у овој ствари остао само као културни и врло пријатељски наклоњен посматрач. Највише га је интересовао живи француски језик, говор свих слојева француских грађана, од чистача улица до професора књижевности, истакнутих глумаца и књижевника. Ту му се дала прилика да на лицу места испита оригиналну ритмику и мелодику француског језика. Ипак, Момчилов двомесечни боравак у Паризу омогућио му је да још боље и дубље сагледа проблем нашег књижевног језика и наше књижевности и да га још више учврсти и привеже за своја убеђења, потхвате и своја ранија оригинална достигнућа у том домену наше културе. Мислио

⁵⁷⁾ Заменик директора опере био је истакнути први диригент опере Иван Брезовшек, затим и Јован Бандур, композитор.

⁵⁸⁾ Први пут опера је изведена 1927. године (прим. прир.).

⁵⁹⁾ Ова књига никада није одштампана (прим. прир.).

је да ће у Паризу заборавити на неправду коју је дирекција Београдске опере учинила према музичкој драми „Међулушко благо“, али ту му је та рана још више позлеђена, јер је увидео са колико интереса, поштовања и пажње Французи прихватају нова и оригинална дела својих уметничких стваралаца, свих родова и свих врста, па чак и дела проблематичних квалитета. А то се исто практикује и у другим културним земљама.

РАД НА НОВОЈ ПРОЗИ

По повратку из Париза Момчило и даље пише стихове, али тада највећи део свог слободног времена посвећује својој новој прози раније започетој. Својој прози поклања велику пажњу, као што то чини приликом писања стихова. Остварује прозни стил врло близак и сродан својој новој поезији: сажет, опојан и продоран; оивичен дахом старина и крицима новог настајања. Та проза упорне ритмике, бескрајне мелодике и чудних кретања кроз лавиринте људских „тамних вилајета“ и осветљених сфера недогледа, самилосно пева муке и радости обичних овоземаљских људи. Из реалитета његових замагљених живота он креира звездане падове и звездана уздицања, он испреда чудне мреже визија и снова. Није ли то, можда, једна врста свестрано аугментиране⁶⁰⁾ поезије, која као свемирске галаксије лута кроз лавиринте и немире људских душа? Није ли она и написана баш „ради тих људских душа“?

Тако је настала његова збирка /приповедака/ „Казивања“ и „Из тамног вилајета“. Она је нечујно остварена, али је врло чујно најавила своју појаву у нашем свету, не жељом и хтењем њеног творца, већ снагом узбуђења и одушевљења једног надареног и честитог књижевно-уметничког посленика. Године 1925. главни уредник часописа „Покрет“, Мирко Цветков, штампао је у свом листу Момчилову приповетку много раније остварену у новом стилу „О даровима моје рођаке Марије“. У истом броју свога часописа Мирко Цветков пропраћа појаву ове Момчилове приповетке највећим признањима и похвалама које се могу дати једном писцу, стављајући га на равну ногу са Едгаром Поом и Достојевским. Ево како је пропратио овај изненадни књижевни догађај Милутин Деврња, један од првих Момчилових биографа:

„Ова крупна похвала донела је писцу Настасијевићу много радости и много подстрека. Али га је ова похвала, нарочито онај последњи став из приказа г. Цветкова скупо стао.

⁶⁰⁾ Аугментиране (лат.) умножавати, додати, појачати (прим. прим.).

Момчило је одједном постао књижевно име. Име које много обећава и за које су се с правом везале наде. Разуме се да су многи сујетни писци који су годинама писали (додуше ствари без реалних уметничких достигнућа), а нису добијали ни приближно слична признања у јавности - овом похвалом младог писца били веома осетно погођени. Још тада су они почели да воде ону гадну и закулисну борбу против књижевног успона Момчила Настасијевића, која ће без прекида да траје све до смрти Момчилове, па рекло би се и иза смрти његове.⁶¹⁾ - Само, то није могло да омете Момчила Настасијевића. Он ускоро постаје сарадник наших најугледнијих књижевних листова. На својим страницама, са истим респектом, прилоге Момчилове доноси и „Српски књижевни гласник“ и књижевни листови у унутрашњости. Његова сарадња жели се свуда. А Момчило је у пуном јеку стварања. Поред прича, Момчило објављује и песме које су исто тако оригиналне, и формом и новим мотивима“.

(Из биографије М. Настасијевића : Целокупна дела - године 1938. Београд)

Крајем 1926. године Момчило завршава своју прву збирку приповедака „Из тамног вилајета“. Она је спремна за штампу. Тако исто припремљен је за штампу још 1923. текст за музичку драму „Међулушко благо“. Момчило и не помишља да тражи издавача. Свестан је да би у том подухвату био ометен са свих страна. Проблем решава на своју материјалну штету. Узима новац на меницу и предаје га издавачу Светиславу Б. Цвијановићу и тиме обезбеђује укупне издатке око издања приповедака „Из тамног вилајета“, као и либрето „Међулушко благо“. Новчане позајмице Момчило је морао да узима на менице у мањим сумама и на више места и да их тако поступно предаје издавачу, који му је давао на сваку суму посебне признанице. Ове признанице Момчило је примао са одвратношћу и увек их цепао одмах по изласку из радње С. Б. Цвијановића, која се тада налазила у улици Кнеза Михаила. Али једна је сачувана коју сам ја примио када је Момчило био спречен да лично однесе новац издавачу.

⁶¹⁾ И једно и друго је истинито

Та признаница гласи:

У Београду, 25. XI 1926.

ПРИЗНАНИЦА

На 5.000 дин. /пет хиљада динара/ коју сам суму примио од госп. М. Настасијевића, проф. а конто издавање његове књиге „Из тамног вилајета“.

С. Б. Цвијановић, с.р.

Када су обе књиге изашле из штампе Момчило је добио од издавача 50 примерака „Из тамног вилајета“ и 50 примерака „Међулушког блага“. Издавач није хтео да прихвати никакав други начин обрачунавања с писцем који је финансирао целокупно издање. Књиге су међутим штампане свака у 3000 примерака и брзо су биле распродате. Сада оне представљају изузетну антикварску вредност и издавачку реткост. Књиге које је добио од издавача Момчило је раздао бесплатно пријатељима и познаницима. Критика о овим делима одала је Момчилу и његовом стваралаштву изузетна признања. А књижевни жири Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ наградио је на конкурс у наградом од четири хиљаде динара прву приповетку из збирке „Из тамног вилајета“, - „Запис о даровима моје рођаке Марије“. Управа удружења „Цвијета Зузорић“ послала је Момчилу следеће писмо:

Поштовани Господине,

Управа удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ има част известити Вас, да је на књижевном конкурс у жири састављен од г. Богдана Поповића, Светислава Петровића, др Миодрага Ибровца, Милана Богдановића и Тоше Манојловића оценио Вашу приповетку „Запис о даровима моје рођаке Марије“ као најбољу, те је награђена од Удружења пр. ум. „Цвијета Зузорић“ са 4.000 динара.

Примите, Господине, уверење дубоког поштовања.

Београд, 9. маја 1927. год.

Секретар

Анђа Дамјановић, с.р.

Председник

Олга Ст. Станојевић, с.р.

А ево како су ондашњи књижевни критичари тумачили и оценили дела „Из тамног вилајета“ и „Међулушко благо“. Од многобројних критика, које су све врло позитивне, цитираћу четири у скраћеном облику:

„Вијенац“ - 1. ожујка 1927. године, Загреб

„Морам одмах истакнути, да је ова књига („Из тамног вилајета“) риједак изузетак у данашњој нашој књижевној продукцији, јер се је њој прије непознат аутор афирмирао као готов умјетник... У тој моћи сугерирања налази се тајна ауторова успјеха, а ту је и документ његова талента. Нема ту описивања ни разумског доказивања, него се све одвија у неком филмском темпу, који диктирају догађаји, односно њихови узрочници... Сама прича „Записи о даровима моје рођаке Марије“ и друга прича у „Лагаријама по ноћи“ дају нам више могућности умјетничког доживљавања него читаве свеске неких других писаца... Ова књига је доказ, како таленат може да уписује и боље и јаче, када не наставља са створеном, него ствара ново, а да то није ни хињено ни присиљено. Зато бих препоручио особито младим писцима да прочитају ову књигу, јер ће у њој наћи многи од њих рјешење онога што га мучи и с чим се бори у изражавању“.

Иван Невистић

„Самоуправа“ - 25. XII 1926. године, Београд

„Из тамног вилајета“ представља несумњиво један примећени догађај у актуелном животу наше сиромашне литературе..... Почевши од прве новеле „Записи о даровима моје рођаке Марије“, која је од најбољих па до последње, читалац се не може отети сугестивним инспирацијама пишчевим и тамнини необјашњеног у елементима природе, јер је готово у свакој приповетци изражена једна фатална сенка ствари и једна недокучива мистерија збивања у корену нашег најдубљег духовног бића“.

Десимир Благојевић

„Преглед“ - 30. I 1927. године, Сарајево

Момчило Настасијевић је свој снажан лирски таленат показао најпре у песмама, по својој духовној и хуманистичкој ноти... Приповетке „Из тамног вилајета“ откривају, на нов начин, душу једног проницљивог скоро видовитог песника који тражи мистичне корене којима су повезани створови овог света. Настасијевићеве опсервације, далеко од аналитичности реализма дају дубоку синтезу живота у облику и стилу легенде. Нешто језиво дрхти у атмосфери тих приповедака о људској судбини и мирењу с њом... Настасијевић има много смисла да сцену лирски постави и драмски сажме и при том уметничком послу њему помаже његов нов речник и стилска лапидарност. Архаизми и провинцијализми у његовом сочном језику долазе, као хармонична допуна занимљивих расних сижеа, на душу као олово на дно. Он нас стално опомиње да то не говоре обично људи него они „ преко којих су се у коштац ухватиле исполинске неке силе“.

Јован Кришић

„Преглед“ - 25. XII 1927. године, Сарајево

Момчило Настасијевић: *Међулушко благо*, музичка драма; музика од Светомира Настасијевића.

„Ова музичка драма најексклузивнијег модернисте међу нашим савременим приповедачима писана је у истој стилској линији као и збирка „Из тамног вилајета“. Г. Настасијевић има једно своје схватање уметничке улоге језика и књижевности и да то манифестује, он не конструише нови језик него у најчистијем народном изразу тражи максимум мелодиозности речи и реченице... „Међулушко благо“ повлачи за собом на много места реминисценције на највећу уметност у нашој књижевности, на „Горски вијенац“, по дикцији, и на народне песме паганско-митолошке садржине, на оне које као „Змија младожења“ вуку, без сумње, порекло из далеке Индије. А пошто Настасијевић није ни плагијатор, ни имитатор те реминисценције су најбољи комплимент његовом књижевном таленту“.

Јован Кришић

Ето таква су била тумачења и оцене Момчилових дела од стране његових савременика, књижевних критичара.

Године 1924. цела породица Настасијевић доживела је тежак ударац. Тада је после краћег боловања умрла Наталија, најстарије дете наших родитеља. Пошто је била неколико година старија од Момчила, Наталија је као врло образована, интелигентна и ауторитативна девојка играла улогу трећег васпитача остале браће и сестара, поред оца и мајке у нашој кући. А у годинама када је Момчило завршавао гомназију и Филозофски факултет у Београду, она је била и главна домаћица у кући, јер је млађа сестра Даринка тада похађала гимназију. И даље, када су родитељи дошли на стално из Горњег Милановца у Београд, сестра Наталија је била у сваком погледу стуб куће све до њене преране смрти. Била је достојанствена и врло лепа девојка, па је и као таква импоновала кући и међу осталим светом. Свакако да је Момчило, као врло осећајан песник и мислилац, могао највише да осети и процени њене изванредне особине и вредности, али то ником није саопштавао, јер је био свестан да и остали чланови породице тешко пате због њене смрти. Био је толико пажљив и увиђаван према члановима породице, нарочито према оцу и мајци, да никад Наталију није помињао у кући. Свакако да је и због тога много касније написао врло садржајну и дирљиву песму поводом Наталијине смрти. Та песма гласи:

СЕСТРИ У ПОКОЈУ

Субота, мори ме туга,
прислужи, мамо.
Руже што у муци,
да умине, везла,
ко мрље крви на зиду
тамом лапе.
Прислужи, мамо.

У куту где бона певушила,
на стручак наде кад мирисало.
Жица је, чу ли, прснула,
прислужи, мамо
Ни тамо, сени, зар покоја,
но покој тражиш међ нама,
недужну где те болело,
сејо, где бела промину.

Ил се од бола посветила,
по кап нам уља за лек из незнани,
миљем да светли кандило,
бол твој где жив још остао,
сејо, где бела промину.

Субота, мори ме туга,
прислужи, мамо.

Диван је ово и дирљив споменик нашој сестри Наталији.

ДРАМЕ „НЕДОЗВАНИ“, „ГОСПОДАР МЛАДЕНОВА КЋЕР“ И „КОД ВЕЧИТЕ СЛАВИНЕ“

Упоредо са писањем песама, затим текста за музичку драму „Међулушко благо“ и приповедака „Из тамног вилајета“, Момчило је продужио и са писањем *Мисли и Есеја*. Али је у периоду између 1921. и 1927. написао и драму „Недозвани“ коју је радио са нарочитом вољом и пажњом, визионарски гледајући у будућност друштвених односа целог света. У тој драми једно од главних лица је и сликар Коста Миличевић, велики Момчилов пријатељ и боем у добром смислу речи. Он у драми носи име *Мазулино*, што би у пријатном облику и добром смислу требало да значи мазало. А Косту су у најинтимнијем кругу пријатеља и звали Мазулино, јер тај појам означава две Костине особине: његову неуравнотеженост и његово изванредно знање италијанског језика. И за неке остале личности из ове драме могле би се пажљивим и дубљим истраживањима открити личности које су тада живеле и деловале у Београду. Шта више, Момчило је у једној истој личности у драми успевао да без напора споји и по две личности сличних карактера, из живота тог времена. Али то није толико важно ни значајно. Главно је, да је Момчило, који је био према својим делима више него строг критичар, пристао је да се ова његова драма поденесе дирекцији драме Српског народног позоришта у Београду ради извођења. Значи да је он, као писац драме, био уверен да дело вреди и да заслужује да буде изведено на сцени. У сваком случају он је тог момента био и врло признат као писац великог талента и великог знања, који је створио свој изузетан нови књижевни стил и нови одговарајући језик. Међутим, ни после годину дана чекања Момчило није добио од дирекције драме никакав наговештај, да је ма шта у Српском народном позоришту предузето за извођење његове драме. Када је од дирекције драме затражен рукопис од стране писца, саопштено је, да је он изгубљен. Под већим притиском да се рукопис мора вратити, служитељ дирекције драме пронашао га је у некој санитарној просторији. Зашто

га је баш служитељ пронашао? Зато што је њему раније наређено да га однесе на то место, у *ws.*⁶²⁾

Тако је драма „Недозвани“ враћена писцу, не само непрочитана, него још и без свог петог чина. Свакако да је овакав исход ове афере некеме био врло угодан. Ко ме? Неким писцима драма у позоришту и неким писцима драма изван позоришта. Момчилу ништа друго није остало него да ћути и трпи и да од четвртог чина створи завршни чин драме, пошто је пети чин „изгубљен“ у позоришту. Момчило је ту прераду извршио врло вешто, па сада изгледа као да је драма оригинално писана у четири чина. Овај му је посао више годио него да изнова по сећању пише пети чин. Незгода је била у томе што он за ово дело није имао никакав препис и што је његов оригиналан рукопис био предат позоришту. Ово тешко искуство Момчила је много поучило. Никада више и нигде није давао своје оригиналне рукописе, већ преписе. Међутим, историја драме „Недозвани“ продужује се све црње и горе, а с њом се све црње и горе обелодањују закулисне радње клика око ондашњег позоришта. У неком часопису драма „Недозвани“ штампана је у наставцима и праћена је са интересовањем, нарочито од стране књижевника и позоришних стручњака. Поводом овога у часопису „Живот и рад“ у свесци за месец децембар 1930. године изашао је овај приказ:

Момчило Настасијевић: *Недозвани*, драма у четири чина.

„У целокупној нашој југословенској књижевности није било писца и песника, који је умео од несусаства речи да ствара и створи гушћу и смоластију музику језика и симфонију тајанства, као што је то умео г. М. Настасијевић.

И његови су прозни састави онај изузетак, који постаје општост, а које обухвата срж и облик читаве расе - изузетак, који је и националан и човечански, постајући општечовечански. Г. Настасијевић обухвата и волшебност нашег средњег века и мудрост народа и врлине модерне. Он описује живот опеван језиком који иде кроз кичму Балкана, и народ који је у стожеру нашег полуострва.

⁶²⁾ То наређење је издао Ранко Младеновић, који је у то време владао у Народном позоришту. Иначе, он је покушавао да пише песме и позоришне комаде који су му без успеха извођени у Народном позоришту.

Његове песме обухваћене су покрај горњих особина, једним сагоревајућим напором симболизма. Он са суштине емоције плевти и љушти све литерарне изразе и облике да би дао вибрацију суштине, без епитета, без слика, без сликовитости, у музици сновиђења и сна.

Међутим, његова драма „Недозвани“ је са чисто балканским типовима, балканског грађанства и интелектуалаца, приказује једну психички врло нијансирану акцију емоције, страсти и савести. Тај балкански модерни свет није ни локалан, ни паланачки, ни патријархалан. Јунаци драме говоре једним сликовитим и синтетичким језиком. Међутим, драмски ефекти су врло нијансирани, у модерном смислу речи и са дискретном психологијом, која је на наш начин, равна Жералдијевој нијансираној, нервозној и лирској психологији. Само потпуно самостално виђена, нађена и вођена. Ова би се драма у сваком случају требала играти пре многих и многих наших модерниста. У овој драми наша режија, ако постоји и ако је креативна, могла би да пронађе масу дискретних али јаким сценских, глумачких и редитељских ефеката. Тако вођена сцена била би на путу да створи нашу, специфично југословенску режију. „Недозвани“ су за амбициозно позориште једно врло драгоцену средство да покаже шта уме, може и зна“.

Александар Илић

Било је још оваквих врло позитивних приказа драме „Недозвани“, па је то можда и учинило да се за њу заинтересују чланови Академског позоришта и узму је одмах у рад. То је било 1931. године када је изведена у позоришту „Мањеж“. Наравно, противници Момчилови (Јосип Кулунџић, Велмар Јанковић, Рајко Веснић, Душан Крунић и други) нису седели скрштених руку, јер су већ самим тим били погођени, што је драма као штампано дело одлично прошла код стручне критике. Један од погођених и раздражених писаца неуспелих драма⁶³⁾ чак је организовао банду беспосличара да драму извижде, а он преко пута „Мањежа“ очекивао је резултате извиждавања,

⁶³⁾ Ранко Младеновић, наметљиви и кафански циник.

пијуцкајући црно вино у једној кафани. Али је овај подухват тотално пропао. Плаћени звиждачи, невични овом послу, почели су на галерији да праве неред и да звиждукају на самом почетку извођења драме, која је одмах заинтересовала публику. Ја сам у том моменту био на истој галерији и приметио да су у тишини неки млађи људи избацивали низ степенице једног по једног „демонстранта“, којих није било много и ствар се брзо утишала. Сутрадан смо дознали да је избацивање звиждача организовао један Момчилов колега, а да су избацивачи били Момчилови ученици из гимназије. Тако је премијера одржана у миру и уз велику пажњу и одобравање наше ондашње најбоље позоришне публике. Чланови Академског позоришта извели су драму на опште задовољство. Момчилу су највише честитали за успех извесни наши књижевници, бодрећи га да и даље пише драме, обећавајући му чак и своје подршке за тај рад, јер су и сами били изнервирани нередима звиждача на галерији, а такође били добро упознати са ранијом афером затурања драме у Народном позоришту. Међутим, противници нису напустили терен нечасне борбе. Појавиле су се две „критике“ из њихових пера, које нису драму анализирале и оцењивале, већ врло неукусно омаловажавале. Један од „критичара“ био је неуспели писац⁶⁴) позоришних комада, а други ни по чему не заслужује ни једну реч помена. Ево шта о овом позоришном догађају, који ће остати као ружна и неукусна успомена у аналима наше драмске и позоришне уметности, каже први Момчилов биограф у предговору целокупних дела Момчилових:

„Код публике је драма имала успеха... Момчило, на отворену анкету у „Правди“ о успеху његове драме, одговара критичарима и позива се на неке књижевнике који су му веома ласкаво изјавили, по завршетку представе, своје допадање. Сви књижевници на које се Момчило у одговору позвао као заливени ћуте. Истина, један се ипак одазвао. Али врло нечасно“ - (*Целокупна дела*, Београд, 1938. године).

⁶⁴) Тај један је Јосип Кулунџић, који је у то време био редитељ у драми Народног позоришта. И он је покушавао да пише позоришне комаде, који су извођени у Народном позоришту без успеха.

Овај једини⁶⁵⁾ који се одазвао на анкету, имао је срећу да су му скоро сви позоришни комади које је написао извођени на сцени Народног позоришта у Београду, али на нашу искрену жалост ни један се није одржао на репертоару. Иста је судбина задесила и позоришне комаде оног писца који је организовао неуспело извиждавање драме „Недозвани“, а такође и комада оног писца који је Момчилову драму омаловажавао у својој „славној критици“, а то је био Живадин Вукадиновић - („Политика“).

Момчило све више и више стиче убеђење о неискрености и завидности многих својих колега писаца и постепено почиње да их посматра и анализира и даље дружећи се са њима, примајући их у своју кућу. Ни мало му није било тешко да у том смислу дође до поражавајућих резултата. Али је он као врло хуманитаран подносио многе неправде и увреде које су долазиле с њихове стране. Највише га је вређало то што су они сматрали да је он нека наивна добричина који не може да осети и открије сва њихова претварања и неискрености, па чак и ниподаштавања, његове личности и његових успеха у књижевном раду, а све то завијено у неке паланачко-кафанске форме „пријатењских“ пецкања и шала. Ти људи нису ни слутили колико је он продирао у њихове душе и колико је дубоко познавао њихове карактере. Само из превелике самилости није их потрпао у неки сатирични роман или у неку карактерну комедију. Додуше, свега овога има у драми „Недозвани“, али у уопштеној форми, па ипак отпор према овој драми лежи у многоме и у овом феномену. Вероватно је да су неки пронашли делове себе у појединим личностима и сценама ове драме. Нажалост, једва да би се могло тврдити да је Момчило међу писцима имао два-три искрена пријатеља. Да ли је то за овако тихог, хуманог и карактерног човека, који је чинио само добра дела било довољно?

И поред свих ових непријатности и неправди које су му чињене, Момчило је и даље радио на својим новим делима. Завршавао је своју чудесну збирку нових приповедака „Хроника моје вароши“ у којој су потенцирани сви ранији елементи његовог стила и језика остварених у збирци приповедака „Из

⁶⁵⁾ Мисли се на горе поменутог Ј. К.

тамног вилајета“. А завршио је и нову драму „Господар Младенова кћер“, која се догађа у једној вароши у унутрашњости окупиране Србије за време Првог светског рата. Драма је у првом реду социјално-психолошка и патриотска, а Едипов комплекс ту не изгледа много убедљив, како га неки критичари стављају у главне компоненте ове збиља мрачне балканске драме, али мрачне у смислу наговештаја подсвести главног јунака драме г. Младена о судбинском заустављању и прекидању његовог потомства и о потреби духовног ослонаца за чистину душе своје ћерке, ради очишћења својих ћифтинских тешких грехова. Требало би озбиљније испитати да ли уопште у овој драми постоји Едипов комплекс. По свему судећи Данка је ту само духовна потреба и духовни ослонац црној и перфидној души њеног оца, ћифте и зеленаша, господар Младена.

Године 1933. старији и талентованији ученици филмске школе у Београду узимају у рад „Господар Младенову кћер“, ради извођења у сали Коларчевог универзитета. Опет парадокс: драма коју треба да изводи Народно позориште, изводе студенти, јер се налазе у њима драмске вредности и особености, које одговарајући фактори у Народном позоришту нису хтели или нису могли да пронађу.⁶⁶⁾ Извођење и ове драме омета се са стране на разне начине. Иде се чак и дотле да се интригама и наговарањима растури група која драму спрема за извођење.⁶⁷⁾ Резултати после извођења драме слични су са резултатима драме „Недозвани“. Сала Коларчевог универзитета, са 1200 места била је испуњена до последњег места. Публика је дело са напрегнутом пажњом пратила и на крају примила са великим одушевљењем. Критика је и овог пута била врло слична оној претходној. Али овога пута два приказа „Господар Младенове кћери“ у „Српском књижевном гласнику“ и у „Штампи“ показали су реално разумевање за дело. Момчило је поводом критизирања ове драме дао изјаву сараднику „Штампе“ и поред осталог рекао:

„О критици?! Да је у питању моје драме показала мале

⁶⁶⁾ Перманентна одбојност према Момчилу.

⁶⁷⁾ Наговарање од стране неуспелих књижевника и превртљивих новинара.

објективности, доста би се лако снашао на терену начелних неслагања... Изгледа ми, да они који се празним речима боре за нешто ново, буквално се уплаше чим се то ново, и у најмањој мери, појави. Или зато што томе новом нису дорасли или што из било каквих побуда, нису имали храбрости да уђу у објективно процењивање ствари.“

Могло би се очекивати да Момчило после свега овога изгуби вољу за даљи рад на драмским делима. Али то се није догодило. Напротив, он је одмах започео да ради текст за нову музичку драму „Ђурађ Бранковић“, коју сам ја почео да компоујем 1934. а завршио 1938. године. Требало је да прође око десетак година од остварења текста за музичку драму „Међулушко благо“, па се Момчило приволи да пише „Ђурђа Бранковића“, јер је био револтиран поступцима дирекције Београдске опере која је на један неодговоран, неуметнички, нехуман и непатриотски начин одбила да изведе ову прву српску изворну музичку драму. Међутим, текст „Ђурђа Бранковића“, својом оригиналношћу, драматиком, лириком, силином необичног језика и штимунгом поетских доживљаја толико ме је занео и одушевио, да сам ја ово дело компоновао у непрекидним екстазама и медитацијама. Али судбина није дала Момчилу да присуствује извођењу овог дела, године 1940. када је оно доживљавало тријумфалне успехе.⁶⁸⁾

Још једно драмско дело у том раздобљу написао је Момчило, скоро незапажено, иако га је радио са највећом загрејаношћу, озбиљношћу и пажњом. Све је у тој драми по неколико пута испитивао и дотеривао, почев од драмског садржаја и драмске форме, па до устрепталог и песнички надахнутог језика. То је драма „Код вечите славине“, у ствари код кафане која носи назив Код славине која вечито тече. Она се не догађа према нормалном временском току живота својих јунака, већ натрашке - ретроспективно. Не од младости ка старости јунака, већ обратно. Ту је још једна новина: на најважнијим и најтајанственијим драмским чворовима уплиће се удаљени глас флауте. Музику за флауту сам написао ја са нарочитом Момчиловом жељом да она не буде компликована и наметљива,

⁶⁸⁾ Детаљан приказ извођења и успеха „Ђурђа Бранковића“ налази се у мојој књизи „Пут у музику“ (рукопис).

већ садржајна и тајанствена, привезана за ток драме на тај начин да се њено присуство осећа као гласови и поруке из даљине и тиме појачавају померање времена, напред или назад, или га задржавају.

Момчило је био врло задовољан са овом својом најновијом драмом, на жалост и последњом, јер предвиђени либрето за нову музичку драму „Певач“, није стигао да напише. Међутим, драму „Код вечите славине“ није ни помишљао да подноси Народном позоришту на извођење, већ ју је с времена на време читао заинтересованим писцима и позоришним људима. Ево како о томе пише први Момчилов биограф, који је пратио и био очевидац свега што се догађало са Момчилом и његовим делима:

„Године 1936. драма је готова. Момчило је у рукопису чита неким својим пријатељима. У кругу притворних пријатеља сва Момчилова дела изазивају усхићење. Али када се покуша остварење драме у позоришту, ти исти усхићени пријатељи све чине да до извођења драме не дође.⁶⁹⁾ Тако бива и са последњом драмом Момчиловом. Иако се зарекао да управу позоришта не предаје више своје рукописе, поред изричитих тражења управе Позоришта, да јој се рукопис „Код вечите славине“ да на извођење, Момчило попушта. Нажалост, Момчилова вера у људско добро није почивала на сазнању о страшној душевној пустоши људи који представљају наш културни живот. Драму „Код вечите славине“ коју је сама за извођење тражила, управа позоришта неизведену враћа Момчилу уз бедну мотивацију која ће остати документ о недораслости, за посао који врше, они који су на управи Народног позоришта“.

(Из предговора *Целокупних дела*, Београд, 1938. година.).

Ево како је драма „Код вечите славине“ предата Народном позоришту на извођење. Новембра месеца 1935. године Момчило је добио из позоришта визит карту од једног свог доброг позаника и писца драма, који је био референт у дирекцији драме.

⁶⁹⁾ Исто се тако догађа и са мојим оперским делима у београдској опери (1964. година).

На визит карти , која је сачувана, пише:

10. XI 1935.

Момчило,

Као позоришни референт, чујем да завршаваш једну драму. Молим те достави ми је, како бих предузео за њу све још за ову сезону.

Поздрав
Ранко Младеновић⁷⁰⁾

(На другој страни штампано је име и презиме писца карте, улица и број куће, Београд)

Овај позоришни референт је у ствари референт Српског народног позоришта у Београду и онај писац неуспелих позоришних комада, који је онако незграпно организовао звиждање на премијери Момчилове драме „Недозвани“, а он преко пута позоришта „Мањез“ у једној кафани пијуцкао црно вино, очекујући пропаст драме свог колеге са Универзитета и, на жалост, некаквог пријатеља. Иначе тај исти човек је био познат у нашој средини као велики егоист и циник улично-кафанског типа.

Морам овде да проговорим неколико речи о Момчиловом здравственом стању које је у овом моменту било тешко и од пресудног значаја за његов даљи живот и опстанак.

Он је још као ученик ниже гимназије у Чачку преболео маларију. Али од те болести је се тако опоравио да је у целом даљем току свог живота, дакле све до 1936. године био потпуно здрав, иако је за цело време Првог светског рата водио тежак живот, стално проткан напорима и узбуђењима. Разбољевао се, сасвим ретко, од мањих поремећаја у стомаку и лаких назеба. Чак ни озбиљнији грип није имао у овом раздобљу од 1910. до 1936. године. Био је физички врло отпоран. Могао је лако да подноси глад, жеђ, хладноћу и топлоту, напоран физички и духовни рад, па чак и неспавање, а по свом спољном изгледу

⁷⁰⁾ То је онај исти Ранко, који је организовао неуспело звиждање приликом извођења Момчилове драме „Недозвани“.

није давао такав утисак. Ја сам дуги низ година с њим становао у породици и у све ово се лично уверио.

Међутим, почетком месеца маја 1936. године Момчило је изненада добио високу телесну температуру. Најбољи наши медицински ауторитети преузели су на себе његово лечење. Први и главни међу њима био је проф. др Коста Тодоровић, који је се том приликом с Момчилом и спријатељио. Момчила су те високе температуре више времена држале, али их је он доста лако подносио. Могао је сасвим нормално да дискутује о врло тешким научним и уметничким проблемима и под температуром од 40°С.⁷¹⁾ После неколико недеља лежања Момчило је почео нагло да се опоравља. Из захвалности за хумано и стручно заузимање око лечења, Момчило је др Кости Тодоровићу посветио своју значајну збирку „*Мисли*“.

После ове болести Момчило је био доста ослабио и јако изнурен, па је морао да тражи од просветних власти дуже боловање. У ту сврху Општа државна болница у Београду, у којој је Момчило лежао око месец дана издала му је следеће уверење:

Општа државна болница
Бр.21364
29. јуна 1936. год.
Београд

таксена марка од 20 динара

Печат Опште болнице Београд

На молбу Настасијевић Момчила, професора IV м.р. гимназије у Београду, управа ова на основу података из својих књига и извештаја II унутрашњег одељења, издаје му ово:

У в е р е њ е

Да је Момчило Настасијевић, лежао на II одељењу за унутрашње болести ове болнице од 2. до 28. јуна 1936. године због тешког септичног стања, (sepsis tifobacillozis).

⁷¹⁾ О овом феномену чудили су се многи лекари високог ранга.

Пошто је степен болести био врло тежак, према извештају лекара интернисте, болесник је јако изнурен, те му је потребно три месеца боловања.

Такса за уверење од 20 дин. плаћена је и прописно поништена.

Управник болнице
потпис нечитак

печат

Опште државне болнице Београд

Момчило је послушао лекарски савет и један део свог боловања провео је са сестрама и браћом у Горњем Милановцу свакодневно шетајући по дивним ливадама и шумама које окружују ову варош. Али то му је био последњи боравак у свом родном месту које је волео дубоком љубављу. Због једног догађаја⁷²⁾ који је се у то време догодио у породици, прекинули смо ово летовање и брзо дошли у Београд. Наравно да је и Момчило пошао са нама. Већ се био доста опоравио од последица тешке сепсе, али трагови болести и изнурености још дуже времена остали су на њему. Међутим, трагови који су остали на његовој души због догађаја поводом предаје драме „Код вечите славине“ и њене оцене у Народном позоришту, притискаће га све до његове смрти.

Вратимо се сада у април месец 1936. године, одприлике за месец дана раније од појаве овог тешког Момчиловог обољења.

По пријему визит карте коју је добио од оног позоришног референта крајем 1935. године, Момчило је много размишљао и двоумио се да ли да дâ драму за извођење Народном позоришту. Размишљао је, али се ипак тешко преварио и дело послао у руке онима који су му унапред припремали увреде и понижења.

Затим, почетком априла месеца 1936. године, позвао је Момчила у своју канцеларију један редитељ драме Народног позоришта⁷³⁾ на важан разговор. Тај редитељ је онај писац

⁷²⁾ О овом боравку у Гор. Милановцу више података и детаља има у мојој књизи „Пут у музику“.

⁷³⁾ Овај редитељ је Јосип Кулунџић, противник Момчилов.

драма који се једини одазвао на анкету „Правде“ поводом извођења драме „Недозвани“ и који је својом неколегијалном и тендециозном изјавом, пуном неистина, ову анкету у почетку онемогућио. Момчило је отишао код њега у канцеларију и овај га је примио са необичном љубазношћу и поштовањем. Одмах је из фиоке свог писаћег стола извадио рукопис драме „Код вечите славине“, а затим и штампани сепарат Момчилове раније драме „Господар Младенова кћер“. Драме је ставио једну покрај друге и на њих метнуо своје чудне и непријатне руке, излажући Момчилу званичним тоном, као да даје заклетву да су обе те драме оставиле одличан утисак на све меродавне у позоришној кући и да сад он, Момчило, треба да се одлучи за једну, коју би он одмах узео као редитељ у рад за извођење. Момчило је одговорио да он не прави нарочиту разлику између тих драма и да избор оставља њему као редитељу. Редитељ је том изјавом био поласкан и срдечно се поздравио са Момчилом. То се догодило у Народном позоришту око 10. априла 1936. године, а 20. априла исте године враћен је Момчилу рукопис драме „Код вечите славине“ са пропратним писмом чија садржина може да запрепасти и најокорелијег циника, када се узме у обзир како је поменути редитељ пре десетак дана примио Момчила у својој канцеларији и шта је са њим разговарао. Садржина тог писма гласи:

Краљевина Југославија
Народно позориште
Бр.2294
20. IV 1936.г.
У Београду

Господину Момчилу Настасијевићу, књижевнику,

9. Молерова ул.
Београд

Управи Народног позоришта у Београду част је известити Вас да је Ваше дело „Код вечите славине“ брижљиво прочитано у дирекцији драме и да је одлучено да се не може узети у обзир за репертоар овог позоришта, јер поред свих књижевних

квалитета дело не би имало ни најмањег успеха код публике, јер са сценског гледишта има упадљивих мана: одсуство радње, несценски језик, одвећ прецизан за позорницу; дијалог тежак, мучан, без живости и динамичног покрета, незанимљивост предмета, итд.⁷⁴⁾

Управник
Б. Војиновић.с.р.

Печат Нар. позоришта у Београду

Сваком иоле културнијем и писменијем човеку одмах мора пасти у очи да је ово писмо прегледача домаћих драма врло неписмено састављено у стилу званичних аката предратних паланачких општинских канцеларија. Ту на пример, имамо: „част је извести вас“. Зашто и коме част? Није ваљда онемо кога омаловажавају и вређају. Затим, „брижљиво прочитано“. Какво је то „брижљиво читавање“ домаћих драма? Можда та брижљивост и читавање нарочито ове драме, треба да чине част овом писцу. А такву „брижљивост“ нису ови прегледачи драма примењивали приликом „проучавања“ својих драма и осталих писаца њихових љубимаца, које су све од реда извођене и пропадале на сцени Српског народног позоришта у Београду. Затим у писму има израз: „са сценског гледишта“. Какво је то сценско *гледиште*? Па онда: „несценски језик“. Ако постоји неки *сценски* језик, свакако да су ови прегледачи мислили на језик својих многобројних позоришних комада којима је већ и само име заборављено.

Писмо завршава скраћеницом „итд.“ Без икаквог куртоазног знака према писцу, али свакако тако да би њега и његово дело што више омаловажили. Замислимо се добро над једним писмом које почиње са „част нам је“, а завршава се скраћеницом „итд“ и потписом управника ових „брижљивих“ прегледача домаћих драма. Нарочито када се оно шаље једном

⁷⁴⁾ У ово време Народно позориште у Београду и драмски одсек водили су: др Брана Војиновић, управник; Ранко Младеновић, директор драме; Душан Милачић, референт драме и Јосип Кулунџић, редитељ.

од најхуманијих и најскромнијих наших писаца у моменту његове тешке рековалесцентности прележане сепсе.⁷⁵⁾

Све ово много личи на перфидну клопку запету против једног сасвим невиног човека и писца. Помислили су ти мерачи вредности домаћих драма: хеј, много си се залетео ти невидљиви човече, боду твоје песме, пеку твоје приче, раздиру твоје мисли, опија твој језик! Зар још и твоје драме? Не! То је већ премного:

*Међулушко благо
Недозвани
Господар Младенова кћер
Ђурађ Бранковић
Код вечите славине*

Па још хоћеш да их ми изводимо на сцени! Каква дрскост! И ти тражиш од нас, да зазвучи твој језик и са сцене, па право у публику. Не! Нисмо ми толико наивни, као они што уздижу твоје драме. Зар они нешто знају о томе, они, неки књижевници: Исидора Секулић, Станислав Винавер, Александар Илић, Ловет Филдинг Едвардс, др Ерих Хецл, Милош Црњански, др Милош Радојичић и многи други. А ево шта они кажу за те „лоше“ драме које по мишљењу оних брижљивих мерача драма немају никакве вредности:

„*Политика*”, 19. јул 1939. године, Београд
Момчило Настасијевић: Приче, драме, мисли.

„Настасијевић је био дух оригиналан и артист оригиналан. Аутентични творац, он је себи од првог корака створио своју свест, тамни вилајет... Циклус *Лагарије по ноћи* и драма „Код вечите славине“, то су у орахову љуску сабијена искуства у којима има од свих истина, старог и модерног века. Древна теорија да све тече, постала је ту крв и месо. Модерна теорија релативитета свега и свачега, такође. Чувени, покојни и он, Луиђи Пирандело радо би био прочитао неку причу или драму

⁷⁵⁾ Управник Народног позоришта Брана Војиновић у овом случају је био само врло наиван и заведени потписник унапред наведеног писма, које је вероватно написао Душан Милачић.

Момчила Настасијевића. Али нисмо се бринули да се преведе и добаци. Ми никад немамо синтетичних мисли ни помисли. У поменутој драми Настасијевић занимљиво пребацује стрелицу времена унапред и унатраг, доказује неконкретност доба људских старости, јер догађања теку с током безвременим. Али се баш зато пролог и епилог сваке драме нађу, саставе...

Настасијевићева се мисао може разабрати, али техника његова је његова и ванредна... Приче и драме из тамног вилајета примамљиве су много. Наш природни и емпирични живот приказан је ту какав је док се крши и кипи.“

Исидора Секулић

„Смена”, април 1938. године, Београд, (година I, бр.2)

Настасијевић је у језичном доживљају тражио дубљих истина које превазилазе језик и доживљај...

У својим драмама он је гледао да подиже личности као условљене заједничком повезаношћу и неким недокучним заједницама. Он је веровао великом силином у катарзис. Дакле, када је ствар догођена, изречена и изражена она нас мења, у благотворном, или судбоносном правцу. Зато на крају крајева догађаји морају да се догоде, песма мора да буде написана, и израз изречен. Дакле не да би се изразило нешто што већ постоји, него да би изражена суштина променила људе, бића, догађаје и саму себе“.

Станислав Винавер

„Живот и рад”, децембар 1930. године, Београд

„Ова би се драма („Недозвани“) у сваком случају требала играти пре многих и многих наших модерниста. У овој драми наша режија, ако постоји и ако је креативна могла би да пронађе масу дискретних али јаких сценских, глумачких и редитељских ефеката. Тако вођена сцена била би на путу да створи нашу, специфично југословенску режију. „Недозвани“ су за амбициозно позориште једно врло драговено средство да покаже шта уме, може и зна.“

Александар Илић

Јавно предавање 1938. године у Београду

Превод са енглеског језика

„Овакав дух прожима „Међулушко благо“ чији сам наслов ја слободно превео на енглески, давши му наслов: „Проклета хорда“. Либрето је израдио брат композиторов, Момчило Настасијевић, који је добро познат у Југославији као песник и писац. Текст је написан необичним језиком, архаичним по облику... То је народна легенда, али таква какву би грчки трагичари могли да употребе... Легенда је пуна горког и тешког мисленог духа... Народни дух се свуда осећа и даје читавом делу музичко јединство, као и јединство књижевно и јединство мисли.

„Међулушко благо“ је несумњиво велико дело. Ја бих био склон да идем и даље да кажем, да је она једна од две најоригиналније опере које је до данас Балкан дао, и једна од неколико опера које је читава Европа дала за последњих неколико година.“

Lovett Fielding Edwards

„Смена“, фебруар 1939. године, Београд

„Мислим да се може потврдити, и не претерати, да смо у „Међулушком благу“ и „Ђурђу Бранковићу“ добили дела светског значаја, шекспировског кова. Немојмо порицати то само зато, што тај Момчило није живео пре толико векова и негде преко мора, и што није писао на неком непознатијем језику, него што је живео као наш скромни, благи пролазник.“

Др Милош Радојчић

„Српски књижевни гласник“, 16. III 1939. године, Београд

„Недозвани“ доказује те могућности у пуној мери... У њој (драми) је обиље сочних драматичних дијалога и портрета од којих би глумци могли да сачине одличне улоге. Такав је Мазулино, садржај једног нашег боема, сликара, чија је цела личност позоришна поезија у најбољем смислу, таква је улога Вукашина, прописвета одличне театралне дикције, па слушкиња Станојка, једна весела успела фотографија наше средине, која би на даскама оживела. Настасијевић има могућности да буде значајан и у нашем позоришту, познавањем духа нашег породичног круга

и, пре свега, својим ни мало баналним замишљањем занимљивих личности, које ће на позорници живети и привлачити.“

Милош Црњански

„Време“, 11.VI 1940. године, Београд

„Ја сматрам да је то једно одлично оперско дело (“Ђурађ Бранковић“). Она је тако интересантна, не само као музичка оперска творевина, него по својој драматичности нисам имао сериознији драмски сиже истовремено тако снажно величанствен. Ја нерадо правим комплименте, али о овом делу бих непрекидно говорио само у суперлативу.“

Др Ерих Хецл, оперски редитељ

Овде су наведена мишљења о Момчиловим драмама наших најистакнутијих књижевника и двојице странаца, стручњака за књижевна и позоришна питања. Коментар о овим мишљењима није потребан, али је потребан коментар друге врсте. Чудна је околност била у томе, што оним такозваним „позоришним људима“, у времену између два рата, нико није могао ништа да науди, јер су били врло обезбеђени јаким везама: личним, друштвеним, родбинским и другим. Шта су за њих значила мишљења Исидоре Секулић, Станислава Винавера, Ксеније Атанасијевић, Милоша Црњанског и других? Они су само себе сматрали за једине судије у тим позоришним питањима. А да би до тога степена стигли једини је услов дочепати се положаја управника позоришта, директора драме, редитеља и најзад, изван куће, позоришног драмског критичара у неком дневном листу. А ови положаји су дељени по неком сопственом кључу обавеза и симпатија. Никоме није падало на памет да испита рад и способност тих позоришних стручњака.

Момчила су они знали као врло повученог, скромног и тихог човека, и у том смислу он за њих није представљао никакву опасност. А Момчило поред тога није имао никакве подршке било од кога, нити ма каквих веза. Зато су они могли са њим и његовим драмама да раде што год желе и да се наслађују његовим душевним патњама. Чуди ме само једно, зашто су га трпели и дозвољавали да ради и станује у Београду, када су могли и тога да га лише.

Овај део излагања завршићу једном несхватљивом погодбом између једног редитеља и једног драмског критичара. Редитељ је обећао критичару једну повећу услугу, али само у том случају ако критичар нападне једну Момчилову драму. Погодба је лако прихваћена и хладно извршена. Када је критичара због овог лошег посла покудио један наш књижевник, он је хладно одговорио да је ту учињена само услуга за услугу.⁷⁶⁾

Ето зашто смо ми Срби тако сиромашни у драмском стваралаштву. Да су Момчилу изводили драме тамо где им је место и како треба, он би сигурно написао још пет. А колико још има случајева као што је Момчилов, требало би испитати. Као и то да ли је и драма књижевни род, и ко треба да је ствара, књижевници или позоришни посленици?

⁷⁶⁾ Тај књижевник био је Милан Димовић, редитељ Јосип Кулунџић, а критичар Душан Крунић. О овој чудној трговини више пута је јавно говорио Милан Димовић, лични пријатељ Душана Крунића - („Правда“).

ПЕСМЕ „ПЕТ ЛИРСКИХ КРУГОВА“ И ПРИПОВЕТКЕ „ХРОНИКА МОЈЕ ВАРОШИ“

За време ових тешких и немилих збивања ницале су и рађале се нове Момчилове песме и приповетке. Препуне су оне туге и јада, као убоди и засеци, баш од ових збивања, али и радости и миља, јер збивања лоша та не замрачише песникову светлу душу. Тако је настала збирка песама „Пет лирских кругова“. Тако је настала збирка приповедака „Хроника моје вароши“. Обе сазреле за јавност. За приповетке „Из тамног вилајета“ и текст музичке драме „Међулушко благо“ није чињен покушај са издавачима. Момчило је тада обе ове књиге штампао о свом трошку. Али, иако је од тада прошло пет година, стање око штампања његових дела није се ништа изменило. Тако је он морао 1932. године да финансира штампање своје збирке песама „Пет лирских кругова“. Али овог пута није отишао код издавача С. Б. Цвијановића, већ у издавачку књижарницу „Скерлић“, Цетињска ул. 14, Београд. О овом Момчиловом финансирању издања својих песама сачуване су и две признанице, које говоре да је он дуже време исплаћивао рачуне око тог штампања, јер обе признанице гласе на скромне суме новца. Оне гласе:

Признаница

На дин. (510) петстотина десет динара примљених на име капаре од г. Настасијевића, проф. из Београда, за штампање збирке песама „Песме“.

2.III 1932. г. Б.

Примио

В. Богдановић, с.р.

Признаница

На дин. (960) девет стотина шездесет примљених а конто штампање књиге „Пет лирских кругова“ од г. Настасијевића, проф. из Београда.

16.III 1932.г. Б.

Примио

В. Богдановић, с.р.

Печат књижарнице „Скерлић“

Ево шта каже први Момчилов биограф М. Деврња о издању ових песама:

„Године 1932. издаје Момчило збирку стихова „Пет лирских кругова“. Многе песме ове збирке објавили су већ раније „Српски књижевни гласник“, „Мисао“ и други књижевни листови. Збирка је примљена добро. Само један од приказивача, онај у „Венцу“ окомио се на Момчилову технику поетског израза. Приказивач је био само неуспели песник, а критичарски посао ишао му је далеко горе. Он је био први Момчилов критичар који је јавно признао да Момчила не разуме и да освештани принцип јасности, како га је у давна времена за српску поезију формулисао Богдан Поповић, није кроз Момчилову поезију спроведен ни у најмањој мери. За доказ те тврдње приказивач је изабрао нарочите стихове који, невешто ишчупани из целине поетског надахнућа могу да оставе утисак истинитости приказивачевих поставки.“

(Из предговора првог издања *Целокупних дела* - Београд, 1938. године)

Многи наши истакнути песници и књижевни критичари писали су врло студиозно и увек позитивно о овој Момчиловој збирки песама. Али највише пажње, узбуђења и зналачког продирања у Момчилово стваралаштво уопште, усредредио је Станислав Винавер. Он је у многим својим чланцима, предавањима⁷⁷⁾ и дискусијама такорећи водио борбу за Момчилов нови језик и нови књижевни стил. И збиља, он је открио многе тајне, лепоте и вредности тог језика и тог стила и учвршћивао их у свом постојању. Тако је поступао и са збирком песама „Пет лирских кругова“ из које је многе песме научио напамет. Али поред овога Станислав Винавер је много ценио Момчила и као човека и у сваком моменту истицао његове духовне и карактерне особине. И у приватном опхођењу и разговорима он је према Момчилу заузимао став оданог поштовања и озбиљног уважавања. Из великог броја чланака које је он написао о Мом-

⁷⁷⁾ С. Винавер је одржао јавно предавање 4. III 1937. на Коларчевом универзитету о вредности текста и музике опере „Међулушко благо“. Ово предавање је било културни догађај своје врсте.

чилу довољно је цитирати само један део из једног таквог чланка:

„Време“ - 2. април 1938. године, Београд

„Момчило Настасијевић био је до крајности тих, смирен и повучен. Он се није нигде и никада наметао..... Његове драме Народно позориште није стављало на репертоар. Његову оперу „Међулушко благо“, која представља докуменат највеће културне вредности није наша опера сматрала за потребно ни да узме у проучавање. Тај велики уметник и велики књижевник Момчило Настасијевић, имао је огроман дар, огромну вредност, он није имао пословне умешности... Међутим, сви прави књижевници знали су да ми имамо нешто најдрагоценије у Момчилу Настасијевићу. Свака његова објављена реч и запис били су за те књижевнике догађај, који се очекивао.

Настасијевић је био драгуљар и златар, дуборезац и стрпљиви ткач на разбоју нашег језика, када се радило на једној неисказаној префињеној нијанси, коју је морао дати. С друге стране цео наш живот видео је без излишних и ометајућих појединости, које дангубом излишности заваравашу смисао и појам, видео је у огромним потезима фреске, које дају велике и неизбежне линије, и за сва времена.“

Станислав Винавер

Сличне ствари, али у мањем обиму писале су и две наше истакнуте жене Исидора Секулић и др Ксенија Атанасијевић, а такође и још неки наши писци. Али било је чак и међу писцима и критичарима таквих људи који нису могли да схвате, или то нису хтели, многе Момчилове песме из ове збирке, нарочито оне из циклуса „Глухоте“, „Речи у камену“ и „Магновења“, а по неке и из циклуса „Бдења“. Ипак остајем при томе да они то нису хтели, јер им је то био јак аргумент против Момчиловог језика и стила. А таквим тврђењима они су застрашивали читаоце, да не набављају и не читају сва Момчилова дела, не само песме. То је онај страх од новог у књижевности који је Момчило нарочито истакао у својој изјави листу „Штампа“, приликом извођења његове драме „Господар Младенова лћер“. Он је ту чак и рекао, да се такви књижевни посленици од тог *новог*

„буквално уплаше“. Само, ја мислим да се они од тога новог плаше највише због себе и својих радова. Јер, *ново* брише све оно што је сумњиво и слабо у *старом*.

Неки наши критичари и песници вадиле су насилно и без икакве логичке везе поједине стихове из Момчилових песама, па на тај начин доказивали неразумљивост тих песама. Међутим многе Момчилове песме могу се суштински разумети, тек ако се прочита и схвати и претходна песма, или више песама из једног истог циклуса.

Бићу слободан да протумачим једну Момчилову песму из циклуса „Бдења“, јер се та песма односи на мене, као композитора, упућена као аманет од брата песника. Та песма гласи:

БРАТУ

Ослушни, запојем,
прени тајном.

Тешко ми срце,
превиरे тишина у вино,
до дна искапи.

Јер није ово сетва,
кукољ ни клас.

Пјани ћув само прође
и зашумело.

Ослушни, дозивам,
спи рођени пој.

Иза сна сну дубље
буде пробуђење.

Брату се из дубина огласи
прене на овај глас.

Тумачење:

Ослушни, запојем - удуби се у моју поезију,

Прени тајном - усмери своје тајне силе,

Тешко ми срце - болови су ми превелики,

Превире тишина у вино - из тишине прелазе у буру

До дна искапи - дубоко треба то да доживиш.

Јер није ово сетва - не пресађујем оно што је већ било

Кукољ ни клас - ни зло, ни добро.

Пјани ћув само прође - тренутна узбуђења су кратко-
трајна

И зашумело - она само споља делују

Ослушни, дозива - удуби се, ја те упозоравам

Спи рођени пој - на скривену музику моје поезије.

Иза сна сну дубље - оно што сам ја сневао,

Буде пробуђење - дубље ће пробудити твој стваралачки
сан.

Брату се из дубина огласи - подари дубоку музику мојим
стиховима

Прене на овај глас - то ће ми дати снаге.

Врло је познато да Момчило није волео да ма коме тумачи своје песме, ни у својој ближој ни даљој околини, а нарочито својим укућанима, родитељима, сестрама и браћи. Само је једанпут прекршио тај свој став, ваљда у нарочитом расположењу према једном свом колеги.⁷⁸⁾ Али када су та тумачења неколико његових песама објављена у једном нашем часопису ја сам закључио да Момчило у тим тумачењима, свесно није ишао до краја. Када сам га једном запитао:

- Брате, зашто ти избегаваш тумачења неких својих песама, за које извесни песници тврде да су неразумљиве? - он ми је доста оштро, али и иронично одговорио:

- Ту нема шта да се тумачи и објашњава. Интелигентни и осећајни читаоци, ако нешто у мојим песмама не могу да разумеју, сигурно ће осетити!

⁷⁸⁾ Овај колега је Милорад М. Пешић.

А у смислу Момчиловог аманета, израженог у песми „Брату“, напред цитираној и тумаченој, ја сам компоновао на његове текстове две музичке драме, једну камерну оперу и десет соло песама:

„*Међулушко благо*“ (или „*Незнанац*“), музичка драма у пет чинова.

„*Ђурађ Бранковић*“, музичка драма у пет чинова.

„*Немирне душе*“, камерна опера у четири чина за солисте и гудачки оркестар или клавир, за коју сам ја саставио либрето према његовој драми „Недозвани“.

„*Десет песама мога брата*“ за соло певање са пратњом клавира. Песме су узете из збирке „Пет лирских кругова“: *Песма фруле, Јасике, Јесења песма* (варијанта штампане песме под насловом *Љиљани*), *Грозд, Труба, Божјак, Вечерња песма, Зора, Сутои и Две ране*. Тако исто компоновао сам један препев и једну његову прераду:

„*Слово љубави*“, кантата за соло баритон, маштовити хор и оркестар. Текст Деспота Стефана Лазаревића, препев Момчила Настасијевића.

„*Омер и Мерима*“, кантата за четири сола, мешовити хор и оркестар. Од три верзије наших народних песама текст написао Момчило Настасијевић.

Овде морам да напоменем да је Момчило неке своје песме из збирке „Пет лирских кругова“ написао према инспирацији насталој из мојих клавирских композиција. Тако су постале његове песме: „*Румена кап*“, према композицији „*Јутро у пољу*“, „*Врбе*“ према композицији „*Сумрак на води*“ и песма „*Чесма крај пута*“, према композицији „*Чесма крај пута*“. Ове три композиције налазе се у мојој првој свити за клавир соло, под насловом „*У природи*“ (раније „*У долини Мораве*“).

Са приповеткама „Хроника моје вароши“, догађале су се сличне ствари као и са Момчиловим драмама у Српском народном позоришту, само, овде је место догађања била Српска књижевна задруга. Када је Момчило завршио ову „Хронику“, коју већи број наших књижевних естетичара сматра за врхунац његове прозе у смислу садржине, стила и језика, он се двоумио, да ли да дело понуди ма коме за штампање или да га стави у фиоку. Међутим, изгледа да га је неко „посаветовао“ да дело преда на штампање

Српској књижевној задруги. Да ли је Момчило био на тај корак нарочито наведен, па да после буде изигран и омаловажен, као што је био случај и са његовим драмама у позоришту, не би се са сигурношћу могло тврдити. Али механизам поступка са „Хроником“ има много сличности са поступком у позоришту према његовим драмама. На првом месту пада у очи необичан избор једног референта, за кога се знало у јавности да никако не може да поднесе Момчилова дела, а још мање средина тог референта у којој се кретао. Он је био публициста и доста повучен човек, бар персонално, али је волео да се меша у књижевна питања вишег реда. Ово подвлачим, јер сматрам да тај референт Српске књижевне задруге није био позван да суди уопште о Момчиловим делима, а најмање о „Хроници моје вароши“, која је у оно време, између два рата била доступна нашим књижевним и естетским снагама као што су били Исидора Секулић, Станислав Винавер, Ксенија Атанасијевић и други. И као што је био цвет ондашње интелектуалне и књижевне читалачке публике. Ако овоме додамо и злу вољу, коју је овај референт перманентно гајио према Момчилу и његовим делима, онда морамо да се замислимо зашто је баш њему поверен овај високи, деликатни и одговорни књижевни посао. А поред свега овога, зашто да за једно такво значајно дело, наше модерне књижевности буде одређен само један референт и то публициста, који није запажен неким својим књижевним радом. Ето због свега овога изгледа да је Момчилова „Хроника“ унапред била осуђена на одбијање, пре него што је и прегледана, као што је то био случај и са његовим драмама у позоришту.

Утисак који се добија по прочитању реферата овог референта врло је штур и одбојан са примесама неке злураде усплахирености и лоше прикривене зависти. Нема ту ни трага о уважавању једне такве личности као што је био Момчило, ни трунке жеље да бар нешто призна његовом књижевном раду уопште, а посебно „Хроници моје вароши“. А метод критиковања је исти као и код неких злурадих писаца кад из Момчилових песама ваде два до три стиха, који извучени из целине могу да изгледају и чудни и неразумљиви. Тако је и референт Српске књижевне задруге извадио по једно парче из три врло значајне приповетке „Хронике“ и тим парчићима, који би могли да буду

врло споредни, за те приповетке, „убедио“ управу задруге да збирка нема никаквих вредности и да према томе не може да буде штампана у њеном издању, јер све приповетке у њој немају „спонтаност приповедања“, а формално су све „спонтане“, како се референт „духовито“ послужио овим изразом узетим из једне приповетке овог дела. Тако се и ова књижевна установа, која је усвојила реферат одужила Момчилу још за његова живота. А референт је потпуно задовољио своје унутарње нагоне и могао је да буде са циљем врло задовољан, јер је и ова културна трагикомедија задала Момчилу тежак ударац. Када је дознао да је „Хроника“ одбијена, и ко је био референт само је казао: „Зар има смисла живети и радити у оваквој средини?“

Жалосно је све ово! Али тако је било! А овај референт Српске књижевне задруге, син српског села, рођен је у месту које је можда свега 80 километара удаљено од места рођења Момчила Настасијевића. Да ли смо у стању да се ставимо у ондашњи Момчилов положај и да схватимо и осетимо његове мисли осећања и патње.⁷⁹⁾ Шта значи за писца Момчила који марљиво ради и оре дубоке бразде наше културе, постављајући још од 1922. године основе модерног српског језика и модерне српске књижевности овако некултурно, нехумано поступање и према њему лично и према његовим делима! Значи наш културни крах! Писати песме и приповетке значи и штампати те песме и приповетке. Писати драме значи и на сцени изводити те драме. Момчило је на свим овим подручјима био дефинитивно одбијен, омаловажен и скоро исмејан. Ни један издавач није хтео да му штампа, ни песме, ни драме, ни приповетке, ни мисли, ни есеје. Српско народно позориште је немилосрдно и грубо одбило да изводи његове драме и музичке драме. Референти су тада писали неистините, неодговорне и тешке речи против његових дела. Нико се тада у нашој средини није заинтересовао за Момчилов случај и за случајеве ових референата и оних који су стајали иза њих. Ето зашто је Момчило после одбијања „Хронике“ и претрпљеног ударца рекао: „Зар има смисла радити и живети у оваквој средини?“ И од тада почела је у њему да тиња једна

⁷⁹⁾ Момчило је много волео и ценио наш народ са села, па према томе и дечак са села који су му били ученици.

тешка мисао, за таквог уметника ствараоца, мисао да треба да прекине са књижевним стварањем. Тада је имао испод 40 година. А то доба живота није за прекидање рада, јер тада се највише ствара. Трагика јесте у томе, што се ово све и обистинило. Ударац је био тежак и судбоносан. Момчило је заиста од тада постепено напуштао књижевни рад. Завршио је само још неке своје незавршене ствари и писао текст за музичку драму „Ђурађ Бранковић“. Интересантно је да баш у то време пише ово дело пуно трагичних падова и дизања наше прошлости, пропасти и спасења, туге, болова и суза. А још је интересантније то, што ово дело почиње јауцима:

„Уви мње, уви, уви!“

/“Јао мени, јао, јао!“/

Ово је била главна трагична околност. Друга Момчилова трагична околност била је у томе што је он као велики хуманиста, морао да се дубоко разочара у многе своје пријатеље и колеге, који су још од 1924. године друговали са њим и непрекидно долазили у нашу кућу. Многи београдски уметници и књижевници у раздобљу од 12 година долазили су у нашу кућу на разговор, због књижевних, музичких и ликовних дискусуја, на слушање камерне музике и читање нових књижевних дела. Недељом поподне ти састанци претварали су се у читање камерне концерте у којима је Момчило учествовао као флаутиста, а по потреби и као виолон-челиста, па и виолиниста. Извођена је углавном барокна музика дела бечких класичара: Хајдна, Моцарта, Бетовена.⁸⁰⁾ Момчило је знао врло добро да тумачи и коментатише ова дела, па је то поред свирања свога оправдања и дражи имало. Такође је Момчило врло често узимао подужу реч у дискусијама питања свих врста уметности, естетике и филозофије. А од њега је имало шта да се чује и научи. Он је изузетно међу нашим уметницима знао неколико страних језика: француски, немачки, италијански, енглески, руски, а могао је добро и да чита на латинском језику. Језике је углавном савладавао још у гимназији, а касније на Универзитету усавршавао: француски, немачки, руски и латински. А енглески

⁸⁰⁾ О овим концертима опширније је написано у мојој књизи „Пут у музику“.

је учио сам уз контролу једног професора, док је италијански језик научио потпуно сам. Знање ових језика му је омогућавало да прати све догађаје у свету из области уметности, естетике и филозофије, па је тако многе ствари преносио на нас који смо га са пажњом слушали приликом тих састанака у нашој кући. Такође је Момчило био један од првих наших уметника и естетичара који је непрекидно скретао пажњу својој ближој и даљој околини на врло велику уметничку и историјску вредност нашег фреско сликарства по нашим старим манастирима. Његова тумачења ове наше средњевековне велике уметности била су оригинална, значајна и откровитељска, што се у данашње време и потврђује. Такође је он врло оригинално и продубљено тумачио нашу народну књижевност и народну музику, а исто тако и нашу средњевековну књижевност. Штета је велика што то све што је он говорио и тумачио није стенографски хватано. Није сачувана ни једна оригинална теорија књижевности коју је предавао својим ђацима у гимназији. Та предавања ученици су бележили на часовима и сређивали у своје свеске. За њима је касније трагано, али без успеха.

Такође је било значајно, драгоцено и чудно слушати разговоре и дискусије између Момчила и Исидоре Секулић, која ја такође била гост наше куће, али само када је могла бити или сама, или у малом друштву. Затим пратити бескрајне дискусије Момчила и врло говорљивог Станислава Винавера, а такође и тиха филозофска саопштавања између Момчила и Димитрија Митриновића, који исто као Исидора Секулић није волео велико друштво и бучне разговоре, па је у нашу кућу долазио ноћу у време када већина људи спава, а одлазио у свануће.

Ето, то је све занимало, дубоко интересовало и прожимало Момчила за дужи низ година. Али када је приметио извесне извештачености и многе знаке скривене злурадости и зависти код неких својих пријатеља и колега (не ових напред поменутих), он је почео прво постепено да се повлачи у себе, да на овим скуповима мање свира, а још мање да говори и најзад и да се из друштва постепено повлачи. Али је тада доста времена посвећивао читавању, прегледању и сређивању својих рукописа и оних из раније епохе његовог стварања и оних из касније и најновије. Али скоро ништа ново није писао. То сведочи његова

недовршена приповетка о Качи, главном јунаку из приповедака „Лагарије по ноћи“. Ова недовршена била би четврта по реду. Затим одустајање од рада на тексту за нову музичку драму „Певач“, коју је требало ја да компоујем, по завршетку „Ђурђа Бранковића“.

У овој музичкој драми главни мотив би био у неколико античка легенда о Орфеју, само транспонована у новије доба и у наш народ, на обалама реке Мораве. Инкарнација Орфеја била би у једном лепом сеоском младићу, који је феноменално певао, и тиме пленио многа женска срца, али и стварао сукобе људи из два суседна села, који су се отимали о њега и његово певање, али и љубомору сеоских младића према овом сеоском Орфеју, који је заносио њихове девојке. Затим је Момчило само направио провизоран план за свој предвиђени роман „Пустињак у граду“, који би свакако био аутобиографски.

Судећи по његовим завијеним и замагљеним излагањима у овом роману, ту би били обрађени и многи мотиви који су наглашени у неким његовим песмама, нарочито оним из циклуса „Речи у камену“, које су инспирисане прљавим и тешким животом у граду. За овај роман такође је говорио да ће имати нову форму и још неке новине. Осим провизорног плана и ових замисли, за свој роман, од текста ништа није написао. Тако је завршена књижевна делатност Момчила Настасијевића.

Момчило је и поред свих ових својих способности и великог знања, целог свог живота био само обичан професор гимназије. Међутим са многим његовим колегама писцима дешавале су се сасвим друге ствари, које су наше друштво коштале хиљадама пута више, него што би коштало извођење једне Момчилове драме у српском народном позоришту и штампање једне његове књиге у Српској књижевној задрузи. Али ето, наше друштво није хтело ни толико да учини за њега, и то у времену када су у нашем позоришту извођене врло безначајне драме домаћих писаца, а у Београду штампане књиге пролазне вредности. На све ове појаве он је реаговао својом песмом, коју је назвао „Награда“.

А ево како изгледа та награда:

НАГРАДА

Пече те рана,
Њоме и само њоме,
Све дубље жив.

О, шта је ујед,
отров твој, змијо, шта
самом себи
кад излучим се у сличан.

Пазите,
Чудно сам вичан:
јед, пелен ли ми од вас,
или мана;
мртав од ваше руке,
или жив.
Не зацели се,
не озледи ови рана.

Загорча ваш мед,
чемер заслади;
патвора право моје срце
тим дубље награди;
Удрите,
нисам крив.

Момчилови дани сада су се низали у атмосфери ове песме. Читао је много и уређивао стално своје рукописе. Своје колеге писце и пријатеље дискретно је избегавао, али није избегавао такозване обичне људе. Напротив, он их је тражио. Тако је свако јутро у пролазу на дужност у гимназију свраћао на Цветни трг да проговори неколико речи са старим просјаком, који је имао дуге седе бркове и браду и да му на поласку неприметно гурне у шаку два-три динара. А када би срео на улици стару сељанку Милицу, која је нашој кући дуго продавала јаја, зауставио би је

и са њом разговарао. Затим би пошао улицом са њом, а она би на то реаговала:

- Ама немој ти господине да идеш са мном! Видиш какав си ти, а каква ја!

- Милице, ти си много боља од свих што пролазе поред нас - одговорио би Момчило и продужио би даље путем с њом.

Па затим са инсталатером водовода Скоковићем, па са старим бескућником, коме је и име заборављено, а деца га звала Дејо.⁸¹⁾ Па је онда скоро свако јутро слушао новости које је доносио наш млекација Илија, на свом чудном језику, чудне граматике, а још чуднијих падежа и акцената. Истим језиком се служила, када је разговарала са Момчилом симпатична и паметна Баба-Иванка, ташта Илије млекације. Момчило је збиља ценио и волео људе из народа. Али највеће место у његовом срцу заузимали су његови ђаци, гимназисти, а већи број генерација он је извео на матуру. Ту није био однос ђак-професор, већ старији брат-млађи брат, а поштовање је постојало узајамно и на великој моралној висини. Колико пута је Момчило задоцњавао на ручак, због разговора и дискусија са својим ученицима, који су га често пратили и до куће по свршетку часова. Не зна се за неки случај да је који ученик Момчила исмевао, омаловажавао или грдио. А то је врло чест случај код гимназиста.

И данас, Момчилови бивши ученици, који су већ зрели људи на разним радним положајима, са радошћу и пијететом говоре о њему. Такав је био Момчило! Па ипак, поред ове мале дигресије, морам опет да пређем на оно право Момчилово расположење, које га је у овом времену стално држало. То расположење откриће нам песма, која је и његова последња песма и до сада нигде није штампана:

ПЛАЧ

Плачем,
као низ реку
пуца на души лед.

⁸¹⁾ Овај Дејо је често код нас јео и спавао; лети у дворишту, а у зиму у малом предсобљу.

Плачем,
слеђена крви река,
пуца на души лед.

Собом до дна себе
зарити се ко мач.

Месеца јануара 1938. године, Момчило је оболео од грипа, слабије форме, па верујући и даље у јаку отпорност свога организма ишао је и даље на дужност у гимназију. У таквом стању неколико дана је држао редовно ученицима часове и вршио дежурања за време одмора по ходницима и у дворишту гимназије.⁸²⁾ Болест се због тога нагло погоршала, па је морао да легне у постељу. После лежања од неколико дана, његов организам услед велике температуре почео је да попушта и слаби. Затим се појавило запаљење плућа⁸³⁾ које је потрајало и много га изнурило. Овога пута није могао да одоли болести и умро је 13. фебруара у 1 час. Сахрањен је на београдском Новом гробљу у парцели број 38. Момчилов скромни гроб састоји се од једне хоризонталне плоче од вештачког камена у коју је усађена вертикална друга плоча од белог мермера. У ову плочу урезан је и исписан црним словима епитаф који је он за себе написао:

ЕПИТАФ

Пламен, спржити где лек,
Мач-отсецати главе где коб.
Мелем непреболу.

Стамен бршљању дебло,
вековати где век.

Злодух злу, доброту верни роб;
рођају жртва, жетви клас
печали, - себи, гроб и спас.

⁸²⁾ Ни директор гимназије, ни његове колеге професори нису ништа предузимали да Момчила ослободе од овог дежурања, које му је донело тешку болест и смрт.

⁸³⁾ Неки неупућени или рђаво обавештени писци приписују неке друге болести као узрок Момчилове смрти, а то је сасвим нетачно.

ПРВО ИЗДАЊЕ МОМЧИЛОВИХ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА

У пролеће 1938. године у кругу наше породице, донета је одлука о штампању Момчилових целокупних дела. Пошто нисмо располагали одговарајућим финансијским средствима за овај позамашни подухват, договорили смо се да приступимо систему претплата. Али да бисмо ствари дали један шири и потпунији смисао, позвали смо већи број књижевника, Момчилових пријатеља, и са њима у договору образовали одбор писаца за издавање његових целокупних дела, с тим да се издање назове *Издање пријатеља*. Пошто је у одбор ушао већи број наших писаца, ради лакшег обављања послова око издања, изабран је и редакциони одбор од три члана у који су ушли: Бранислав Миљковић, Миодраг М. Пешић и Десимир Благојевић (један професор наше књижевности, један песник и један књижевни критичар). Пошто је Момчило још за живота држао све своје рукописе у реду, готово спремне за штампу, око тога није требало много труда. Сада је само требало да се приступи прво припремним радовима, па затим да се дела однесу штампарском предузећу у рад. Међутим, оба ова одбора остали су само слово на папиру. После првог састанка нико се није појављивао у нашој кући, нити се интересовао за издање Момчилових дела. А време је пролазило. Само је понеки члан одбора у случајном сусрету са члановима породице распитивао за издање, сумњиво вртећи главом, јер нико из одбора није веровао да се овај подухват може остварити по систему претплате. Зато је породица узела на себе да ово издање оствари. Најважнији проблем био је наћи одговарајуће штампарско предузеће. Избор је пао на *штампарију Драг. Грегорића*, коју је водио његов син Павле Грегорић. Културан и интелигентан човек Павле Грегорић, а уз то још и врло вешт и сналажљив око свих врста издања, радо је пристао да прими у рад овај посао, иако је унапред знао да ту неће бити неке нарочите зараде за његово предузеће. Он је одредио врло прихватљиву цену за хартију и штампање дела, такође је породици предложио врло повољне услове погодбе и спровео их до краја, на један упадљиво културан и пријатељски начин.

Од стране породице главни учесник у овом издању била је наша сестра Славка, професор математике, врло интелигентна, окретна и продорна личност. Она је успешно спровела прикупљање претплата за издање, исплаћивање отплата штампарији и растурање готових књига.⁸⁴⁾ Наш брат Живорад и ја у томе смо јој раду помагали. Славка је успела да ангажује изванредан број наших књижевника и интелектуалаца, који су поред ње, такође прикупљали претплате. Тако су сада настала два нова реална одбора на место оних раније организованих од стране наших писаца. Акциони одбор су водили Славка Настасијевић и Павле Грегорић, а шири одбор у ствари су били прикупљачи претплата и чланови породице. А збиља су и прикупљачи претплата били реалан одбор, јер је сваки појединачно прикупио најмање по десет претплатника за целокупно издање. Са великим пијететом и поштовањем наводим имена тих личности оданих нашој изворној уметности и култури: Десимир Благојевић, Станислав Винавер, Десанка Максимовић, Милутин Деврња, Радомир Продановић, Никола Трајковић, Младен Ђуричић - књижевници; Александар Максоровић, проф.; Ружица Аничих, проф.; Павле Аничих, проф.; Милош Радојчић, проф.; Данка Станисављевић, пијанисткиња; Александар Секулић, архитекта; Ђорђе Благојевић, мајор-инвалид; Бојана Јелача, пијанисткиња; Милка Живановић, сликар; Милић Лукић, мајор-инвалид; Ђорђе Анђелић, проф.; Иван Стојковић, архитекта; Бранислав Миљковић, проф. и Душан Борисављевић, судија. Јасно је да је Славка прикупила највише претплатника, а и већи број интересената претплатио се на основу огласа у дневним листовима.⁸⁵⁾ Тако је углавном обезбеђено финансирање овог издања целокупних дела Момчилових, које је у девет књига обухватило његове песме, приповетке, драме, музичке драме, есеје и мисли. Већи број песама и варијаната песама из његовог ранијег стварања остао је необјављен. Тако је

⁸⁴⁾ Свеске са уредним списковима данас се налазе у склопу Легата браће Настасијевић, у Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу. (прим. прир.).

⁸⁵⁾ Извесни Момчилови „пријатељи“ и колеге професори подговарали су грађане да се не претплаћују на издања његових дела, тврдећи да је претплата несигурна.

настало ово *Издање пријатеља* Момчилових целокупних дела, године 1938. у Београду, захваљујући наведеним скупљачима претплата, Павлу Грегорићу, Славки Настасијевић и осталој породици Момчиловој.

Када су се целокупна дела Момчилова појавила у јавности, интересовања за њих нагло су порасла, нарочито у круговима млађих писаца и осталих уметника и интелектуалаца, који су пратили развој наше модерне књижевности. Али и многи љубитељи књижевности, интелектуалци и уметници старијих генерација, прилазили су Момчиловим делима са респектом и пажњом и налазили у њима многе књижевне садржине и њихове психолошке нијансе које до тада у нашој књижевности нису доживели. А критика је овим Момчиловим делима јасно истакла и поуздано подвукла многе њихове особине и новине и признала их као позитивне вредности наше најновије књижевности. Те критике су се појавиле из пера наших еминентних писаца:

Исидора Секулић, „Политика“, 19.VII 1938. године, Београд.

Станислав Винавер, „XX век“, свеска за мај 1939. године, Београд.

др Ксенија Атанасијевић, „Правда“, 15.VII 1939. године, Београд.

Свакако да је било још приказа целокупних Момчилових дела и у другим ондашњим листовима и часописима, али тим материјалом не располажемо.

МОМЧИЛО И МЛАЂЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ ПИСАЦА И ЧИТАЛАЦА

Приликом једне јавне комеморације приређене поводом Момчилове смрти, породица је добила од Исидоре Секулић једно писмо из кога ћу цитирати нарочита места која се односе на Момчила:

Београд, 24. мај 1938.

Браћи
покојног
Момчила Настасијевића

Болесна сам, зато нисам на збору у част умрлог Момчила. Учествујем како могу. Сећам се топлог господина Моме, респективног и драгог младог пријатеља; *песника читаног у часовима кад треба помоћ и светиљка*; истраживача дивота и моћи нашег језика; и што је такође драгоцено за мене, ваздашњег једномисленика мога у неколиким питањима одсудне важности за ношење живота. На неком београдском углу, усред хуке градске, опрезно смо извлачили по неку муку или радост, и веселили се као деца видећи да су истоветне.

На збору ће бити говора о значају књижевника Настасијевића. Ја помињем с дивљењем фино васпитање тог изузетног нашег човека; господствену тихост и ћутање песника који је знао како се са божанством и божански општи. Занимали су га увек они проблеми који хватају у два света. Момчило је у једном смислу песник нада друге песнике.

Значај Момчила Настасијевића ће расти. Он је јединствен и оригиналан, и постаће многим, за много шта, полазна тачка и навеститељ.

Са пуним поштовањем рођацима Момчиловим и сакупљеном збору,

Исидора Секулић

Исидора Секулић је често говорила да је Момчило са својим делима много отишао напред, и да ће он и његова дела бити потпуно и истински схваћени од наших нових генерација. Сличне ствари тврдио је Димитрије Митриновић, филозоф и естетичар, говорећи, да ће Момчила и његова дела, разумети, заволети и прихватити деца његових савременика. И други су тако говорили и исто то наглашавали, а вероватно понегде и писали о томе. Али овде ћемо се задржати само на два реченицама из првог и завршног дела писма Исидоре Секулић. Прва реченица гласи:

Сећам се топлог господина Моме... песника читаног у часовима кад треба помоћ и светиљка.

И друга реченица:

Значај Момчила Настасијевића ће расти. Он је јединствен и оригиналан, и постаће многим, за много шта, полазна тачка и навеститељ.

У једној Момчиловој песми налазе се ови стихови:

Пут отварам, ево,
Себи за уништење,
Нерођенима за мир.

А то значи да је Момчило био свестан да ће због овог новог пута који је прокрчивао и остварио у нашој књижевности бити уништен. Али трећи стих има утешни и пророчански значај. *Нерођенима за мир*, значи, да ће његова дела, онима који још нису рођени, тј. генерацијама које ће доћи тек после његове смрти, донети мир. Овај *мир* је скоро идентичан са првом реченицом коју сам цитирао из писма Исидоре Секулић, која каже да Момчилова дела треба читати кад су потребни *помоћ* и *светиљка*, тј. тражење мира.

У једној другој Момчиловој песми читамо:

Тишином чудно
Све ми засветли,
...
Нерођених зора
Запоју ми петли.

И ови стихови крију у себи један одређени пророчански смисао. Значи, кад престану напори тела и ума, кад се све уништи а све *засветли*, тек онда ће у *нерођеним зорама*, тј. у будућности уништеном песнику *запојати петли*, тј. доћи зора, свитање у којој ће нове генерације објавити (*запојати*), његова дела. Слична пророчанска мисао налази се у другој цитираној реченици Исидоре Секулић, која каже да ће Момчилова дела многим бити полазна тачка и навеститељ свакако у будућности, тј. у *нерођеним зорама*.

А да су ове поставке и тумачења истинита потврђују и неки стихови из његове песме „Речи из осаме“. Ти стихови гласе:

Даљинама поведен на пут

...

А живот отвара тек двери.

...

Синови прате ме и кћери.

Истина је да је Момчило много певао даљинама на пут, у живот који тек отвара двери, у нова збивања и нова откровења, и истина је да га *синови* прате и *кћери*, нова покољења писаца и читалаца. А његова песма „Радосно опело“ завршава се стиховима:

Мрењем све живљи
старошћу све дубље млад.

**ДНЕВНИ ЛИСТОВИ И ЧАСОПИСИ У КОЈИМА СУ
ШТАМПАНИ ЧЛАНЦИ - СТУДИЈЕ НАШИХ ПИСАЦА О
МОМЧИЛУ И ЊЕГОВИМ ДЕЛИМА**

/из збирке и забележака породице/

Између два рата:⁸⁶⁾

Милан Дединац, *Политика*, бр. 6752, Београд
Иван Невистић, *Вијенац*, 1. ожујак 1937. Загреб
Десимир Благојевић, *Самоуправа*, 25. XII 1926. Београд
Јован Кршић, *Преглед*, 25. XII 1925. Сарајево
Драган Алексић, *Време*, 17. VII 1932. Београд
Александар Илић, *Живот и рад*, децембар 1930. Београд
Станислав Винавер, *Време*, 2. IV 1938. Београд
Исидора Секулић, *Политика*, 19. VII 1938. Београд
Предраг Каралић, *Правда*, 13. X 1938. Београд
Станислав Винавер, *Српски књижевни гласник*, 1. IV 1937.
Београд

Јован Кршић, *Преглед*, мај 1932. Сарајево
Јован Кршић, *Преглед*, 30. I 1927. Сарајево
Бранислав Миљковић, *Политика*, 14. II 1938. Београд
Десимир Благојевић, *Правда*, 14. II 1938. Београд
Станислав Винавер, *XX век*, јануар 1938. Београд
Станислав Винавер, *XX век*, мај 1939. Београд
др Ксенија Атанасијевић, *Правда*, 15. VII 1939. Београд
др Милош Радојчић, *Смена*, фебруар 1939. Београд
Мирко Цветков, *Покрет*, година 1925. Београд
Душан Тимотијевић, *Покрет*, бр.43-46, 1925. Београд
Никола Јовановић, *Илустровани лист*, бр.2, 1927, Београд
Милош Црњански, *Српски књижевни гласник*, 16. III 1931.
Београд

⁸⁶⁾ Опширна Момчилова библиографија налази се у Српском књижевном гласнику, свеска од 16. марта 1938. године.

После рата:

ЧАСОПИСИ

Светомир Настасијевић, *Браничево*, децембар 1958. Пожаревац

Божидар Ковачевић, *Књижевност*, јули-август 1960. Београд

Александар Петров, *Савременик*, новембар 1961. Београд

Павле Зорић, *Савременик*, децембар 1962. Београд

Мухарем Первић, *Дело*, децембар 1962. Београд

Драгутин Огњановић, *Израз*, новембар 1962. Сарајево

Миодраг Павловић, *Летопис матице српске*, март 1963. Нови Сад

Миодраг Павловић, *Дело*, мај 1964. Београд

ДНЕВНИ ЛИСТОВИ

Ђорђе Трифуновић, *Видици*, мај - јуни 1959. Београд

Раде Кузмановић, *Студент*, 4. IV 1964. Београд

Зоран Глушчевић, *Нин*, 12. IV 1964. Београд

М. Мирковић, *Београдска недеља*, 22. III 1964. Београд

Петар Милосављевић, *Поља*, бр. 6 и 7, Нови Сад

Зоран Глушчевић, *Књижевне новине*, 21. IX 1962. Београд

Милош Бандић, *Политика*, 16. IX 1962. Београд

Новица Петковић, *Наши дани*, 27. X 1962. Београд

Васко Попа, *Политика*, 3. VI 1962. Београд

Првољуб Пејаговић, *Видици*, бр. 12, Београд.

Миодраг Максимовић, *Млада култура*, 10. XI 1955. Београд

Златко Томичић, *Књижевне новине*, 17. III 1957. Београд

Петар Милосављевић, *Нин*, бр. 334, Београд

Др Миливоје Павловић, *Поља*, бр. 2, Нови Сад

Велибор Глигорић, *Политика*, 22. VII 1962. Београд

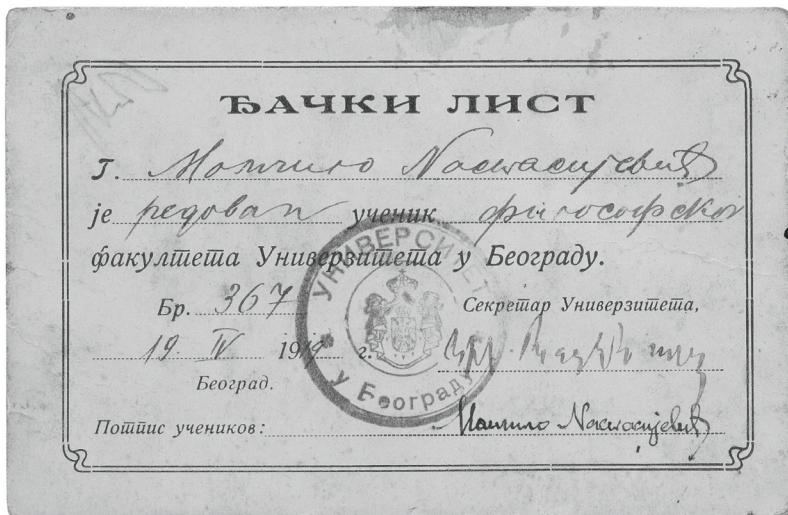
Петар Милосављевић, *Поља*, бр. 33, Нови Сад
Божидар Ковачевић, *Књижевне новине*, 4. IV 1958. Београд
Синиша Пауновић, *Политика*, 10. VIII 1958. Београд

О Момчилу и његовим делима много више је писано и у часописима и у дневним новинама. Овај преглед је унет у ову биографију из материјала којим располаже породица.

Светомир Настасијевић

Момчило Настасијевић, Београд 1921.
(фото-документација МРТК,
Горњи Милановац)

Ђачки лист Момчила Настасијевића са Филозофског факултета
у Београду, 1919. година, Л-907
(Легат браће Настасијевић, МРТК, Горњи Милановац)

Момчилова фрула, Л-905
(Легат браће Настасијевић, МРТК, Горњи Милановац)

Табакера и лула Момчила Настасијевића, Л-902 и Л-903
(Легат браће Настасијевић, МРТК, Горњи Милановац)

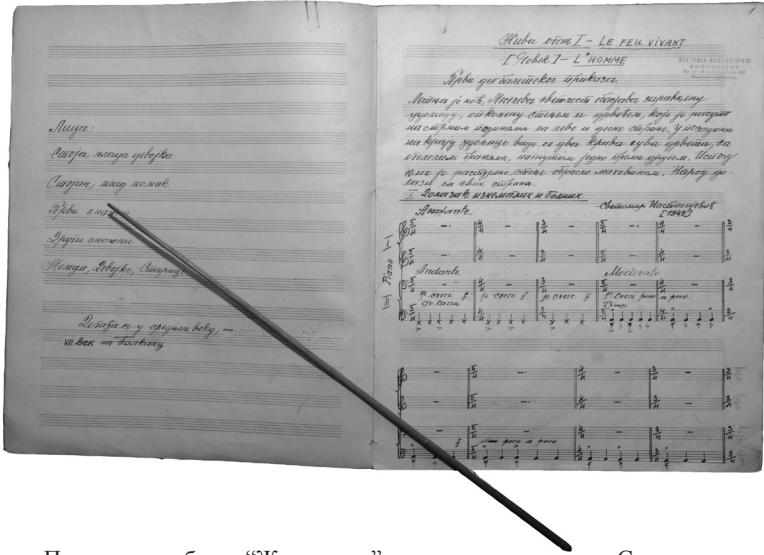
Породична фотографија испред куће у Горњем Милановцу, 1936. година.
С лева на десно - браћа Момчило, Светомир и Живорад са родбином и
комшијама. Мајка Милица седи у средини.
(фото-документација МРТК, Горњи Милановац)

Светомир Настасијевић
(фото-документација МРТК,
Горњи Милановац)

Редитељ др Ерих Хецл и аутор Светомир Настасијевић
после премијере опере “Ђурађ Бранковић”, Београд,
12. јун 1940.

Партитура за балет “Живи огањ” и диригентска палица Светомира Настасијевића, Б-812/112 и Л-1083
(Легат браће Настасијевић, МРТК, Горњи Милановац)

Момчилов и Светомиров гроб на Новом гробљу у Београду
(фото-документација, МРТК, Горњи Милановац)

Садржај

Реч приређивача	5
Порекло и преци	17
Рођење и детињство	29
Школовање у гимназији	37
Момчило и југословенска омладина из Аустрије	53
Момчило у времену Првог светског рата	57
У Београду после ослобођења	71
Прелаз на нови језик и стил	77
Рад на музичкој драми „Међулушко благо”	83
Рад на новој прози	89
Драме „Недозвани”, „Господар Младенова кћер” и „Код вечите славине”	97
Песме „Пет лирских кругова” и приповетке „Хроника моје вароши”	115
Прво издање Момчилових целокупних дела	129
Момчило и млађе генерације писаца и читалаца	133
Дневни листови и часописи у којима су штампани чланци - студије наших писаца о Момчилу и његовим делима	137

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Настасијевић М.
821.163.41:929 Настасијевић М.
016:929 Настасијевић М.

НАСТАСИЈЕВИЋ, Светомир, 1902-1980
Момчило Настасијевић - човек и уметник /
Светомир Настасијевић ; приредила Тања
Гачић. - Горњи Милановац : Музеј
рудничко-таковског краја, 2012 (Горњи
Милановац : NBS graf). - 145 стр. : фотогр.
; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 5-14: Реч приређивача /
Тања Гачић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Дневни листови и
часописи у којима су штампани чланци - студије
наших писаца о Момчилу и његовим делима:
стр. 137-139.

ISBN 978-86-82877-45-5

а) Настасијевић, Момчило (1849-1937)
COBISS.SR-ID 193311244

